

ISBN 86-7587-037-X

Драгана Радојичић

Између култура Истока и Запада

SERBIAN ACADEMY
OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

SPECIAL EDITIONS
Volume 56

Dragana Radojičić
**IN BETWEEN THE CULTURES OF
EAST AND WEST
Northwest Boka Kotorska**

Editor
Dragana Radojičić

BELGRADE 2006

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 56

Драгана Радојичић

ИЗМЕЂУ КУЛТУРА ИСТОКА И ЗАПАДА
Северозападна Бока Которска

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2006

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 35/III, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@sanu.yu
www.etno-institut.co.yu

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
академик Гојко Суботић
др Софија Милорадовић
др Љиљана Гавриловић

Секретар издања и коректор:
Марија Ђокић

Лектор:
др Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Корице, вињете, техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Штампа:
Академска издања
Београд,

Тираж
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине
Републике Србије

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 12. септембра 2006. године, на основу реферата
академика Гојка Суботића

Предговор

Идеалан свет би изгледао као најбоља мешавина култура Истока и Запада.

У хуманистичким наукама, као уосталом и у разумевању живота, нема коначних решења. Архиви из Боке Которске, који чувају значајна документа, не могу изгубити привлачност и поред веома исцрпних вишедеценијских истраживања од стране генерација истраживача. Архив је непрегледно и насавладиво пространство, које увек пружа изненађења из којих извиру теме које ће и у будућности захтевати нове анализе, а за њих ће увек бити потребна чврста научна основа.

Молим читаоце да не пропусте да неке ставове и тврдње, са којима се не сложе или за које сматрају да нису довољно осветљени, посматрају у светлу чињенице да сам се овом проблематиком бавила више од две деценије, уз помоћ домаће/стране литературе и архивалија, те да верујем да сам заиста упознала животно искуство и интелигентне и упорне борбе Бокеља кроз историју, да магистралним путевима и пречицама стигну до зрелих економских, ратничких, друштвених и културних домета. Зато се могу учинити сасвим специфичним описи неких културних процеса који нису датост само овога поднебља. Све је ипак произишло из спознаје да, неретко, непознавање и недостатак научне аналитичности и потцењивање или глорификовање културне

феноменологије, која се ставља у домен искључиво овог или оног националног набоја у датом времену, неминовно доводи до потцењивања правих вредности феномена културних гибања, са свим регионалним специфичностима ових простора у прошлости.

Очекујем да би домаћа и европска наука могле да прихвате специфичност и оригиналност развојних, културно-историјских процеса Боке Которске, дела Медитерана и свих мора света. Ово је обала на којој су се преливали таласи више културних слојева, сударали се ношени са Истока и са Запада. Има безброј примера којима се то може доказати. Овде сам изабрала само неке из области материјалне културе, тражећи чврсто упориште у историјским и друштвеним гибањима током 18. века.

Моје две претходне књиге, као и бројни објављени радови, посвећени су етнолошким, антрополошким и историјским проблемима Боке Которске, посебно њеном северозападном делу у току 18. века. Напокон су се стекли услови да се – две деценије истраживана архивска грађа обједини у целовиту студију, јер су се на изузетно малом простору Боке Которске, током векова из кога је осамнаести само исечак, сусретали разни културни утицаји, живели, трајали и прихватили се без сукоба и проблема. Та средина се убрзано економски мењала, а утицаји који су најупечатљивији у области материјалне културе опстајали су и настављали своје трајање до данашњих дана.

Увод

У лаганом протицању времена ствара се култура, а носиоци су одабрани појединци који својим напорима и знањима, у датим друштвеним околностима, својим стваралаштвом обележавају простор и време. Културни слојеви су се вековима таложили у Боки Которској, а поморци су и код куће и на далеким путовањима били најзначајнији представници и преносиоци културних дешавања и промена. Култура у Боки имала је у прошлости своје специфичне одлике, попут израженог традиционализма, без обзира на верску припадност, спремност прихватања страних утицаја, смисао ка уопштавању и осећај за савремено. Хармонизација утицаја који су стизали са Запада и са Истока, уз јаку традиционалну потку, одликовала је овај простор и током 18. века, на који ћемо овом приликом сконцентрисати наша разматрања. Овај период је карактеристичан по асимилационим процесима код готово свих друштвених и етничких слојева – група становника. Специфичност се огледа у лакоћи прихватања „новог“ – ма одакле долазило, те су се различити културни утицаји сабирали, не нарушавајући ни најмање вековима наталожене особености, не реметећи духовну снагу народа. Историјска је чињеница да су обалу Боке Которске вековима заплъускивали велики и опречни како политички тако и културни, интереси два света – Истока и Запада, те се тако и створила синтеза разних смерова и струјања, усклађена и прилагођена свим

специфичностима овога поднебља. Без обзира на дужину туђинских остајања, Бока је и даље носила свој културни печат.

Овај крај је одувек био богат културним, духовним, природним лепотама и пленио је питомошћу простора. Занимање бројних становника – помораца заснивало се на дугом избивању из родног краја и сусретању са различитим културама, али су они увек остајали чврсто везани за родни крај. Поморци су били, савременим речником речено, претече глобализма. Они су били космополите који су разноврсност култура, са којима су се на својим путовањима сусретали, убирали као букет разнобојног цвећа, садили га у баште својих бокелских кућа и китили своје народно одело. Бројни трговци и путници намерници, као и сва разноврсна војна и административна апаратура која се вековима смештала унутар зидина градских језгара бокелских градова, давали су овоме крају својеврстан културни печат.

О херцеговском крају, као делу Боке Которске, написан је велики број радова разноврсне садржине. Северозападни део Боке Которске из 18. века био је предмет интересовања бројних истраживача: историчара, историчара уметности, правника, етнолога, књижевника и других. Сви они су у својим радовима пружили драгоцене податке о историјским догађајима, поморству, трговини, популацији, здравству, правном уређењу и обичајном праву, културним вредностима. Упознавање са друштвено-политичким и другим приликама у овом крају с почетка и током 18. века наметнуло нам се као оквир у који је могуће сместити слику на којој се јасно дефинишу и коегзистирају разне културе и културни утицаји.

Пожутела и влагом нагрижена архивска грађа из архивског фонда Политичко-управног млетачког архива (1687-1797), Државног архива Црне Горе Цетиње, Архивско одељење Херцег Новог и из Историјског архива у Котору, поред Државног архива Венеције, пружила је увид у један, до сада неосветљени део културно-историјске прошлости овог дела Медитерана. Поред литературе, она је основни путоказ у безнадежној оскудици доказа из области материјалне културе, и пружа нам увид у културна дешавања током 18. века. Фонд Политичко-управног млетачког архива у Архиву Херцег Новог садржи податке о раду провидура, главног представника венецијанске власти у Херцег Новом.

Да бисмо осликали и макар унеколико описали културна гигања током 18. века, накратко се ослањамо на историјске чињенице и пажњу посвећујемо свим оним несигурним, немирним временима која су обележила живот становника овога краја Боке Которске од почетка до краја века. Ратови, сукоби, освајања, туђинске владавине, све то на мало копна и мора, сва зеленила и плаветнила, смењивање мирних и узбурканих животних периода, уз стално немање и понеко имање, обележили су живот многих генерација ове области, остављајући тако печат историјског, културног и духовног трајања, уз безбројне различитости и специфичности судара култура са Истока и Запада, за бројне генерације Бокеља.

Бока Которска, јединствен географски простор са безброј историјских и културолошких разноликости, од краја 15. века до краја 17. века живела је подељена између два господара: херцеговски и рисански крај био је под влашћу Отоманског царства, док је преостали део Боке био под влашћу Млетачке републике, већ од почетка 15. века. Такав распоред две велике силе на географски веома скученом простору условљавао је сталне сукобе. Мирис барута, атмосферу немира осетили су, посебно крајем 17. века, становници херцеговског и рисанског дела залива.

Након двовековне владавине Турака, 1687. године, заузећем северозападног дела Боке Которске, остварене су вишедеценијске тежње Венеције да заокружи своју владавину над целим простором Боке Которске. Смена власти и промена друштвеног система није имала пресудан значај за будућност овог дела залива, већ је произвела промене у демографској, етничкој и културној сфери.¹

Сл. 1: Р. Coronelli, *Бококоторски залив XVII век*,
бакорез, Венеција 1688.

Извјештаји генералног провидура Корнера, које је редовно слао у Венецију, у времену када њена моћ тамни и

¹ Томо К. Поповић, *Херцег Нови*, Херцег Нови 1924; Максим Злоковић, *Млетачка управа у Херцег Новом*, Бока, зборник радова из науке, културе и умјетности 3, Херцег Нови 1971; Глигор Станојевић, *Катастар Херцег Новог и Рисна из 1704. године*, Споменик САНУ, СХХV, Београд 1983; Драгана Радојичић, *Крајина новска у судару свјетова*, Београд 1994.

.....

опада, пружају нам податке о циљевима и тежњама Млечана да војно и економски задрже ове крајеве од којих су много очекивали. Пожаревачким миром, Венеција је први пут заокружила своје поседе у Боки Которској и територијално и административно их повезала у једну целину.

Од краја 17. века до првих деценија 18. века етнички процеси и састав становништва Херцег Новог и Рисна, као и њихове околине, доживели су потпуни преображај. Доласком великог броја досељеника измењена је етничка, верска и социокултурна слика. У херцеговски крај доселило се 1689. године 420 породица из Херцеговине, а Корнер у својим првим извештајима истиче да му је пошло за руком да у овај крај усели више од 2 500 душа. На основу катастра из 1704. године, сазнајемо да се у херцеговски крај доселило око 3 600 становника. У тај збир нису урачунати становници града Херцег Новог (стари град унутар зидина), чији су живаљ чинили војници, чиновници, понеки занатлија, адвокат, лекар, апотекар и трговац италијанског порекла. Највећи број становника имало је насеље Топла (506), те села Кути (427), Мокрине (336), Камено (333), Поди (325), Мојдеж (312), а најмалобројније насеље било је Репаје, са свега десет душа.² Трговина, поморство, занатство привукли су ново становништво, које се за веома кратко време укључује у друштвене токове и вешто, са видним економским резултатима, савладава све адаптивне процесе.

Узаврела атмосфера и нестабилне друштвене прилике које су владале почетком 18. века, временом су се полако стабилизовале. Приступило се решавању аграрног питања, развијала се копнена и поморска трговина. Пристигли Италијани и новодосељени динарци, уз затечени

² Г. Станојевић, *Катастар Херцег Новог и Рисна из 1704. године...*; Г. Станојевић, *Први катастар херцеговског краја из 1702. године*, Гласник Цетињских музеја VII, Цетиње 1975.

староседелачки живаљ, подједнако су доприносили настојањима да се животне прилике хармонизују, посебно у насељу Топла, које је попримало облике урбаног и развијало се у економски оснажено приморско насеље. У понеким случајевима је процес адаптације текао брзо, а понекад је било потребно да прође и више деценија док се он оствари. Све је то зависило од владајућих фактора, као и од мотивисаности и спремности новодосељеног становништва из залеђа и са обе обале Јадрана.³

У херцеговском крају су Срби православци чинили већинско становништво. За време митрополита Саватија Љубибратића (1687-1716), они су имали најповољније верске и политичке услове, за које су се, кроз своју самосталну Топалску комунитад, борили током 18. века. Захваљујући самоуправи Топалске комунитади, успостављене 1718. године, становништво је успевало да сачува и одржи свој идентитет под млетачком влашћу.

Већ у првим деценијама 18. века новодосељени православни живаљ, веома брзо прераста, захваљујући својој умешности, борбености и природним надареностима, из хајдука, ратника, земљорадника и сточара у веште трговце, поморце и занатлије. Не треба занемарити ни чињеницу да је, и даље, велики број становника залеђа наставио да се бави земљорадњом и сточарством, као и у матичним областима. Током 18. века су у херцеговском крају доживеле успон четири привредне гране: пољопривреда (иако веома оскудна због природних чинилаца), поморство, трговина и занатство.

Становништво које се населило у залеђу северозападног дела Боке Которске бавило се искључиво земљорадњом и сточарством. Само малобројни се насељавају у приобални појас Боке Которске, напуштајући дотадашњи

³ Д. Радојичић, *Крајина новска у судару свјетова...*; Иста, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Nikšić 1995.

начин живота и преусмеравајући се на поморство и трговину. За развој пољопривреде није било довољно обрадиве земље. Рурално становништво је све своје потребе подмиривало домаћом радиношћу. Један део своје производње износили су на пијацу.⁴ Занатство је у сеоској средини понекад попримало и вид полупрофесионализма. Жене су преле и ткале у кући, саме су шиле рубље и постељину, израђивале одевне предмете. У селима је било ваљавица за рашу, као и млинова за жито и уље, што је био један од основа за развој привреде.

У овом урбано-руралном делу Боке Которске нашли су, као што смо већ нагласили, заједнички интерес за суживот: бродовласници, трговци, занатлије, морнари, земљопоседници, пољопривредници, рибари, млетачко ниже и више административно особље, војници, свештена лица и понеки лекар и адвокат, а сви они и њихове породице били су носиоци елемената материјалне културе, идентичне и у далеко развијенијим срединама на Медитерану.

У монографији о одевању, објављеној половином деведесетих година 20. века реконструисала сам одевање становника свих друштвених слојева и конфесија на овом делу Јадрана у 18. веку, што је омогућило да се – у целини и у појединостима – наслути стил живота у датом времену, те да одећа буде носилац слике о културним утицајима који су долазили и са Запада и са Истока. Одевање је, пре свега, било одређено условима који су били присутни у друштвеном систему, тако да се у њему одражавају општа друштвена, економска и политичка збивања, огледа се дух времена у коме је настајало и трајало. Оно, такође, значи систем функција и знакова преко кога се преносе поруке о многим

⁴ Д. Радојичић, *Западна села Боке Которске након велике миграције*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIII, Пријепоље 1990, 133.

аспектима живота групе којој се припада. Посредством одеће дошло се до сазнања и о моралним ставовима, естетским вредностима, владајућим нормама, националној, класној и верској припадности. Она је пружила слику о друштвеном статусу, добу старости, брачном стању, полу, занимању и другим особинама ове средине.⁵

Новодосељено становништво из динарског залеђа донело је са собом свој начин живота и схватања која су била карактеристична за њихове матичне области, да би се већ у првим деценијама 18. века почело прилагођавати новим формама живота, убрзано мењајући своје дотадашње навике и схватања, па тиме и одећу. У одећи становника овога краја били су видни утицаји европског одевања и стила – код градског становништва, уз наслеђене турско-оријенталне елементе код руралног становништва.

Од архивске грађе, која нам је пружила информације за реконструкцију слике одевања, најзначајнији су пописи *прђија* (мираз). Пописи *прђија* рађени су претежно на италијанском језику, од стране приучених провидурових писара, барокним писмом 18. века. Известан број пописа *прђија* писан је старом ћирилицом, а први од њих потиче већ из 1690. године. Рукописи су тешко читљиви и у њима има доста провинцијализама, поред израза својствених венецијанском дијалекту.

Описани одевни предмети послужили су ми у ишчитавању порука које одећа носи, на основу чега сам утврдила етничку, конфесионалну и друштвену припадност, економско стање, укус, критеријуме лепог, а пре свега – тежњу за очувањем етничког и културног идентитета, или брзи прелаз власника одеће у круг урбаног. Међутим, с обзиром на то да је реч о документима, архивској грађи, а не

⁵ Иста, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku...*, 7.

живим, непосредним етнографским исказима, много штошта измиче, као на пример: какве су тачно биле разлике у облачењу девојака и удатих жена или деце. То се, пре свега, односи на одећу која поседује особености народне ношње.

Да бих установила различите утицаје и прожимања, ставила сам акценат на женску одећу, јер су на њој наочљивији трагови културних слојева, утицаја и адаптивних процеса.

Проблем одевања посматран је кроз два основна теоријско-методолошка приступа. Културно-историјском методом утврђени су порекло, развој, промене и одлике одевних предмета у целини, или само појединих њихових делова. Структурално-функционалним методом одредили смо системе функција и порука које одећа има.

Архивске вести о занатима у служби одевања су фрагментарне, али су драгоцен елеменат материјалне културе, на основу којег сам такође била у могућности да компарирам културне утицаје и прожимања. Релевантне податке за анализу и доказивање културног стапања пружили су подаци о занатлијама: штављачима коже, ваљавичарима, мастионичарима, крзнарима, кројачима, обућарима, папучарима, чизмарима, а посебно место заузимали су златари, који су видно утицали на формирање одевне слике и социјалног статуса.

Поред производа домаћих преља и ткаља, што је карактерисало руралне просторе, подаци указују да је постојао увоз готове одеће и текстила, превасходно из Италије, затим из Холандије, Француске и са оријенталног тржишта.

Изучавањем одевања жена из различитих друштвених слојева и категорија становништва у датом времену и простору, а на основу добијених података, могуће је било извршити анализу културних прилика у

херцеговском крају током 18. века, што представља врло значајну тему из области науке о развоју костима, друштвених односа и ставова о вредности и лепом од стране поседника одеће, као и из домена невербалне комуникације. Одећа представља један од сегмената владајуће културе и пружила је увид у стил живота датог времена на ширем простору Медитерана, са свим константама, варијабиллама, културним позајмицама и променама, јер је човек одувек тежио, свесно или несвесно, да у одевању следи захтеве моде, новог, а поготово када су за то пружане економске могућности.

Одећа је у монографији *Ношња и барокна одјећа у XVIII веку* разврстана у две целине:

- „традиционални“ костим, под чим се подразумева одећа коју је – по свему судећи – поседовало домицилно становништво православне вероисповести, претежно настањено у руралним областима, као и „нови досељеници“ који су из матичних области донели са собом одевне предмете, тако и она одећа која је затечена код преостале хришћанске резиденцијалне популације у граду;
- „грађански“ костим, под чим се подразумева одећа *урбанита*, а која је представљала модну одећу Италије и Европе релевантног периода.

До ове поделе дошла сам на основу укупно доступних података о власницима одеће, што је подразумевало претходно познавање састава становништва, њиховог етничког и територијалног порекла, економског и друштвеног статуса. Затим сам на основу назива одевних предмета који су били у употреби, а који су опет били повезани са именима поседника одређеног стила одевања, извршила наведену поделу одеће.

У оквиру ове поделе и примењених параметара, а на основу врста и квалитета коришћених тканина, врста и броја одевних предмета у пописима прђија и у појединим опорукама/тестаментима, те у судским списима који се односе на трговину и занатство – шире посматрано, било је могуће сагледати економско стање и друштвени положај поседника описане одеће, њену функцију, као и резултате акултурацијских процеса, контаката између сеоске и градске културе, копненог залеђа и јадранске обале. Тиме је потврђено општепознато мишљење да одећи припада значајно место у систему емитовања порука и да је она очевидни експонент културних дешавања.

Историјски и друштвено-културни оквири

Позната су догађања на европској сцени током 17. и 18. века, али ћу се, ради јаснијег сагледавања проблематике која је предмет интересовања, накратко осврнути на Боку Которску, посебно на њен северозападни део, и разматрити га у контексту глобалних европских дешавања.

Овај временски период, посебно на Медитерану, обележили су чести ратови вођени између две велике силе – Млетачке републике и Османског царства. Вековна тежња великих сила за поседовањем Далмације огледала се у многим ратовима, а они су вођени и пре и после времена о коме је овде реч. Током десетогодишњег Кандијског рата између Венеције и Турске, Венеција је била свесна опасности да улази у сукоб са далеко надмоћнијим непријатељем, док је Турска желела да овлада Јадраном. Венеција је пред сам рат била неспорни господар Јадрана, иако су јој улцињски и новски гусари стварали велике неприлике. У то време је Република Св. Марка располагала незнатним војним снагама у Далмацији. Њену главну одбрамбену снагу чинило је домаће становништво, и то онај део Срба који је побегао од Турака и пришао Венецији. Тада су Срби у Далмацији били подељени турско-млетачким границама. По први пут, за време овога рата, обе силе су се утркивале да привуку домаћи живаљ на своју страну. Мада је из овога рата изашла

поражена, Венеција је успела да очува своје поседе у Далмацији. Кандијски рат је Далмацији донео тешку економску кризу, а са његовим завршетком није дошло до мира на млетачко-турским границама. Убиства и узајамне пљачке на овим границама трајале су готово један век. Било је ово жариште сталних сукоба у односима двеју сила.

Преокрет на европској историјској сцени одиграо се након пораза Турака под Бечом 1683. године. Даља офанзивна акција Отоманске империје и њена тежња да продре дубље на европско тло, била је тада заустављена и отпочео је њен незадрживи пад.

Венеција, иако неспремна, подстакнута поразом Турака и морлачким ослобађањем далматинске Загоре, улази у савез са Пољском и Аустријом (Света лига). У Морејском су рату војне снаге Венеције постигле значајне војне успехе у Далмацији, и то са малим бројем људи (шест до седам хиљада), захваљујући борбеним способностима домаћег становништва, које је сачињавало народну војску која се борила под командом својих старешина. Свакако да је један од разлога за успешан исход овог рата и чињеница да су они ово ратовање доживљавали као ослободилачку борбу. У свим овим догађањима незаобилазна је и улога хајдука, који су у рату били у саставу млетачких војних снага, док је за време мира њихова улога била да чувају млетачке границе. Они су четовали по суседним територијама и нападали турске караване. Након Кандијског рата, Бока Которска је постала главна хајдучка база. Од тада почиње и ратно савезништво Млечана са херцеговачким и, у мањем броју, црногорским племенима. Из ових племена регрутовани су хајдуци који су били организовани у дружине и који су из Боке, као базе, одлазили да четују по територијама под влашћу Отоманске империје. Војно-политичке акције везане за деловање хајдука водио је ванредни провидур у Котору. Хајдучки упади на суседне турске територије били су бројни и за њих су морали тражити дозволу од млетачких власти. Хајдуци су били

подједнако вешти и на копну и на мору. Неки од њих су били и власници бродова које је, по потреби, користио и которски провидур. Хајдучке акције су биле усмерене ка дубровачкој територији и изван ње, због чега су упућиване бројне жалбе на релацији Дубровник – Венеција. Вешта и способна дипломатија Дубровачке републике имала је у то време веома појачане активности. На географски веома скућеном простору, готово свакодневно су се интересно сукобљавале политике Републике св. Влаха и млетачког лава. Жалбе Дубровчана упућиване су Венецији и Порти и због учествовања њених поданика у хајдучким четата, што је била честа појава. Хајдуковање је било веома организовано, тако да је најсмелији и најхрабрији хајдук-харамбаша увек предводио чету у акцији. Хајдуци нису били плаћеничка војска, већ су се издржавали од прикупљеног плена. Највећи део припадао је харамбаша, чак и у ситуацији када није учествовао у акцији. Хајдучки плен подразумевао је и заробљавање људства. Знатну материјалну корист доносили су им откуп или продаја заробљеника. Млетачке власти су подржавале ове хајдучке активности зарад војно-политичких, а ништа мање и економских интереса. Хајдуци су били обавезни да на приходе од откупа и продаје робља, као и од продаје стоке и другог плена, млетачкој држави плаћају десетину (*decima*). Привремени боравак хајдука у Боки знатно је утицао на миграционе процесе, који су своју експанзију достигли крајем 17. и почетком 18. века.

Потреба за хајдучким акцијама на овим просторима престала је са завршетком турско-млетачког рата (1714-1718), а дотадашњи ратници-хајдуци веома се брзо адаптирају на мирнодопске услове живота: многи од њих постају вешти трговци и поморци, а њихове породице – носиоци друштвеног и политичког живота у Боки Которској.

Карловачким миром из 1699. године завршио се Морејски рат, а Отоманска империја није више представљала значајнију опасност за хришћанске државе, које од тада

наступају офанзивно против ње, односно, од тада почиње међународна подела Османског царства. Том приликом дошло је до највећег територијалног ширења државе Св. Марка у Далмацији. Од почетка 16. века, у току млетачко-турских ратова, мета млетачких напада био је северозападни део Боке Которске, посебно град Херцег Нови. У време рата Свете лиге (1537-1540) Шпанцима је пошло за руком да накратко завладају Херцег Новим (1538-1539), да би град поново заузели Турци, а за време Кипарског рата (1571-1573) он је опет био мета напада Млечана, али су ти напади били неуспешни.

Бока Которска, као географска целина, живела је подељена између два туђа господара све до последњих деценија 17. века. Готово је невероватно да су на овако малом, брдима и морем омеђеном простору, два века владала два потпуно различита света – Исток и Запад. Нигде у прошлости не наилазимо на овакву поделу једне јединствене географске целине. Северозападни део Боке, са Херцег Новим и Рисном, био је у турским рукама, док је под млетачком власти био предео которског и тиватског залива, као и полуострво Луштица од почетка 15. века.

Становништво млетачког дела Боке Которске било је привредно и економски усмерено ка турском тржишту, а при том их је оскудност обрадиве земље упућивала да се баве поморством. Тако је тај део Боке био центар поморства и значајани привредни посредник између Албаније, Црне Горе и Херцеговине, с једне стране, и држава на италијанској обали, с друге стране. Варнице и сукоби на овом скупљеном простору лако су избијали, а економски интереси су им били најчешћи повод. Може се констатовати да се свакодневни живот одвијао у подношљивој атмосфери. Већина становника, једних или других поданика, живела је сиромашно, те је глад била чест гост у њиховим кућама. Хтели не хтели, и поред свих несугласица, становници овог

дела јадранске обале, тргујући морем и копном, превазилазили су политичке, административне и културне поделе.⁶

Херцег Нови је у време турске владавине (1482-1687) био други по величини град у Херцеговачком санџакату, и повремено седиште санџак бега Херцеговине, као и центар нахије, а од 1485. године и – кадилука. Крајем 16. и почетком 17. века била је у њему организована новска капетанија, па је заповедништво над свим тврђавама и поморским снагама било у рукама новског капетана. Херцег Нови је за турску државу имао прворазредни значај, и због тога је био изграђен снажан систем утврђења, што се и дан–данас може видети. Централна турска власт водила је бригу о новским утврђењима, која су захтевала честе оправке због ратних сукоба или услед земљотреса. Велики грађевински радови, у којима је учествовало више од 8 000 људи, обављени су крајем 15. и почетком 16. века. Две међусобно повезане целине чиниле су основу утврђења: Доњи или Стари и Горњи или Нови град. Доњи град, из којег се улазило и излазило на три капије, налазио се на морској обали а имао је и „пет развијених и добро насељених махала“. У „чаршији има 300 дућана и у њима свих врста робе“. Горњи град је углавном био војно утврђење са житним амбарима, цистернама, складиштима за муницију и другим објектима за потребе војске. „На обали воде Топле одржава се панађур који се зове панађур Дајница. На обали потока Топла код куће хаци Хусам аге налази се једно дивно стабло датуле.“ Поред наведеног, Евлија Челебија у својим *Путописима* наводи да је у граду било седам основних школа, две медресе, пет чесми, четрдест шест џамија и четрдест седам месцида.⁷

⁶ Г. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII века*, Београд 1970, 301-311, 312-426; Исти, *Далмација у доба Морејског рата 1684-1699*, Београд 1962, 48-56.

⁷ Евлија Челебија, *Путопис*, Сарајево 1973, 438-439. Месцида је мања муслиманска богомоља у којој нема минбера, а обично ни

Вековна настојања Млечана да заузму Херцег Нови садрже у себи два основна и суштинска интересна елемента: економски и политички. Потпадањем Херцег Новог и Рисна под власт Венеције дошло је до стварања јединственог економског и политичко-територијалног простора Боке Которске. То није имало само локални значај: циљ Венеције је био да учврсти своје интересе на овом делу Јадрана, те да ослаби доминацију суседног Дубровника, веома јаког економског супарника, који је од 14. века, када се ослободио млетачке доминације, постао њен стални конкурент. Вешто се користећи лукавством и изузетно способном дипломатијом, те политичким сплеткама, Дубровчани су на све начине помагали Турцима у борби против Млетака око заузимања Херцег Новог. Користили су се и чињеницом да је уговором између Аустрије и Венеције било предвиђено да ће „Венеција присајединити својој власти само земље које поново освоји у Далмацији“. Међутим, треба рећи да Херцег Нови никада до тада није припадао Далмацији, већ Босни и Херцеговини. Дубровчани су вршили утицај и на становништво у јужној Херцеговини, које је стало на страну Млечана, ширећи вести да ће ти крајеви припасти Аустрији.⁸

Заузећем Херцег Новог и Рисна крајем 17. века Венеција је добила повољну прилику за борбена продирања у јужну и источну Херцеговину, као и за придобијање становника тих и суседних црногорских крајева за даљу борбу против Турака. Економски интереси били су на првом месту млетачких освајања, па зато освајач Херцег Новог, генерални провидур Далмације и Албаније Јероним Корнер, у једном извештају из тог времена, у коме говори о придобијању Требиња и Никшића, пише: „Заузимање

минарета, (А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1989).

⁸ С. Мусић, *Извештаји генералног провидура Далмације и Албаније Корнера о заузимању Херцег Новог 1687. године*, Херцег Нови 1988, 9.

Требиња и Попова привукло би читаву херцеговачку трговину у руке Ваших преузвишености (мисли се на Сенат и дужда Венеције којима је и слао извештаје као својима претпостављенима, прим. Д. Р.), а заједно с тим и трговину сољу...⁹

Освајач Херцег Новог – Јероним Корнер, допловио је 2. септембра 1687. године под херцеговска утврђења са 150 пловних јединица. Вишегодишње припреме претходиле су овим операцијама. У акцији освајања учествовало је „око 2200 плаћеника из Далмације, 1000 пробраних Морлака, 400 пионира са далматинских острва, 250 артиљераца, 200 коњаника, 100 пешака из Венеције и исто толико са галија, укупно 6000 војника и официра. Од артиљерије Млечани су располагали са преко 20 артиљеријских оружја тежег калибра, поред топова са ратних бродова, који су могли дејствовати са копна и са брода“.¹⁰ Хајдуци су држали град у опсади од самог почетка ратних операција, јер су све комуникације које су ишле од града према Херцеговини биле под њиховим сталним надзором. Млетачке власти су бројне хајдуке са породицама преселиле из Боке у Истру, односно Далмацију, на челу са Бајом Пивљанином, познатим хајдучким вођом, да би их након 14 година (1684) вратили, јер им је поново затребала њихова помоћ у борби против Турака.¹¹

У периоду о коме је овде реч, економски најснажнији поморски град у Боки био је Пераст, те је сасвим очекивана била заинтересованост Пераштана да херцеговски крај, односно улаз у залив не буде у рукама Турака. Стога је њихов допринос млетачким освајањима Херцег Новог и

⁹ Д. Радојичић, *Крајина новска у судару свјетова...*, 21.

¹⁰ Г. Станојевић, *Далмација у доба Морејског рата ...*, 80-89, 323-337.

¹¹ Марија Црнић Пејовић, *О Бају Пивљанину и његовој породици и родбини*, Етноантрополошки проблеми св. 8, Београд 1990, 38.

околинае био знатан.¹² На основу извештаја Ј. Корнера сазнајемо да се очекивало веће учешће херцеговачких и црногорских племена у овим борбама, што потврђује и једно од писама Висариона Бајице провидуру: „...да ће не само црногорска него и сва друга племена што су подчињена у вјерском погледу бити готова да с оружјем буду уз Републику када млетачка војска нападне Херцег Нови.“¹³ Војну снагу чинили су, поред наведених, папски и малтешки војници, као и Фирентинци које је тоскански војвода послао као помоћ.¹⁴

Турска војска пружила је жесток отпор, бранили су се од нападача вешто и храбро, што освајачи нису очекивали. Помоћ која је неблаговремено стигла Турцима и чињеница да је главнину млетачких снага чинила плаћеничка војска, као и болест која је захватила војску и недостатак нових снага, муниције и новца, разлози су што су борбе око Херцег Новог трајале само месец дана. Вероватно би ове борбе још дуже трајале да, изнурени дугим борбама, без изгледа да им Турци исплате дуговано, а уз новчану награду коју су добили од Млечана, 230 Арбанаса није напустило своја борбена места. Непосредно затим, уз велике губитке, Турци су понудили предају под часном погодбом – да могу слободно, са оружјем и личним стварима напустити град, што је и прихваћено. Жестину борби за Херцег Нови одсликава чињеница да ниједна кућа у граду није остала читава, док су градске зидине биле полусрушене.¹⁵

¹² Томо К. Поповић, *Херцег Нови, историјске биљешке 1382-1797*, Херцег Нови 1924, 83, 96.

¹³ Исто, 84.

¹⁴ Исто, 65, 85, 86; С. Мусић, *Извештаји генералног провидура Далмације и Албаније Корнера о заузимању Херцег Новог 1687. године*, Херцег Нови 1988, 9-99.

¹⁵ Г. Станојевић, *Далмација у доба Морејског рата...* 89; С. Мусић, *Извештаји...*, 42.

Од 30. септембра 1687. године Бока Которска не живи више само као географски појам, већ отпочиње њен јединствени политички и друштвени живот, али под влашћу Млечана. Освајање Херцег Новог представљало је, без обзира на понеки каснији мањи ратни успех, једну од последњих војних победа Венеције, до тада доминанте силе на Средоземљу.¹⁶ Веома занимљиве податке о првим годинама након освајања северозападног дела Боке Которске пружају извештаји Ћ. Корнера, који су занимљиво штиво, али треба имати у виду да су ови извештаји писани у стилу и у духу времена у коме су настали, те су пуни самохвалисања, величања и слично. У извештају од 20. децембра 1687. године пише: „После веома тешких преговора које сам водио посредством капетана Кристофора Змајевића из Пераста, успело ми је да са кнезом Вуком Ивановићем, Лазаром Мирчетићем и осталим харамбашама утврдим чврсту веру да ће служити Вашим Узвишеностима и да их свечано на то закунем. Да никада неће признати другог владара до Вашу Преведрост. Пошто их има 160 добро наоружаних људи, задржаће се као стража у две заузете куле које се налазе на тако погодном месту да, уколико их будемо помагали муницијом, могу сами да се бране. Да бих био сигурнији у њихову веру, послаћу да станују у Херцег Новом све те породице које су се склониле у дубровачку државу. Наставиће да се крве с Турцима и доказаће своју постојаност и веру у Републику.“¹⁷

Карловачким миром извршено је разграничење између Турака и Млечана и повучена је „линија Гримани“. Потписивањем документа 14. фебруара 1701. године, Венеција се морала одрећи својих новоосвојених територија у Херцеговини.

¹⁶ F. C. Lane, *Storia di Venezia*, Einaudi, Torino 1978, 489-490.

¹⁷ С. Мусић, н. д, 19.

Током 18. века на овим просторима није било значајнијих оружаних сукоба, осим турско-млетачког рата (1714-1718) који се одразио и на овај крај. Окончањем овог рата дошло је до коначног разграничења између Османског царства и Венеције. Пожаревачким миром разграничени су простори у Далмацији и успостављена је „линија Моћениго“ која се протезала у дужини од 500 километара. Млетачком представнику, генералном провидуру Моћенигу, није пошло за руком да граничне знакове постави на сат хода од херцеговске тврђаве, већ су остали удаљени пола сата хода. Тиме није дошло до померања удаљености према Дубровнику, па ни до измена северне границе Боке Которске, утврђене „линијом Гримани“, осим што су Боки, односно Млетачкој републици, припале Кривошије (географски простор у залеђу рисанског дела залива). Турцима у Боки остао је излаз на море – од рта Кобиле до Суторине, која је такође остала под турском влашћу. Овом поделом територије били су спречени сви непосредни контакти и евентуални сукоби између два ривала – Дубровника и Венеције.¹⁸

Млетачка република од тада губи моћ и није била у стању да уочи да су њене територије и њен мир у великој опасности. Није уочавала дешавања на политичкој сцени средње Европе и економске промене које су се одвијале. Холанђани, Енглези, Французи, као и Дубровчани, за време ових ратова живо су трговали и на турским тржиштима, која су била изворишта трговине и на којима се базирало богатство Млетачке републике. У периоду од 1718. до 1797. године Венеција је уживала дуг период мира и културног

¹⁸ Г. Станојевић, *Протокол о разграничењу између Венеције и Османског царства у Боки Которској и Далмацији из 1721. године*, Гласник Цетињских музеја V, Цетиње 1972, 7-11; М. Милошевић, *Границе Боке которске за вријеме млетачке владавине (1420-1797)*, Годишњак поморског музеја Котор XXII, Котор 1974, 12-15.

просперитета, иако F. C. Lane у свом делу *Storia di Venecia* из 1978. констатује да је 18. век време опадања моћи Венеције, са чиме се слажу и многи италијански историчари.

Млетачки циљеви – да економски и војно оснаже новоосвојене просторе Боке – оцртани су у помињаним извештајима Корнера: „Склоп ове значајне тврђаве, главног града Херцеговине, његова гласовитост, положај и много другог што прати његово освајање блиставим, чине славу отаџбине и победничко оружје Ваших Узвишености. Све то, заједно са плодношћу њене веома простране територије, као што чине достојним поштовања освајање, тако уверавају да се само Господу Богу може захвалити за срећан његов исход који је потпуно пренеразио непријатеља у суседству и изазвао пометњу у читавом овом крају. Према извештајима које сам добио, на његовој територији живи много веома ратнички расположених племена. Према истоку на сто и више миља од града живе Никшићи и разна друга племена до границе са Дробњацима, Црногорцима и Климентима. На западу око осмадесет миља Бањани и Горње Гацко са границом на Доњем Гацку. На југозападу шездесет миља удаљено Требиње са горњим Поповом и Дражево са границом према Дубровнику и доње Попово са Габелом, са пространим и плодним пољима која обилују житом, месом, уљем и сваковрсним воћкама, и која су много богата приходима и трговином.“¹⁹

Наредбом генералног провидура, одмах након освајања града одмах приступило се успостављању државне администрације, постављању трговачких и тржишних инспектора, као и контролора цена. Организују се и катастарски послови, а за шефа катастра био је постављен Вицко Скурла.²⁰

¹⁹ С. Мусић, н. д, 107.

²⁰ М. Злоковић, *Млетачка управа...*, 17-18.

Готово сигурни да ће Херцег Нови пасти у њихове руке, Млечани су седам месеци пре заузимања ове територије поставили Ивана Буровића из Пераста за гувернера Херцег Новог и околине. Због изузетних заслуге које је показао у борбама за заузеће Херцег Новог, генерални провидур је 1691. године именовао Ивана Буровића за сопра интенданта Херцег Новог (*soprainiendante e governatore dell territorio di Castelnovo*), који је имао дужност и да се брине о „новодосељеном“ становништву, као и да ствара чете од педесет људи на челу са харамбашом. За команданта града је већ 1. октобра 1687. године, због изванредних ратних заслуга, постављен Павле Константиновић. При команди града, за рачуноиспитивача постављен је Франо Јанковић из Котора. Декретом здравственог магистрата из Венеције, 18. фебруара 1689. године именован је Никола Бранкодорић за градског лекара. Дужност апотекара и болничара, одмах по освајању града, обављали су фратри капучини. Од 1700. године, када је саграђен први лазарет (здравствена установа), у овом граду се уводи обавезни карантин помораца, путника и робе. За првог заклетог тумача илирског језика (народног) постављен је 1693. године Иван Палина из Херцег Новог, а први помен капетана луке потиче из 1698. године. Убрзаним развојем трговине и поморства, ово звање подигнуто је 1701. године на степен адмирала.

Појединцима који су стекли заслуге у борбама у Херцеговини и око заузимања Херцег Новог, а при том су били заслужни за досељавање великог броја породица у херцеговински и рисански крај, Венеција је, поред поклањања знатних некретнина, давала и титуле које су за собом повлачиле одговорност, али су доносиле и знатне привилегије. Тако је Милош Војновић добио чин *колонела*, титулу коју су у крајинама Далмације носили врховни управљачи одређених територија које је постављао млетачки Сенат. Њихова дужност је била да се брину о одбрани земље, попису људи и стоке, да надзиру обучавање људи у

војничким вештинама и воде бригу о дажбинама. Избор сваког нижег функционера није се могао извршити без њихове сагласности. Поједини чланови породице Војновић бележили су поред свога имена и титулу *сердар*. Сердар је био стрешина села. „Свака сердарија није друго него скуп многих села једног краја, подчињена управи сердара, док је он подчињен колонелу територије.“ Он се старао о спровођењу у живот наређења провидура која су се тичала кривичних, политичких и привредних питања. На челу села налазио се харамбаша. Под командом харамбаше могло је бити неколико села која су заједнички чинила *барјак*. Дужевим Дукалом од 1718. године „херцеговска крајина“, како се тада називала готово целокупна данашња територија општине Херцег Нови, била је подељена на шест барјака.²¹

Провидур је био највиши представник млетачке власти за херцеговски крај, а седиште му је било унутар градских зидина. Он је био потчињен ванредном провидуру у Котору, а – овај генералном провидуру за Далмацију и Албанију, са седиштем у Задру. Сви они су били подређени дужду и сенату у Венецији. Поред ових, постојали су и други органи власти, који су сви заједно чинили хијерархију власти у систему млетачке управе.

У овом периоду је тежиште млетачке увозне трговине из балканских земаља било померено са северног на јужни Јадран. Сплитска скела је губила на значају, а било је предвиђено да је замени новска, која је отворена 1701. године, првенствено са циљем да буде конкуренција Дубровнику. Новску скелу су од самог отварања пратиле бројне потешкоће. Овome је знатно допринео и млетачки монопол, то јест – сва роба са ове ске ле морала се обавезно превозити у Венецију, што је успоравало трговину, док се сва

²¹ Г. Станојевић, *Далматинске крајине у XVIII веку*, Београд – Загреб 1977, 28-32.

роба из дубровачке скеле могла слободно превозити у свим правцима.²² Преко новске скеле најчешће су се извозили пољопривредни производи: суве смокве, месо, ракија, слани сир, сушено месо, усољене сарделе и јегуље, икра, сушене укљеве, уље, затим дуван у листу, коже разних животиња, восак, воштане свеће, вуна, свила, платно, склавине (врста тканине), стари бакар, смола и катран. Без обзира на све падове и успоне, ова скела је имала велики економски значај за развој ове области и развој трговине иако никада није достигла онај значај који јој је намењиван, јер је основана за реализацију млетачког политичког циља, а не као планско стетиште трговине. Овде треба имати у виду и чињеницу да у овом времену држава Св. Марка није имала довољно слуха да модернизује своју економију – поморску трговину, пре свега, и да осети оно што се, заправо, тада дешавало у другим европским срединама. При том треба имати у виду и да је Дубровачка република, којој је привредни развој краја у њеној непосредној близини задавао доста бриге, вешто ометала рад новске скеле. Дубровчани су више пута интервенисали код турских власти у циљу обустављања трговине која је ишла ка северозападном делу Боке, а турске власти су, на молбу Дубровчана, у више наврата доносиле економско-административне мере које су биле крајње штетне по трговину овога краја.²³

Упркос свим до сада наведеним потешкоћама, трговина је била динамична, а путеви копнене трговине били су и те како познати новодосељеним становницима. Велика већина новодосељеног живља, и то управо оног које се бавило трговином, потицала је из хајдучких редова који су се „трговином плена“ бавили ратујући и добро су познавали све

²² Г. Станојевић, *Новска скела у XVIII веку*, Споменик САНУ, CXXXVII, Београд 1986, 136.

²³ Г. Станојевић, *Грађа за привредну историју Боке Которске у XVIII веку*, САНУ Мешовита грађа, књ. 5, Београд 1977, 76-78.

пределе који су везивали приобални појас са копненим залеђем, то јест – њихове матичне области са новонасељеним крајем. Бивши хајдуци су свој почетни капитал стекли пре 18. века, те су га у новонасталим политичким и друштвеним приликама улагали у поморску и копнену трговину.²⁴

Трговачка делатност заузимала је најзначајније место у привредном животу овога краја. Мали дућани-продавнице нудили су разноврсну робу домаће производње, претежно пољопривредне производе и сировине: вуну, кожу, памук, восак, као и робу увезену из прекоморских земаља, која је захваљујући разгранатој поморској трговини доспевала у Боку Которску. На пример, на Топлој – насељу које је из руралног прерастало у урбано у последњој деценији 17. века, радило је пет радњи чији су власници били новодосељеници. Исти број дућана био је лоциран у граду, а власници су били Италијани, који су имали и два дућана *in piazza* (на тргу) поред градских врата.²⁵

Занатство није спадало у ону привредну грану која је доносила знатну добит становништву. Оно је подмиривало само основне потребе житеља, и у привредном смислу долазило је након трговине. Могуће је да због бројности дућана и меркантилистичког односа у граду није било потребе за значајнијим развојем занатства. Може се претпоставити да су неке занатлије продавале, поред сопствених, и готове, увезене производе.

Материјалне могућности нису дозвољавале становницима залеђа куповину луксузних роба, па су све своје потребе задовољавали у кућној радиности.

²⁴ М. Милошевић, *Прилози проблематици копнене трговине после освајања Херцег Новоза и околине од Турака 1687. године*, Бока 2, Херцег Нови 1970, 53.

²⁵ Ђурђица Петровић, *Херцеговски златари у XVIII веку*, Бока 15-16, Херцег Нови 1984, 8-10.

Поред поменутих послова на организовању политичког и привредног живота овога краја, млетачка власт је систематски вршила оправке и обнављала је, понекад и дограђивала, утврђења градских фортификација, јавних зграда, као и зграда за становање. Из пописа јавних грађевина унутар градских зидина сазнајемо да су постојале: кућа војног гувернадуре, војна болница, кућа управника болнице, палата провидуре, кућа канцелара, затим зграда за смештај стражара код Св. Кларе и зграда за становање стражара код градских врата према копну, зграда за војнике, као и складиште за муницију. Поред тога у граду се налазила кућа за жупника и кућа за становање *secrestano della parochia*, као и црква и самостан капуцина, и црква Св. Јеролима. Ван градског језгра, од јавних грађевина тада су пописани: *pubblica bazzana*,²⁶ црква и самостан фратара, стари лазарет (здравствени комплекс), у коме је живело дванаест породица, кућа за санитарне чуваре у луци, зграда на Ђурђевој брду, на граници са Турском, која је служила за становање војника из санитарне службе. На већини наведених грађевина извршене су оправке 1786. године. Тада је у Херцег Новом радила и артиљеријска школа.²⁷

Када су Млечани заузели ове крајеве, затекли су фортификације које су биле сазидане у претходним периодима. *Forte mare* (тврђава поред мора) налазила се на самој обали, бастион *Mezzaluna* (Цитадела) и *Канли кула*, међусобно су биле повезане градским бедемима. Горња тврђава или *Шпањола* уздизала се изнад града. Њену изградњу су вероватно започели Шпанци 1538. године, а завршили Турци. Осим ових војних утврђења, стратешки значај су имала и Перашка врата, Сахат кула, као и друга градска врата. Не само ратна разарања већ, и земљотрес 1667.

²⁶ Јавна установа за обављање основних административних послова.

²⁷ М. Милошевић, *Војна организација у Боки Которској за вријеме млетачке владавине*, Бока 10, Херцег Нови 1978, 113.

године, узроковали су да су се ове грађевине налазиле у веома лошем стању.

Током 18. века обновљени су и изграђени многи сакрални објекти. На рушевинама цамија гради се православна црква Св. Ђорђа на Топлој и католичка црква Св. Јеролима у граду. На основу једног пописа из 1690. године зна се да је на овом подручју било 17 цркава, 1702. их је било 21, а 1704. године – 30. Обновљена је била и мала црква манастира на Савини, док се велика црква почела градити након два покушаја, тек 1777. године. Поред манастира Савине, у то време је у селу Мојдежу, у засеоку Подпланина, деловао истоимени манастир, од којег су данас сачувани само понеки остаци, једва видљиви у трави и жбуњу.²⁸

Већ 1689. године у херцеговски крај доселило се око 420 породица из Херцеговине. Од тада је овај крај постао главни центар насељавања у Боки. Новодосељеници нису на задовољавајући начин били решили своја егзистенцијална питања, па су 1701. године упутили једну делегацију у Венецију, с молбом да им се коначно реши питање у вези са доделом земље. Молба им је уважена, те је дуждевим Дукалом од 3. августа 1701. године одређено да сваки главар добије 20 кампа²⁹ земље и 4 дуката месечно, а свака породица по 4 кампа земље.³⁰

²⁸ М. Црнић Пејовић, *Неки подаци о сакралним споменицима културе у херцеговској општини од краја XVII вијека до данас*, Бока 18, Херцег Нови 1986, 158-167.

²⁹ Један канап (камп) износио је 3,65m² (М. Влаинац, *Речник наших старих мера III*, Београд 1968).

³⁰ Државни архив Црне Горе, Архивско одељење Херцег Нови, архивски фонд Топалска комунитад (у даљем тексту АХ ТК) књ. 2.

Међутим, да би се ова значајна одлука могла доследно спровести у дело, било је потребно имати на располагању више земље него што ју је стварно било. Велики број породица није је уопште добио, или је била добијена неплодна земља. Како је тада највећи део руралног становништва своју егзистенцију заснивао на обради земље и гајењу стоке, не чуди што је свакодневно долазило до сукоба и насилног присвајања земље. Млетачка власт је била

Сл. 2: F. Guardi, *La Piazzetta*,
Венеција XVIII век

принуђена да изради земљишне књиге – катастре. Оне су рађене у више наврата, и то крајем 17. и у првој деценији 18. века. Још пре израде званичних катастара, Млечани су 1689. године започели поделу земље, када су заслужним хајдуцима и другим својим сарадницима у борби против Турака делили турске поседе у тада тек освојеном делу Херцеговине. Тих година земља је дељена и у северозападном делу Боке. Тада је била завршена и млетачка аграрна реформа у Боки Которској, мада је и након овог периода настављено са доделом земље, али у знатно мањем обиму, нарочито када се

радило о новим усељеницима из области које су биле под турском влашћу.³¹

Тако је, надајући се бољем животу, само у херцеговачки крај – на основу катастра из 1704. године – пристигло 3 600 становника. У овај збир нису урачунати становници унутар градских зидина, чији су живаљ чинили чиновници, понеки занатлија и трговац италијанског порекла. Најмногољудније насеље била је тада Топла са 506 становника.³²

И наредних година су се егзистенцијална питања споро решавала. Зато је народ овога краја 1718. године у Венецију поново послао делегацију, у чијем саставу су били кнезови: Илија Цвијетовић, Никола Злоковић, Драгутин Магазиновић и Михајло Комленовић-Маглајевић. Њихова молба садржала је девет захтева: „Слободу православног исповједања, градњу и поправку цркава и манастира; свог епископа и службу на славјанском језику; искључење, евентуално снижење цореза; слободно трговање по Републици; поделу још нераздељених државних добара себи и саборној цркви Св. Спаса на Топлој; за одбрану од непријатеља 500 пушака; пошто је ради дуготрајног ратовања под Баром земља остала необрађена, да држава да помоћ у храни, у износу од 600 цекина; да им се дозволи као и другим већим крајевима у Боки да образују своју народну општину (сoттинà, комунитад) са сједиштем у цркви Св. Спаса у Топлој код Херцег Новог, а управнику да буде додељена плата од 20 цекина месечно; да буду присиљени само у рату служити Републици.“³³

³¹ Д Радојичић, *Крајина новска...*, 34.

³² Исто, 35.

³³ С. Накићеновић, *Опћина топаљска, Календар „Бока“ за 1912. годину*, Котор 1911, 42.

Дукалом од 14. јула 1718. године, горепоменути захтеви углавном су били испуњени. Најзначајније је то што им је одобрено оснивање комунитати са седиштем на Топлој, али им није одобрена градња нових цркава, као ни бирање свог епископа. Опроштене су им царине само на домаће производе, док им порез није ни укинут ни смањен. У односу на порез и трговину, дате су им исте повластице које су од раније уживали Пераштани, Грбљани и Паштровићи. Рад и организација свих комунитати у Боки Которској у доба млетачке владавине нису подробно обрађене па нам није могуће вршити детаљна поређења.

Управа општине – *банкада* састојала се од капетана, четири судије – *суђе* и канцелара, како је Дукалом и било одређено, а мандат им је трајао годину дана. *"Concovrono pure a permetterle che posano ridarsi nel Borgo di Topla in figura, et incoro di Communitai il quale abbia ad eser diretto in un Cap. quattro giudici, et un canceliere da eleggersi dalla comunità stesa, e da mutarsi ogni anno, con faccolta di poter giudicare le cause civili, che fra loro insorgessero, salua l'appellatione ai Publici Reppresentanti, e con la conisponsione al solo Cap. di Ducati dieci al Mese dalla Publica casa"*. Чланови управе обављали су послове бесплатно, док је капетан примао 10 дуката месечно од млетачких власти. Капетан је поседовао *бакету* (штап) као знак власти.³⁴

На збору комунитати бирана је управа, уз учешће свештеника, сердара, кнезова, харамбаша села и по неколико људи, те уз присуство виђенијих сељака и локалних трговаца. Да би се збор могао одржати, било је потребно поднети молбу млетачким властима, уз обавезно навођење

³⁴ М. Црнић Пејовић, *Подаци о организацији и рад топаљске (херцеговске) комунитати од пада Млетачке републике до 1813. године*, Зборник радова Уједињење Боке Которске и Црне Горе 1813-1814. године, Титоград 1991, 54.

разлога сазивања збора. Тек након провидуровог одобрења могао се одржати збор, а по завршетку збора достављао му се записник. Записник је сачињаван ћириличним писмом, а потом је преводњен на италијански језик. На челу топаљске комунитаци је за време Млечана четрдесет и девет пута биран њен капетан, а ову дужност вршило је тридесет и девет лица, (неки су бирани два, па и три пута).³⁵

Правила су налагала да новоизабрани капетан иде на поклоњење провидуру. Код избора капетана долазило је и до сукоба међу појединим насељима. Територија комунитаци била је подељена на пет *парти* (делова), а потребно је било из сваке изабрати по једног члана управе. Бирање капетана и суђа комунитаци топаљске, доводило је до сукоба између појединих *парти* и Топљана. Треба имати у виду да је Топла била најмногољудније насеље, при том и економски и културно најразвијеније, поред тога – седиште *крајине новске*, а једно време – и седиште црквене власти за читаву Далмацију. Топљани су понекад кршили договоре и правила бирајући капетана само са подручја Топле, осећајући своју доминацију у доносу на друге *парте*. Млетачке власти, ослањајући се на одребе Дукала из 1718. године, потврдиле су да варош Топла представља центар комунитаци, приликом једног спора из 1725. године, али и да сви делови имају једнака права и повластице дате поменути Дукалом.

Топалска комунитад је кореспондирала на народном језику, ћирилицом, док је кореспонденција са млетачким властима обављана на италијанском језику. Зато је управа комунитаци морала, као и појединци, плаћати *драгомана* (преводиоца). Управа комунитаци је тражила да се

³⁵ М. Црнић Пејовић, *Попис капетана, суђа и канцелера топаљске општине за период 1719-1759. године*, Бока 9, Херцег Нови 1977, 383-387.

преводиоцу не плаћа, већ да он посао превођења обавља по службеној дужности.

Општинска администрација је употребљавала печат топаљске цркве, на коме је било урезано Вознесеније Христово са натписом: „Сиј печат с(а)борне цркве от Новога Христова В(о)знесења“. У време мира, општинска управа старала се о реду и поретку, решавала је настале спорове у народу, старала се о правима народа. Поред тога, судила је и имала право да изриче пресуде у првом степену у грађанским споровима. Кривични спорови били су у надлежности млетачких власти, али су оне толерисале рад *судова добрих људи* и у кривичним споровима.

Ради што бржег и ефикаснијег решавања свих питања од заједничког интереса, постојала је сарадња на релацији млетачка власт – топаљска управа. Сва обавештења и прогласе млетачка власт је прослеђивала управи комунитида, која је исте достављала свим насељима ради потпунијег информисања целокупног становништва. Комунидад је била обавезна да повратно извештава провидура о извршеном оглашавању.

Млетачке власти, посебно локалне, често су кршиле своја овлашћења мешајући се у унутрашње послове комунитида, кршећи тиме њена загарантована права. Зато су становници комунитида били присиљени да траже заштиту својих права код највиших органа млетачких власти. Тако је Дукалом од 25. септембра 1760. године услишена жалба упућена од стране комунитида и било је наређено локалним млетачким властима да уваже њихову жалбу, те да се упозори провидуров канцелар Матија Валери зато што је самовољно прешао границе своје надлежности у вези са радом занатских радњи и трговина, а што је спадало у надлежност ове комунитида. Исто тако, наређено је да православци могу слободно обављати верске обреде и да их ниједан католички свештеник, нити ико други не сме у томе

ометати. Да би се проблеми на релацији комунирад – виша млетачка власт, решавали што брже и ефикасније, често су чланови општинске управе одлазили у Котор на позив ванредног провидура или на лични захтев, али и код виших инстанци у Задар и Венецију.

Након дугогодишњих настојања и напора, ова комунирад се 1739. године изборила до добије *грациу од соли* – дозволу да со добија по нижој цени. Ради несташнице и крујумчарења соли, која је била државни монопол, више пута су издаване посебне одредбе за со од стране магистрата. *Gabelle del sale* – државне продавнице соли постојале су у Котору, Рисну, Херцег Новом и Будви, све до краја владавине Млетачке републике на овим просторима.³⁶

Управа комуниради издавала је разна уверења: о кућној заједници, радном стажу проведеном на бродовима, затим о сталном месту боравка, односно припадности комуниради, јер су њени становници имали извесне царинске повластице, дозволе за путовања. Поред наведеног, канцелар је водио и књигу записника са зборова, а вођена је и „књига трошкова капетана и суђа од комуниради и главара и старешина“. Материјални трошкови комуниради падали су на терет њених становника. Не можемо са сигурношћу утврдити ко је сносио највећи терет материјалних обавеза. Знатан део средстава из општинске благајне одлазио је за потребе службених путовања у Котор, Задар и Венецију. Каса комуниради често је била празна, а потребе су захтевале хитан одлазак код виших власти. Тада су добростојећи представници путовали о свом трошку, што им је касније било надокнађивано. Поред трошкова за службена путовања, редовно се трошило и за репрезентацију. Наиме, приликом доласка представника млетачке власти приређиван је свечани дочек. Тада, као и приликом избора нове управе комуниради

³⁶ Pavao Butorac, *Kulturna povjest grada Perasta*, Perast 1999, 51.

или при доласку нових провидура на власт у Херцег Нови и Котор, али и у другим пригодама, општинска каса се празнила. Куповало се: теле, јагње, јаловица, брав, јаребице, пилићи, интуше (ћурке), вино, сир, уље. Поред представника млетачке власти, поклоне су добијали и њихови секретари, послуга, као и други нижи чиновници. Познато је да је, Дукалом о оснивању општине, из државне касе капетану било одређено 10 дуката месечно. Та одредба није увек поштована, па су због тога упућиване молбе и у Венецију.

Падом Млетачке републике престали су да имају правно дејство сви акти донети од стране њених органа – војних, судских, и управних, па су према томе престала да важе и сва права и привилегије топаљске комунитати стечена током 18. века.

Августа 1797. године је аустријска војска запосела Боку Которску, а њене општине у периоду од 1797. до 1814. године нису биле јединствене у погледу прихватања нових господара, али су све веома јасно и гласно истицале своја права стечена под млетачком влашћу, посебно она која су се односила на добровољно прихватање туђинске власти за коју се сами одлуче.

Од 1797. године, па све до успостављања друге аустријске владавине 1814. године, Бока Которска је била под влашћу Аустрије, Русије, Француске и, поново, Аустрије. Тај временски период од седамнаест година је релативно кратак период да би се лако и без отпора прихватиле све ове промене које су собом доносили тако различити господари, како по политичком, тако и по друштвеном и економском уређењу. За време прве аустријске владавине (1797-1806), као и за време руске владавине (1806-1807), без обзира на то што се средиште топаљске комунитати сели у Херцег Нови, њен назив организација и рад опстају.

Тек у време француске владавине (1807-1814) усталио се назив *општина Херцег Нови*, који је опстао све до

данас. У овом периоду се губи функција капетана и суђа, а на упражњено место уводи се функција *подесте* (начелника), као и савет општине који је имао улогу суђа или општинских већника из 19. века.

Велике амбиције које је млетачка власт имала заузимајући овај крај нису се у потпуности оствариле, иако је северозападни део Боке Которске са топаљском комунилади – *крајином новском* или *државом новском*, како је све називана у документима из 18. века, доживео свој политички, економски и друштвени успон. Економски оснажено грађанство представљало је током 18. века владајући друштвени слој у овом делу Боке. Богатство су врло брзо стицали, а капитал су улагали у бродове, поморску, те копнену трговину и некретнине, скупочене делове модерне одеће својих жена и кћери, као и у накит за који нису штедели новца. Плећства готово да није било, изузимајући Пераштане који су имали своје поседе и у овом делу Боке Которске.

Трговина

Венеција је свој економски статус вековима заснивала на посредничкој трговини и поморству између Запада и Истока. Од почетка 17. века, поред општег неповољног економског окружења, додатне потешкоће за Венецију одвијају се унутар јадранског басена. Аустрија преко луке Трст задаје Венецији додатне потешкоће, јер све више присутна у делу поморске трговине на Јадрану, који је Млетачка република сматрала „својим простором“. Стално активни гусари бивају велика сметња и опасност тада већ ослабљеној Венецији, која није била у стању да се прилагоди новонасталим околностима у Европи, већ се грчевито држала устаљене економске политике, фаворизујући искључиво свој главни град у односу на осталу територију, поготово у односу на своје провинције.

Трошкови пловидбе, одбране и осигурања били су толико велики да су доводили у питање основну трговачку делатност. Истрошено племство и све наведене потешкоће, уз опадање међународног политичког утицаја Венеције у 18. веку, водили су ка њеном неизбежном пропадању. Све ове неприлике још теже су се одражавале у млетачким провинцијама на источној обали Јадрана.

Међутим, новоосвојени северозападни део Боке Которске достиже у овом периоду свој економски успон, иако никада онакав какав је Млетачка република прижељкивала за ново трговачко средишту на Јадрану. Поред скеле која је у Херцег Новом функционисала од 1700. године, у лето 1741. године саграђен је испред Херцег Новог велики хан за трговце.³⁷ Предуслов за оснивање скеле било је постојање лазарета. Његовим оснивањем, 1701. године прорадила је и новска скела. Млетачке власти су сматрале да ова скела може заменити сплитску, чији је промет опадао због потешкоћа у трговини са Босном. Један од основних, али не и истицаних разлога њеног оснивања била је и њена политичка улога, то јест жеља за конкурисањем вечитом супарнику на мору и копну – Дубровнику. Новска скела је била природни и економски излаз на море шире регије која је била под турском влашћу. Дубровчани, као вешти и искусни трговци, поморци и дипломате, зналачки су стално ометали и обустављали њен рад.

Генерални провидур Корнер шаље 22. новембра 1687. године из Пераста за Венецију следеће писмо: „Добар део босанских трговаца послао ми је молбу да им допустим да уз уобичајено плаћање, туда прођу. Рекли су ми да би дошли да се договоре и о начину плаћања да се не боје да не увредe господаре Дубровника који, по праву, не могу да се због тога нимало жале јер, ако су допуштали да се плаћа

³⁷ Г. Станојевић, *Новска скела...*, 85-137.

Турцима, утолико мање могу да захтевају да се иста таква такса не плаћа Вашим Узвишеностима које су загосподариле херцеговском тврђавом и којима стога припадају сва права која су припадала тој тврђави. А која се односе на места око Требиња под њеном управом. А толико је праведније плаћање Вашим Узвишеностима колико је неправедно плаћање турском царинику, с обзиром да се тим истим новцем издржавају Турци у реченом Требињу. Да није тога, они би се до сада повукли.³⁸

Сталне, упорне протесте и молбе упућивала је Дубровчка република Порти у Цариграду, која им је излазила у сусрет тако што је успевала да забрани трговину ка Херцег Новом. Међутим, када су били у питању трговачки интереси појединаца из локалне турске власти, договори са Дубровником и наредбе Порте кршени су неретко. Многобројни прописи везани за таксе на робу, за пловидбу и контумацију, као и важеће наредбе Венеције да се роба мора усмеравати искључиво у њеном правцу, у ситуацији када дубровачке власти истовремено смањују таксе и при том дозвољавају пловидбу у свим правцима, додатно су се одражавали на рад новске скеле. Вешти трговци и веома опасни улцињски гусари годинама су у својим рукама имали примат у поморској трговини у готово свим лукама Албаније. Брзо су постали доминантни и веома озбиљни конкуренти на целом Јадрану. Надлежни у „топаљској комунитаци“ сарађивали су са млетачким властима по питању деловања улцињских гусара. Појава заразних болести, посебно куге, такође се лоше одражавала на рад новске скеле. Куга се појављивала управо на оним просторима одакле је највише роба и пристизало, поготово копненим путем у новску скелу.

³⁸ С. Мусић, н. д, 151.

Рад лазарета, чији су услови диктирали, односно привлачили или одбијали трговце, уско је био повезан са радом новске ске. Половином 18. века, поморци и трговци су преко канцеларије топаљске комунитати упутили млетачким властима опширно образложење у вези са дажбинама које су наплаћиване у новском лазарету и луци, упоређујући их са истима у Сплиту и Дубровнику. У свом обраћању они наводе да су недостатак адмирала, као и непоседовање за тај посао „ниједне барке да оде срести брод и увест у порат и потреба, дат помоћ од арнижа, већ чинили свеђер конфузион и многи се бродови одбили и пошли у друге порте скале и лазарете“. Колико је кријумчарење утицало на трговину – није нам до краја познато, осим што је, на основу бројних кривичних пријава с тим у вези, могуће констатовати да га је било.³⁹

Караванско-копнена трговина била је уско повезана са поморском, било да се радило о увозу или извозу роба. На пример, за две године – од 1739. до 1741. године – на новску скелу је стигло 432 коњска товара вуне, воска, коже и других роба, као и 1 193 оке вуне и воска, поред 226 бала вуне. Ова роба је увезена из Херцеговине. Трговине ради, на новску скелу највише су долазили трговци из Бањана, Билећа, Вилуса, Корјенића, Љубомира, Никшића, Рудина, као и из Подгорице и Бара.

Трговачке везе са залеђем биле су развијене и пре заузимања херцеговског краја од стране Млечана. Становништво које је мигрирало у северозападни део Боке одржавало је и даље своје везе са матичним областима, посебно трговачке.

³⁹ АХ ТК, књ. 2, 10-12; М. Милошевић, *Дилеме економске политике Млетачке републике према Котору и приморским насељимаљ которског залива*, Историјски записи 3-4, Титоград 1973, 233-253.

На основу дозвола млетачких власти издатих за одлазак на турску територију ради трговине, око 64 од 103 издате дозволе добили су тоговци из овога краја. Од 37 дозвола издатих током рата 1714-1718. године, које је млетачка власт издала хајдучима, а без којих они нису могли предузимати никакве акције, 27 их је издато харамбашама и кнезовима са територије топаљске општине. Трговина крупном и ситном стоком, која се одвијала деценијама пре миграција с краја 17. века, настављена је и у каснијем периоду. Тако је од новембра 1690. године до априла 1693. године извезено 282 грла крупне и 152 грла ситне стоке. Тада је Митар Унковић са Царина, само у два наврата, извезао 200 грла крупне стоке. Извозници су били позната имена из хајдучког живота. Међу њима је био и Драшко Наранчић, власник *гаете* (врста пловила) коју је 1693. године посудио адмиралу луке у Херцег Новом, а који „није имао свога брода“⁴⁰.

Највише се трговало пољопривредним производима: сувим смоквама, месом, *каштрадином* (сушена овчетина) и другим сушеним месом, вином, уљем, разним житарицама, сиром, кожама домаћих животиња, као и јеленским и медвеђим, дуваном, усољеним сарделама и јегуљама, сушеним укљевама, икром. Поред тога, трговало се и сољу, катраном, воском, воштаним свећама, *склавинама*, разним врстама тканина, дрветом, гвожђем, бакром, *рујевином*.

Државни монопол важио је за дуван; било је забрањено садити га. Которски провидур Изепо Диедо, издао је 1787. године наредбу да се „дуван не смије садити на своју

⁴⁰ М. Милошевић (прир.), *Хајдуци у Боки Которској 1684-1718*, ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, Историјски извори, књ. 4, Титоград 1988, 606, 607.

руку ни продуља ни трава *Erba Regina* ни друге, што би се могле наврнути на духан“.⁴¹

Почетком друге половине 18. века, односно током 1764. и 1765. године, из Боке је за Венецију извезено роба у вредности од 855 800, а увезено роба у вредности од 516 200 дуката. У току 1772. и 1773. године извезено је у вредности 1 126 000, а увезено роба у вредности од 727 900 дуката, док је 1789. и 1790. године извезено 1 409 500, а увезено у вредности од 681 600 дуката. Увоз је био знатно мањи од извоза, чак и до 50%. Из Венеције је стизао двопек, углавном за војску, као и конач, шећер и друге робе.⁴²

Копнена трговина није се одвијала само са ближим залеђем, са којим је била најинтезивнија током целог 18. века. Од његове прве половине, трговачки путеви водили су херцеговске трговце и до Београда и Смедерева. Тако је Илија Бјелопавлић 1728. године из Смедерева довезао 20 коња икре, али га је требињски паша присилио да робу одвезе у Дубровник, а не у Херцег Нови. Само део робе која је из залеђа стизала у новску скелу продавао се на тржишту овог дела Боке, док се остала роба морским путем извозила, због законских прописа, првенствено у Венецију. Тако је целокупну производњу домаћег лоја било потребно упутити на продају у Венецију, а онај трговац који би био ухваћен да лој шаље у друге крајеве гоњен је кривично.

У 18. веку је у Боки Которској била развијена производња свећа лојаница. Тако је Магистрат за трговину 1727. године донео одредбу којом се настојало уклонити незакоње, односно злоупотреба при нецарињењу увезених бокељских лојаница у Венецију, што је било на штету државне царине. Одлучено је да се током једне године из

⁴¹ P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta...*, 51.

⁴² B. Caizzi, *Industria e commercio della Repubblica Veneta nel XVIII secolo*, Milano 1965, 263, 264.

Боке сме извести у Венецију највише 10 000 лојаница без царине, а остала количина подлеже царинским дажбинама.⁴³

Трговина се живо одвијала и са трговиштима у Албанији, Грчкој и дуж јадранске обале, посебно са Истром.

Венеција је преко свог магистрата за трговину (*V Savi alla Mercanzia*), строго контролисала и подстицала трговину на свим својим просторима и у ту сврху доносила бројне законе, наредбе и прогласе, чији је крајњи циљ био увећавање добити од исте и пуњење државне касе. Да би се што ефикасније ублажиле несташнице основних прехранбених производа на локалном тржишту, контролисан је и извоз маслиновог уља, које је било један од главних домаћих извозних артикала. Прогласи о извозу уља у Венецију издавани су готово сваке године, на целој њеној територији. Маслиново уље се много трошило, а Бокелји су улагали велики труд узгајајући, садећи и прерађујући маслине. Годишње би се произвело око 11 000 *барила* (буради) маслиновог уља, од чега се до 7 000 барила извозило. Маслиново уље из Боке Которске било је важан и веома цењен извозни артикал.⁴⁴

Становништво херцеговског краја је, са своје стране, настојало да утиче на доношење одредби у вези са трговином: обраћало се, у више наврата, преко својих легитимних представника млечачким властима, са молбама да законским прописима заштити њихове интересе. Тражили су да се забрани увоз вина из других крајева, све док се не прода домаће вино. Управа топаљске комунитади контролисала је примену прописа донетих у вези са трговином, па је тако против Стефана Зупковића, папучије, становника Топле, 1738. године подигнута оптужба због

⁴³ Р. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta...*, 50-51.

⁴⁴ Р. Butorac, н. д, 51.

непридржавања прописа приликом куповине кукуруза. Исто тако чланови комунитади из Јошице, Баошића и Бијеле, били су 1786. године одређени да врше сталну контролу цена и да прекршитеље пријављују ради кажњавања. Ради стицања прихода за рад општине, управа комунитади се бавила трговином, па је тако једном приликом извезла за Венецију 14 медвеђих кожа. Иначе, кожом се у Боки веома живо трговало, тако да је 1780. године радило 15 кожара, док су се у Перасту могле набавити струне за музичке инструменте домаће производње, које су се у Венецији продавале као познате римске жице.⁴⁵

Институција *ђустицијера* (контролора) функционисала је током читавог 18. века. Провидур Александро Молин је 6. септембра 1690. године донео у Херцег Новом уредбе за одређивање и контролисање цена прехранбених производа: хлеба, меса, вина итд. За контролоре је поставио два државна службеника – *ђустицијера*. Сваке године бирали су два до три општинска *ђустицијера*, који су у сарадњи са провидуром или самостално одређивали цене прехранбених производа и лојаним свећама, те вршили контролу примене истих. Они су кажњавали или учествовали у кажњавању прекршилаца. Трговци су били дужни да све набављене робе пријаве ради одређивања цена, а тек након тога су их могли продавати у својим или другим продавницама. *Ђустицијери* су у писаној форми доносили одлуке о ценама за одређену робу, а затим би на градском тргу бубњар огласио нови ценовник, уз присуство неколико сведока. Након тога, у року од три дана, сви продавци, без обзира на то да ли су робу продавали у трговини или су производе продавали у својим кућама, морали су на видном месту истакнути нови ценовник. Може се поуздано тврдити да су *ђустицијери* пажљиво пратили понуду и потражњу на тржишту, па су у

⁴⁵ Р. Butoras, н. д, 51; Д. Радојичић, *Крајина новска...*, 130, 131.

оквиру својих права и дужности често снижавали цене појединих артикала. Казне за прекршиоце биле су доста високе, а састојале су се у одузимању робе и у новчаном кажњавању. Новац од казни и одузета роба делили су се најсиромашнијем слоју становништва, а један део ишао је властима, понекад и црквеним. За посао ђустицијера бирани су угледни грађани, али превасходно они који су били добро ситуирани, како би се спречила корупција. Документа нам казују да је од 1700. до 1790. године за ђустицијере у херцеговском крају било изабрано 36 лица.⁴⁶

Бока Которска је у овом периоду била добро снабдевена прехранбеним производима. У продаји се налазило више врста брашна: бело, пшенично, мешано, кукурузно, брашно од прекрупe, проса, јечма, а продавале су се и мекиње. Врсте хлеба биле су следеће: бели, црни, од мешаног брашна, бели у рошчићима (врста кифли). Брашно се увозило из Конавала и Паштровића, јер је у ценовнику писало: „бјели хљеб од конавоског или патштровског брашна“. Избор тестенина је био знатан: лазање, биголи, и то млетачки, домаћи, пуљешки и из Анконе, а макарони су били из Напуља и Анконе. Од сочива се продавао пасуљ, и то домаћи са црним шарама, млетачки, арбанашки, турски, па сочиво млетачко, пуљешко и арбанашко. Поред тога, на тржишту је било боба, тученог боба, боба из Сотовента, сувог грашка, тученог сланог граха, арбанашког сланог граха и сочива *бабини зуби*. Пиринач је био млетачки, пуљешки, арбанашки и из Мантове, поред немачког и млетачког пиринча. У продаји је увек било масти и уља (са назнаком *но* или *бистро*), као и путера домаћег, цеђеног, млетачког и младог масла. Сира је било у изобиљу: сир *пјанћентин*, мали сиреви из Сенегалије, слани домаћи, слани у комадима,

⁴⁶ Ђ. Миловић, *Венецијанска установа ђустицијера у Херцег Новом и носиоци ове функције у XVIII вијеку*, Годишњак Поморског музеја Котор XX, Котор 1972, 105, 130.

пуљешки, из Бреше, морејски, брачки, из мјешине, и сир *Marcolino di Sotovento*. Месо је било веома присутно у исхрани, и то месо од мушке свиње, свињско за шницле, пршут свежи од овна шкопца, од вола, краве, јарца, као и козје и јагњеће месо. Веома су се цениле прерађевине од меса: суви домаћи пршут, увозни димљени пршут, сланина сушена, свињска сува ребра, сува каштрадина, млетачка салама, млетачка салама са луком. Поред свакодневне продаје свеже рибе продавали су се још и: слане јегуље и сарделе, суве сипе, сушени циполи, шкоранце, бутарга (икра), кавијар. Поред свежег воћа продавало се и сушено: суве смокве, суво грожђе и бадеми у кори; затим су продавана свежа јаја, вино, (са назнаком квалитета – „добре врсте“ или „најбоље врсте“) и сирће.⁴⁷

У циљу заштите потрошача вршена је систематска контрола мера комплетног тржишта сваке године, по свему судећи – у августу месецу. Контролисане су све мере – за дужину, тежину и течност. У документима се помињу: дрвени метар, бакарна вага, полуконата, четврт коната за уље и посуда за мерење пиринча.

Било је регулисано и убирање пореза – дажбина, али је приликом овог посла долазило до потешкоћа, па и до судских поступака. Дукалом од 14. јула 1718. године, становницима *топољске комунитади* било је дозвољено да не плаћају дажбине на своје производе уколико их извозе на територију Млетачке републике. На сву осталу робу морале су се плаћати дажбине. Дешавало се, неретко, да појединци плаћају дажбине нередовно или уопште не. Власти су их због тога опомињале, или су покретани судски спорови и наплаћиване казне дужницима. Појединци су путем јавне лицитације узимали под закуп убирање дажбина и то на

⁴⁷ Ђ. Миловић, *Политика цијена млетачких власти у херцеговском крају*, Историјски записи 3, Титоград 1960, 572-611.

период од годину дана. Одлуку о избору *побирача* дажбина доносио је провидур, а затим се иста јавно оглашавала. Дешавало се да се више лица удруживало у циљу побирања дажбина. У *шупљикама* – молбама упућеним провидуру Херцег Новог и вишим властима у Задру, управа топаљске комунитади жалила се на побирача дажбина – *дацијера* Павла Цупковића, који је наплаћивао веће дажбине од одређених, наглашавајући да од тога држава нема никакве користи, док народ има штете. Исти је наплаћивао и дажбине на лазање и биголе, што до тада није био случај, како су тврдили представници *комунитади*.⁴⁸

Трговина на мало одвијала се у бројним *дућанима* – продавницама смештеним у *борго* (варош), *субурбио* (предграђе), као и *in citta* (унутар градских зидина). Крајем 17. века било је седам дућана које су Италијани држали *in piazza* и *in citta*, док је на Топлој било пет радњи новодосељеника, а почетком 18. века било је већ 11 дућана. Да су се дућанције задржавале на истом простору развијајући трговину на мало, видимо и из пореске књиге из 1726. године, у којој је уписано 15 дућана и 3 магазина у *borgo*, поред још три магазина који су били поред мора, док је *in piazza* било 10 дућана, а један је био у предграђу. Из представке топаљске комунитади из 1749. године, у којој су се жалили властима на одлуку о рушењу дућана саграђених испред градских бедема, сазнајемо да су то биле грађевине грађене у *клаку* (кречу), за које су власници потрошили „нијово имуће за саградити ову варош, за коју већи дио удружили су се“. У жалби се наводи да ниједно село нема ни „бутиге ни крчме него свећ на пазар кад им је што од потребе слазе у варош.“⁴⁹

⁴⁸ АХ ТК, књ. 2, 16-19; Архив Херцег Нови, Политичко управни млетачки архив (у даљем тексту АХ ПУМА) ф. 57, 26; Д. Радојичић, *Крајина новска...*, 136.

⁴⁹ АХ ПУМА, књ. 6.

Да би се изградио или обновио дућан, претходно је било потребно набавити дозволу од провидура. Насупрот томе, било је појединаца који су били власници више дућана и издавали их под кирију, а како се њихов економски статус мењао боље, тако су постајали и власници истих. У њима се продавала роба из увоза и домаћи производи, као што су: турски ножићи, женске папуче, разне врсте тканина (раша, димито, бомбажина, тела, чипка итд.), бокали, шерпе, посуде за уље (пила и жаре), бакарне посуде, одевни предмети, мараме, марамнице, те бројни прехрамбени производи.

Продаја на мало одвијала се и у крчмама, где се углавном продавало вино, али и готова јела. Ово су засигурно била једина места на којима је путник намерник могао да се окрепи.

Поморство

База из које су се развили поморство и поморска трговина у северозападном делу Боке биле су хајдучке активност на мору, почев од друге половине 17. века. Своја прва поморска крштења они су доживели на перашким бродовима. При освајању херцеговског краја, његово бродоградилиште било је уништено, а турски бродови су отпловили или су били уништени. Поред тога, обала је била неподесна за пристајање бродова јер није било изграђене луке. Одмах након заузимања града, Ј. Корнер се жалио Сенату пишући о потешкоћама које су га задесиле због неподесне луке, због чега је у случају лошег времена био присиљен да бродове упућује у Кумбор, удаљен више од две миље од града.

Млетачке власти су, као и у свим осталим областима живота, деловале организовано и у вези са поморством и непосредно након заузимања ових крајева поставиле су капетана луке. Пошто су се послови капетана развили,

његова функција била је подигнута на виши степен – степен адмирала луке. Дужност му је била да, поред поморско-маритивних питања, води бригу о увозу и извозу робе, санитарним прегледима, као и о процени поморских штета.⁵⁰

Сл. 3: Г. Брауновић, *Грађански мушки костим*
(барокни господин са погледом на море)

У херцеговском крају су власници бродова били многи угледни Топљани, из породица које су током читавог 18. века биле носиоци поморске привреде: Сарабаћа, Матишоровић, Мирковић, Живковић, Комненовић, Лазовић, Цвјетовић, Петровић, Паликућа, Властелиновић, Војновић, Мусић, Павковић, Батлаић, Магазиновић, Горакућа, Бјелопавлић, поред Сикимића, Цвјетковића, Квекића и других.

⁵⁰ М. Злоковић, *Млетачка управа у Херцег Новом*, Бока 3, Херцег Нови 1971, 11.

Да је поморство било најразвијенија привредна грана, илустроваћу подацима из топаљске комунитаци. У првој половини 18. века, у њој је 78 породица, односно 210 лица, живело од поморства. Од тог броја, 47 породица, односно 118 помораца, било је са Топле. Сви они су обавили 529 путовања, од чега Топљани –322. Највише путовања обавила су у времену од 1724. до 1736. године четворица патруна (заповедник брода) из породице Војновића, који су путовали 35 пута, а сам Војин је на море отишао 26 пута. Два члана из породице Горакућа, за исто време, обавила су 27 путовања. Од загорских насеља, по броју помораца издваја се село Поди, које је у раздобљу од 1719. до 1797. године имало 43 патруна, око 100 морнара, 43 већа или мања брода и 15 барки на весла. Трговине ради, они су пловили различитим пловним објектима: тартаном, гаетом, малом тартаном, барком, фелуком и ланчом, и то до Сенегалије, Албаније, Крфа, Дубровника, Корчуле и дуж читаве далматинске обале. Поред тога, пловило се и трабакулом (брацјером) бриком, навом, пулаком, шамбеком, кечом, пифаром, пелегом, а најчешће – малом барком.⁵¹

Вредност брода је била веома висока, тако да је он често био власништво више лица. Била је развијена и купопродаја бродова, не само међу становницима овога краја, већ и са осталим Бокељима, па и са Дубровчанима и Корчуланима. Херцеговски поморци и трговци узимали су зајмове за развој своје делатности, што је у том периоду била уобичајена појава. У Дубровнику је око 1740. године њих 8-10 тражило зајам ради трговине са Анконом, Сенегалијом и Трстом. Своје обвезнице, као и друга акта, потписивали су

⁵¹ М. Милошевић, *Трговачка дјелатност и капитал новодосељених хајдука као главни фактор развоја поморске привреде херцеговског краја у првој половини XVIII вијека*, Годишњак Поморског музеја Котор XVI, Котор 1968, 89-126.

ћирилицом, што нам говори о томе да су били писмени, бар толико да су се знали потписати.

Корчула је за бокељске поморце била место где су најрадије градили своје бродове. Они су често били и сувласници корчуланских бродова. У току свега две до три године, у последњој деценији 18. века, познати корчулански бродоградитељи саградили су 16 бродова, а од тога, за бродовласнике са територије топаљске комунитаци – три брика, две тартане и један пелег и пулака. Са развојем поморства и пловних објеката, повећавао се број оних који су се директно укључивали у поморство и поморску трговину. Уз становнике приморских насеља, у поморску привреду били су укључени и становници загорских села са ових простора.⁵²

Веома мало података има о учешћу жена у поморству. Занимљиво је да су се оне, ипак, у 18. веку бавиле поморством. Тако је, на пример, Станица Савина из Топле била патрун мале барке. Она је, са још три члана посаде, 9. децембра 1729. године путовала за Будву. Као члан посаде на тартани патруна Ђуровић Лазара, који је пловио за Задар 1734. године, била је и Стана Акимова, а као морнари су пловиле, са капетаном Ђуром Лазовићем – с Топле за Венецију, Катина Лазовић и, малом барком за Корчулу, Јане Трипковић с Пода. Исто тако, барком на весла путовале су за Дубровник Катина Ђурова и Јана Ћетковић, као и Анета Јововић с Топле. Са патруном Јоком Мусићем с Пода, у барци на весла путовала је за Дубровник, као седми морнар, Маријета Бертучи. Јероним Ћонових с Топле путовао је барком на весла за Дубровник, а са њим су као морнари убележене Маријета и Паулина Николић. Остало је нејасно да ли су све оне заиста биле морнари или су путовале као путнице, с обзиром на чињеницу да се дозвола за пут лакше

⁵² Исто, 117, 118.

добила у случају да се „путује службено“ – као морнар. Жене помораца неретко су пратиле своје мужеве на поморским путовањима. Тако је Милка, Сава Петковића, од деветоро деце, троје деце родила на броду.⁵³

Калуђери и попови су, по потреби обављали дужност морнара, као што је чинио калуђер Дионисије из манастира Савине. Поп Лесо Матовић из Крушевица путовао је са два морнара, барком на весла, као патрун, за Будву 1751. године.

Бокелски поморци пловили су и на дубровачким бродовима као чланови посаде. У периоду од 1744. до 1761. године, међу 1 200 чланова посаде на бродовима који су пловили под дубровачком заставом, изван Јадранског мора, било је укрцаних и 86 бокелских помораца. То је значајан број, јер они нису били поданици Дубровачке републике.

Топалска комунитад, као и остале комунитади у том времену, имала је право да издаје дозволе за путовања и копненим и морским путем, а на основу одобрења млетачких власти. У ту сврху, ванредни провидур из Котора издавао је наређења и упуства провидуру Херцег Новог у вези са начином попуњавања дозвола које је комунитад издавала. Дозволе су биле једнообразне: *„Ови иде за Дубровник сиедочимо ми капетани и суђе од превјерне комунитади од топле државе новске, како Јово пок. Ђура Ђуришића с Топле, од исте комунитади, патрун од мале барке, одњега патрунижата јест чоек потпуно виеран али ти од доброте а за вечу вјеру подписујемо се с Топле државе товске на 27 ђенара 1751, по грчаски Јово Жарковић, суђа од комунитади, Матија Јововић, канцељер од комунитади.“* Поред наведеног, топалска комунитад издавала је и потврде о квалификацији помораца. Дозволе су превођене на

⁵³ В. Костић, *Капетан Саво Петковић и његов допринос развоју црногорског бродарства*, Зборник которске секције друштва историчара Црне Горе бр. 4, Котор 1988, 23.

италијански језик. У надлежности комунитади било је и издавање уверења поморцима о годинама проведеним на мору.⁵⁴

Пловећи и тргујући не само у лукама из свог ближег окружења, како смо већ видели и, поморци из ових крајева били су веома присутни и на поморским трговиштима у која су долазили и трговци из земаља које ће постепено преузети примат Венецији у поморској трговини (Енглеска, Холандија и Француска). Поред трговине домаћим производима, ови поморци су трговали робом из других крајева, а вршили су и превоз роба по наруџбини за друга лица.

Многе невоље стајале су на путу поморцима и трговцима, ходећи по сувом или пловећи по мору: временске непогоде, гусари, пљачке, заразне болести, па и променљива трговачка срећа. У политичком, друштвеном и културном животу Боке Которске у 18. веку, најзначајније место припадало је поморцима, односно трговцима. Они су се бавили најуноснијим занимањем и били су најбогатији и најутицајнији слој становништва.

Социјални односи

У северозападном делу бококоторског залива, од краја 17. века веома се интензивира како привредни, тако и друштвени живот. Друштвени, социјални и културни процеси одвијали су се убрзано.

Заслужни појединци и њихове породице из редова новодосељеника добијали су од млетачких власти повластице, па је то, уз раније стечени капитал, утицало на стварање једног новог друштвеног слоја домаћег становништва, носилаца звања и привилегија. Том имућном

⁵⁴ АХ ПУМА, ф. 231, 42, 43; АХ ТК, књ. 7, 2.

и угледном слоју припадали су: поморци, трговци, капетани комуниади, суђе, канцелџери, свештена лица, виђеније занатлије, мањи број великопоседника и главари села.

Суживот становништва две вероисповести и културе на географски малом простору, али у истом политичком окружењу, без обзира на друштвени статус, као и степен власти, а због узајамне користи, одвијао се током 18. века на овим просторима толерантно – између млетачких власти и домаћег становништва. Доминантна је била власт млетачког дужда и Сената, али сматрамо да су локалне млетачке власти имале значајну улогу, нарочито због њихових свакодневних контаката са локалним самоуправама –комуниадима, као представницима домицилног становништва.

Неспоразуми и несугласице између једних и других избијали су нарочито у оним ситуацијама када су млетачка власт и њени представници занемаривали одредбе које су доносили и тиме прелазили своја овлашћења.

Најчешће је сукоб избијао око плаћања пореза, због самовољног понашања појединаца из редова млетачке власти, као и због постављања сердара Крајине без претходних договора, те због позивања у редове млетачке војске, јер домаће становништво на то није било обавезано. До незадовољства је долазило и због бирања епископа, јер се већинско православно становништво идентификовало са својом црквом. Током 1760. године управа топаљске комуниади отпутовала је у Задар, на позив генералног провидура, да би се решили међусобни спорови локалне и млетачке власти. Како се након четири месеца нису вратили, а сазнало се да се налазе у затвору, то је уз сагласност ванредног провидура из Котора била изабрана привремена управа комуниади, која је упутила своје представнике у Венецију с циљем ослобађања претходне делегације.

Венеција је као католичка држава одобравала православном живљу слободу да „живе у својој вјери“. У

северозападној Боки је католичко становништва било у мањини и износило је свега око 10% целокупног становништва. У овој средини владали су складни односи између становништва ове две конфесије, те мешовити бракови нису били реткост. Друштвени, социјални и културни развој текао је без разлика, у симбиози реципрочних културних прожимања. Да је то тако, потврђују и појединци из редова католичког становништва, који су учествовали у раду топаљске општине са истим правима као и православци. Тако је, поред осталих, католик Ђоновић Ђоно био 1735. године суђа комунитати. Једном приликом, из непознатих разлога, настао је 1751. године између католика и православних на Топлој спор око забране католицима да учествују на зборовима топаљске комунитати. Католици су се жалили *синдику* Себастијану Молину у Задру да су неправедно и на препотентан начин искључени од стране православаца. Провидуру Херцег Новог је било наложено да испита овај случај, који је вероватно решен позитивно на обострано задовољство.⁵⁵

Спорови су настајали и у ситуацијама када су млетачке локалне власти издавале наредбе да православни крчмари и трговци морају држати затворене своје радње за време католичких празника, а што није брањено у другим деловима Боке Которске. Топљани су у жалбама овим поводом истицали да је провидур трговцима и крчмарима у граду дозволио рад под условом да му ови за то плате, што није било законито. Међутим, они који су своје радње имали ван градских зидина, више од три месеца у празничним данима нису могли радити, па су се због тога више пута обраћали ванредном провидуру у Котору, који је наредио да се ова одлука укине.⁵⁶

⁵⁵ М. Ц. Пејовић, *Подаци о организацији и рад топаљске (херцеговске) комунитати...*, 45.

⁵⁶ АХ ТК, књ. 2, 38, 39; АХ ПУМА, ф. 201, 63-64.

Неспоразуми су избијали међу истакнутим члановима топаљске комнунитади и због друштвеног положаја и престижа.

Било би од значаја детаљније обрадити положај жена у овом крају и периоду због свих већ наведених специфичности.

Жене из богатјих породица и владајућег слоја биле су економски сигурније, што им је увелико омогућавала и богата прђија. По ондашњим правилима, оне су биле искључиви власници често не малих вредности – у роби, одећи, покућству, понекад и у новцу и понекој некретности. Сиромашније удаваче су, такође, у границама могућности, обавезно поседовале прђију приликом удаје. Из пописа становништва се види да је женски део становништва сврстан у две категорије: девојчице или девојке и жене. Жене су чиниле већинско становништво. Учесће жена у друштвеном животу било је незнатно, мада је изненађујуће велики број судских докумената у којима жене самостално воде судске спорове – како оне самохране, тако и удате. Оне су ипак у одређеним ситуацијама имале правну и пословну самосталност, издавале су пуномоћја, сачињавале су тестаменте, куповале су и продавале земљу, враћале или наплаћивале дугове, осигуравале своју прђију од злоупотребе презадуженог мужа, браниле своје достојанство и углед. Водиле су парнице са родбином и другим лицима због физичког злостављања, а било је и случајева да су се придруживале парничарима у парницама вођеним против својих мужева.

Због отмица и прељуба вођени су судски спорови. Да до судског спора не би дошло, Доменико Мингони писао је из Херцег Новог своме куму Андрији Фонтана, који се због

посла привремено налазио на Крфу, да му је жена сазнала да тамо има љубавницу и да очекује њен скори долазак.⁵⁷

Отмице су у 18. веку биле честа појава. Тако је Анђела, удовица Вука Марковића, водила спор са сином Антуна Цаватовића због отмице њене кћери Марије, а криминални процес је вођен против главара села Кумбора, Бошка Петровића, као и против Митра Видојевића и Николе Радова, реченог Ђоро, из Кумбора, те против попа Сима Цвјетковића, а због „грабежи и присилног вјенчавања“ удовице Савке из Топле са поменутиим Николом Радовим, реченим Ђоро. Једном приликом, ванредни провидур Дона издао је наређење којим је упозорио чланове топаљске комунитаци да не подстрекавају на освету породицу Марка Мирковића због отмице Госпаве Мирковић из Топле, коју је отео Раде Сортан из Костањице.⁵⁸

Друштво и породица оштро су осуђивали девојку која би ступила у интимне односе и остајала у другом стању пре брака. Суров је био однос према таквој девојци и њеном детету. У често безнадежним ситуацијама долазило је до чедоморства. Васиљ Ковач из Требиња, настањен у Подима, убио је 1705. године сестру Јелу, јер је била у другом стању. Марија Јована Вуковића уморила је 1766. године своје ванбрачно дете. Иако су патријархална правила живота и црква били против развода брака, њих је ипак било у овој средини. Јани Стефана Зотовића дозвољено је да у кући своје куме сачека развод брака. Конте Мијат Комненовић с Топле осећао се увређеним, како је сам изјавио, пресудом у бракоразводној парници, па је 1730. године поднео жалбу.⁵⁹

⁵⁷ АХ ПУМА, ф. 269, 103.

⁵⁸ АХ ПУМА, ф. 248, 108-110, 118-120; ф. 234, 7-16.

⁵⁹ АХ ПУМА, ф. 17, 49; ф. 236, 189-190.

Одређене статусне промене донели су женама утицаји са Запада и примена венецијанског права, насупрот обичајном праву које је такође примењивано.

Економски развој је допринео да овај део Боке Которске доживи током 18 века, свој привредни, друштвени, социјални и културни успон. Бавећи се поморством, трговином и занатима, издвајао се један економски моћнији, виши друштвени слој, из кога су потекли многи носиоци политичких дешавања. Бројни појединци и њихове породице из овог слоја били су угледни и истакнути грађани. Путујући копном и морем, тргујући са многим удаљеним крајевима, неки од њих су заувек напуштали свој родни крај, остајући у туђини, где су стицали капитал и значајан друштвени статус.

Породица Баја Николића, Војновићи, Владиславићи, Живковићи, Шпадићи, Магазиновићи, Комненовићи, Раковићи, Горакуће, Ожеговићи, Жарковићи, Цупковићи, Огурлићи, Мирковићи, Злоковићи, Црногорчевићи, Лакетићи, Јововићи, Никичевићи, Кецовићи, Продановићи, Марићи, Сабљичићи, Желалићи, Стратимировићи, Брајевићи, Квекићи, Петровићи, Паликуће, Дуковићи и други били су из редова владајућег слоја становништва, насеља Топла, које је пример најекспанзивнијег економског, друштвеног и културног развоја.

Породица и родбина познатог хајдука Баја Николића Пивљанина настанила се међу првима у херцеговском крају. Ту су живели његови синови – Вуко, Симеон Јован и Марко, браћа Димитрије – Митар и Петар, као и Митрови синови – Јован-Иван и, вероватно, Филип. Бајови синови Вуко и Симо, као и Димитрије са синовима Иваном и Филипом били су коњаници млетачке војске и имали су редовну плату. Син Бајов, Симо, достигао је чин потпуковника и добио титулу племића. Сви они, изузев Филипа и Митрове кћери, били су власници бројних некретнина у многим насељима овога краја. Нису узимали учешћа у поморској привреди,

вероватно стога што су углавном били војници млетачких јединица, што им је доносило редовне приходе, поред добити од земље и других некретнина.⁶⁰

Велики број чланова породице Војновић истакао се на политичком, друштвеном и привредном пољу, и остали су забележени до наших дана. Војновић Милош, Сава, Јован и Војин доселили су се из Попова поља крајем 17. века. Од самог доласка су активно учествовали у политичком животу, заступали интересе српског народа и били његови истакнути представници. Истакли су се у свим борбама на страни Млечана, а заслужни су били за пресељење бројних породица у ову област. Млетачка власт је ценила ову породицу и због њихових заслуга доделила им је бројне некретнине, плате и титуле. У породичној традицији преношено је предање да они воде порекло од кнеза Војина Ужичког. Бројни чланови ове породице истакли су се током 18. века у Русији (Марко, Никола, Ђуро, Ђорђе, Јован, Владимир, Александар), где су добили грофовске титуле. Марко Војновић је био оснивач руске црноморске флоте, руски посланик у Персији, а истакао се у многим биткама против Турака. Никола Војновић, Митров син, био је капетан руске црноморске флоте истакавши се у борбама против Турака. Руски гроф, артиљеријски пуковник, Ђорђе Војновић рођен је у другој половини 18. века на Топлој. Одиграо је веома важну политичку улогу у Боки Которској 1806. године, а умро је у Херцег Новом 1825. године, оставивши иза себе сина Јова. Његови синови Ђорђе и Косто имали су веома важну политичку и друштвену улогу током 19. века. Ђорђе је завршио права у Падови и Бечу, био је херцеговски начелник дуги низ година, те посланик Боке у Далматинском сабору у Задру, чији је једно време био и председник. Био је и посланик Боке у Царевинском већу у Бечу и доживотни

⁶⁰ М. Црнић Пејовић, *О Бају Пивљанину*..., 43-48.

члан Господске куће (сената) у Бечу. Као добровољац црногорске војске, учествовао је у бици на Вучјем долу, при главном штабу кнеза Николе. Био је члан Српске уједињене омладине и тајне револуционарне организације „Дружина за ослобођење и уједињење Српско“. Покопан је 1895. године у Херцег Новом, код манастира Савине. Његов брат Косто остао је читавог живота у католичкој вери, у коју су он и његов брат Ђорђе прекрштени након мајчине поновне удаје. Костови синови – књижевник Иво и брат му Лујо, научник и политичар, познати су по својим делима. Познати дисидент и руски писац Александар Војновић потомак је новских Војновића.⁶¹

Породица Владиславић највероватније се у Херцег Новом настанила 1712. године, након свирепог убиства Живка Владиславића, који је активно помагао руском пуковнику Михајлу Милорадовићу у подизању херцеговачких племена против Турака. Најистакнутији члан ове породице – Сава Владиславић био је већ у Русији у време пресељења у Херцег Нови његове мајке Симе и других чланова породице. Сава је био министар, дворски саветник руског двора за питање православног истока, радећи на зближавању Русије и Јужних Словена. Он је Петра I довео у везу са Молдавијом и Влашком, као и са црногорским владиком Данилом. Подизао је градове у Сибиру, радио на разграничењу између Кине и Русије, и био творац те границе у дужини од 6 000 км, која није промењена ни до данас. Верно је тридесет пет година служио: Петра I, Катарину I, Петра II и, најзад, Ану Јоановну. Сава је веома кратко време боравио у Херцег Новом, вероватно 1717. године, када је повео са собом мајку Теофану, којој је то било монашко име. Том приликом је боравио дуже ван Русије, и то највећим

⁶¹ Д. Радојичић, *К истории сербско-русских отношений: Которская бухта и Россия*, Меняющаяся Европа: проблемы этнокультурного взаимодействия, РАН, Москва 2006, 114-115.

делом времена у Венецији, где се оженио по други пут, Вирђинијом Тревизан, која је била из патрицијске породице. Још за његовог живота умрла су му сва деца, три кћери из другог брака и син Лука из првог брака. Сава је био власник бројних села и осталог покретног и непокретног имања велике вредности. Пред смрт је продао један део имања, а остало је оставио синовцу Мојсију Ивановићу-Владиславићу, који је имао чин дворског саветника. Сава је сматран за једног од најбогатијих људи у Русији тога времена. Јован, Мојсије и Гаврило Владиславић, као и друга ближа и даља родбина Савина, живели су у херцеговском крају, где су имали већи број некретнина. До наших дана живи легенда да је Сава саградио цркву на месту данашње цркве Преображења, која се налази у Игалу, пошто му Дубровчани нису дозволили да тамо сагради цркву, иако им је учинио бројне услуге. Од Катарине I тражио је да му се призна илирско, односно српско племство, и избрише назив Рагузински као презиме, већ да буде Владиславић, као што му је и било презиме. Признато му је српско племство, поред руске титуле грофа, а био је примљен и у венецијански патрициј. У Русији је радо примао све људе који су долазили из старог краја. Превео је на руски језик део историје Словена од Орбинија и учинио да се у државном архиву српски списи не сврставају као грчки или турски, већ је створио засебно српско одељење. Он је био и путописац; бележио је свој пут и боравак у Кини. Последњи потомак породице Владиславић – Јевросима, удата Лакетић – умрла је 1847. године у Херцег Новом. 62 Породица Мирковић која је живела у Топлој, а чији су чланови били у управи топаљске комунитати, дала је бројне поморце и трговце. Сава Мирковић је као добровољац ратовао под командом генерала Георгија Долгорукова. У Русији је имао бројне значајне дужности: био је управник војне академије, саветник

⁶² Исто, 113-114.

адмирала црноморске флоте, командант пристаништа у Керсону и дворски саветник. У Русији су остали запамћени и Марко Мирковић и грофови Вук и Митар.⁶³

Стратимировићи су заједно са Војновићима дошли из Попова поља. Део ове породице иселио се у Угарску, где се нарочито истакао Богић Стратимировић као аустријски генерал, чији је потомак митрополит Стефан. Њихови потомци данас живе у Италији.

Петар Желалић, рођен 1727. године у Бијелој, умро је на Малти 1811. године као витез малтешког реда. Титулу витеза добио је за јунаштво показано приликом ослобађања из турског ропства, када је са осталим заробљеницима побио посаду брода „Велика султанија“, те њоме допловио на Малту. Брод је поклонио малтешким витезовима. На Малти се оженио, саградио две палате и цркву Св. Николе, коју су опслуживали грчки свештеници. Долазио је у родни крај.

На научном пољу истакао се Ђорђе Ћуковић, рођен у Баошићима, који се школовао и живео у Падови. Био је познати математичар, па се научник Руђер Бошковић, путујући Италијом, зауставио у Падови, где је целу ноћ расправљао са Ћуковићем о математичким проблемима.

Фратар манастира Св. Антуна на Топлој – Томо Гвера био је у другој половини 18. века познати проповедник у многим већим градовима Италије.

Крајем 18. века родио се у Баошићима Кирил Цвјетковић, протосинђел. Он је био велики и истакнути борац у борби против унијаћења, које је желио да спроведе владика Венедикт Краљевић. Успео је да осујети ове намере и због тога је провео у затвору 20 година. По изласку из затвора, власти му нису дозволиле да дође у манастир Савину, већ је остатак живота провео у банатском манастиру

⁶³ Исто, 115.

Бездину, где је и умро 1857. године. Остала је његова биографија, у којој је описао своју упорну и тешку борбу за очување православља у Боки и Далмацији.⁶⁴

Многе од виђенијих и имућнијих породица Боке одлазе већ у 18. веку у Трст, који се развијао у обећани град поморске трговине. Срби у Трсту нису били бројни, али су имали значајну улогу у економском успону града. Јово Војновић из Топле, син руског пуковника Јована, после више краћих боравака у Трсту настанио се ту за стално 1756. године. Познато је да је тада имао три виле у Сент Андреји и три куће у Трсту. Носио је титулу грофа од Венеције. Приликом изградње српске православне цркве Св. Шпиридона у Трсту Јован је приложио 1 000 форинти. Насељени Срби у Трсту орођавали су се између себе, па се тако Јован Николић, који је дошао у Трст из Сарајева, оженио Софијом Војновић, док је за Николу Николића, рођеног у Дубровнику, била удата Марија Петровић са Топле. Њерка богатог тршћанског трговца – Марка Квекића са Пода, и мајке Јелисавете Катарине – грофице Мирковић с Топле, Даринка, удала се 1855. године за црногорског кнеза Данила. На богатство и углед топаљских породица у Трсту, поред поменутих, подсећају и велелепне гробнице Паликућа и Дуковића. Јелисавета Ломбардић, рођена Дуковић, оставила је своје непокретно имање у Трсту и у Херцег Новом за школовање младих из херцеговског краја на уметничким школама, од чега се и данас многи школују.⁶⁵

⁶⁴ F. M. Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro, Ragusa* 1811, 60-61; *Автобиографија протосинђела Кирила Цејетковића и његово страдање за православље*, приредио Димитрије Руvaraц, СКА, Посебно издање, Београд 1898.

⁶⁵ Д. Медаковић и Ђ. Милошевић, *Летопис Срба у Трсту*, Београд, 1987.

Јован Бошковић се родио у Топли 1761. године. У младости је, као и многи његови вршњаци, био поморац. Настанио се у Смирни, бавећи се трговином. Стекао је иметак, али и глас угледног и поштеног трговца. Имање је оставио породици, али се сетио и манастира Савине, топаљске цркве, сиротиње из родног краја: „Сва моја добра у Боки остављам мојој милој отаџбини и да се приходом истих оснује и издржава школа српскога и италијанског језика и морепловства.“ Исто тако, Ђуро Ђуровић, рођен у другој половини 18. века у Жлијebима, поморац, живео је у Трсту и бавио се трговином. Он је, као и Бошковић, са неколико завештања помогао свој родни крај, а најзначајније је било следеће: „Двије пак моје куће у овом граду (Трсту) које данас давају чиста прихода форинти 1260. остављам да се приходом истих оснује и издржава у Херцеговине школа српскога, италијанскога и њемачкога језика.“ Њима се придружила, завештавајући зграду, Јелисавета Владисавић-Лакетић, па је половином 19. века у Херцег Новом основана Српска поморска школа.⁶⁶

Веома мобилни Бокелји стизали су у многе ближе и даље земље и тамо боравили, где су се упознавали са другим народима и њиховим културама. Они који су се са својих дугих путовања враћали у родни крај, доносили су достигнућа и културне утицаје из тих крајева, а они који су остајали у новој средини, остајали су и заувек везани за свој крај, помажући га и стварајући услове за његов просперитет. Захваљујући њиховим контактима са културама Истока и Запада, нова достигнућа из развијенијих средина прихватана су и у Боки.

⁶⁶ И. Злоковић, *Српска морепловска закладна школа у Србини*, Историјски записи 1-3, Цетиње 1952, 130, 131.

Здравство

Развој здравства и здравствених установа на простору сверозападне Боке Которске у 18. веку повезан је са економским, али и политичким тежњама Венеције везаним за ове просторе, која је у датом периоду за свој основни циљ имала одржавање и развој трговине на турским тржиштима, а геополитички и економски интереси односили су се на Средњи исток и *Голф* (јадранска обала).

Када је крајем 17. века Венеција заузела овај део залива, морала је из основа отпочети са формирањем и организацијом здравствене службе. Тада Ј. Корнер, у свом извештају од 15. октобра 1687. године, тражи да се што пре упуте лекар, хирург и апотекар, јер га је непостојање здравствене установе (лазарета) присилило да око 300 болесника и реконвалесцената пребаци за Сплит.⁶⁷

У трговини и здравству тога времена лазарети су играли врло важну улогу. Трговачки промет зависио је од квалитета услуга које је лазарет пружао. Поред тога, од субјективног мишљења самих трговаца, чија је пропаганда препоручивала или не одређени лазарет у поморско-трговачким круговима, такође је зависио његов успешан рад. Од многобројних услуга које је лазарет у то време пружао, као што су брзина утовара и истовара робе, опремљеност објеката, смештај за трговце, висина таксе, дужина трајања контумације (карантина) и друго, његова здравствена улога је била примарна.

Котор је, за разлику од Херцег Новог који је два века био под Турцима, имао дугу традицију у овој, веома важној области живота. Имајући у виду и чињеницу да су Котор и његова околина са Перастом имали важну поморску улогу, у

⁶⁷ Д. Радојичић, *Санитарни кордон*, Гласник етнографског института САНУ ЛП, Београд 2004, 303.

Котору су се рано основале здравствене институције, које су – поред заштитне и превентивне улоге – имале задатак да гарантују и унапређују поморство. Которски Магистрат за здравство постојао је већ крајем 14. века, али се његов рад поуздано може пратити тек од четврте деценије 15. века. Већ седамдесетих година 15. века у Котору су радила два лазарета, што је знатно раније него у Сплиту и Дубровнику.

Док је у почетку страх од заразе терао људе да здравствене установе граде што даље од градских центара, усавршавањем превентивних мера и развојем медицине, а у интересу привредног развоја, њихово лоцирање померано је све ближе трговачким центрима. У овим здравственим установама, у карантину су задржавани заражени или у том смислу сумњиви бродови, као и чланови посаде, путници, живи и мртви терет.

Млетачка влада је у августу месецу 1700. године донела одлуку да се у Херцег Новом подигне лазарет, који је са радом отпочео већ почетком 1701. године. За тако кратко време није могао бити саграђен нови објект, већ је највероватније извршена оправка неких постојећих зграда. Овоме у прилог иде чињеница да су се многи трговци већ 1703. године жалили на услове и рад овог лазарета. Савременици из 1705. године описују овај лазарет као оштећену и трошну грађевину, „чији би се зидови сваког тренутка могли срушити.“⁶⁸

Приор се налазио на челу лазарета, а директно је био потчињен млетачком провидуру у Херцег Новом. Поред њега, била су стално запослена два стражара – *гвардиани* (*guardiani di sanita*), и два радника – *бастаца* (*bastazza*). Бастаци-носачи преносили су трговачку робу, бринули се о

⁶⁸ Г. Станојевић, *Новска скела ...*, 105, 106; С. Мусић, *Извештаји из 1703. године о стању херцеговских тврђава*, Бока 17, Херцег Нови 1985, 96, 97.

одећи и личном пртљагу контумаца, коју су по потреби раскуживали; они су пролазили кроз специјалну обуку, а сви су били Италијани.⁶⁹

Каква је била санитарна процедура, види се из једног записника који се односи на издржавање контумације од стране митрополита Саватија Љубибратића и његовог ђакона Стефана. Митрополит и ђакон враћали су се 1705. године из Јерусалима са хаџилука. Пошто је митрополит након дугог пута стигао болестан, шеф санитета (*soprintendente alla sanità*) Изепе Закинато замолио је, на молбу митрополитову, да провидур пошаље једног службеника који би га саслушао и прегледао документа. Из митрополитове изјаве се види да у свим крајевима којима је он пролазио влада мир и да нема заразних болести. Након 36 дана проведених у карантину, узимајући у обзир и 4 дана проведена у луци, провидур је доставио, уз образложење, управнику лазарета наредбу да митрополита и ђакона пусти кући, јер су – на основу изјаве надзиратеља Ђ. Стеле – све време били доброг здравља.⁷⁰

Већ двадесетих година 18. века овај лазарет готово престаје са радом, али има података да је у њему вршена контумација и у децембру 1732. године, када је са радом отпочео нови лазарет у Мељинама.

Имајући у виду млетачки интерес да Херцег Нови, лоциран на самом улазу у бококоторски залив, постане значајан трговачки центар, који би конкурисао Дубровнику, настојало се да се у њему подигне квалитетан и репрезентативан лазарет, по угледу на сплитски. У ту сврху, млетачке власти су крајем марта 1725. године одобриле 7 000 дуката за подизање лазарета у Мељинама. Вероватно је

⁶⁹ Д. Радојичић, *Санитарни кордон...*, 304.

⁷⁰ П. Шеровић, *Записник о једној санитарној процедури у лазарету у Херцег Новом из године 1705*, Гласник Поморског музеја Котор XIII, Котор 1965, 137-140.

изградња лазарета отпочела 1728. године, а 1731. била је изграђена половина објеката, укључујући цркву и просторије за восак. Градња је била окончана 1732. године. Приликом градње лазарета узет је исклесани камен који су калуђери манастира Савине били припремили за градњу велике цркве, због чега су се 1732. године жалили вишим млетачким властима. Креч за градњу набављан је у Луштици и Кртолима, где се и производио. На основу натписа сачуваног на овој грађевини, јасно се види да је лазарет био обнављан 1768. године, а припреме за обнову отпочеле су 1766. године. Овај лазарет представља једну од највећих и најинтересантнијих грађевина Боке Которске из 18. и 19. века, а његове удобне просторије за становање, пространа складишта за раскуживање робе, као и одвојене зграде за изолацију болесних, доказ су високог степена медицинске културе тога доба.⁷¹

По налогу млетачких власти од краја септембра 1732. године, одлучено је да сви бродови морају пристајати, ради санитарног прегледа, у новосаграђени мељински и у сплитски лазарет. Одмах по оснивању „старог лазарета“, Сенат у Венецији је донео одлуку којом је херцегновском лазарету дао предност над которским, и то одредивши – у погледу инспекције – да овај и сплитски једини служе за контумацију на целом простору Далмације. Од тада которски Магистрат за здравство и лазарет губе свој дотадашњи значај. Терминацијом од 25. септембра 1732. године, функције которског Магистрата за здравство и лазарета биле су сведене на копнене инспекције са подручја града и подручне територије, укључивши Доброту, Прчањ, Столив, Грбаљ и Луштицу.⁷²

⁷¹ В. Вичевић, *Активности херцегновског лазарета и здравственог колегија 1766. године*, Бока 13-14, Херцег Нови 1982, 175.

⁷² М. Злоковић, *Здравствене установе у херцегновском крају за вријеме млетачке републике*, Бока 13-14, Херцег Нови 1982, 164, 165; С.

Наравно, није било довољно само подићи тако импозантан лазарет какав је био херцеговски, лоциран у Мељинама, већ је било потребно организовати и успоставити стручан и правилан рад у њему. Да би се што боље одговорило захтевима здравствене службе, почетком 1732. године, при канцеларији херцеговског провидура, основан је привремени здравствени колегиј (*collegietta*). Већ у јуну месецу исте године генерални провидур за Далмацију доноси одлуку о оснивању сталног здравственог колегија у Херцег Новом. У одлуци су тачно прописане одредбе о организацији, надлежностима, административном пословању, као и о односу колегија према старијим здравственим властима и потчињеном му лазарету. Тиме је на овим просторима отпочела правилна примена строгих здравствених прописа, која је била под сталним надзором и контролом. Здравствени колегиј је био нова организација, без традиције у овом делу Боке. Градска већа у развијеним приморским местима бирала су из својих редова чланове здравственог колегија, док је провидур Херцег Новог поставио три члана колегија из редова млетачких службеника и официра. Улога здравственог колегија била је да региструје долазак и одлазак брода, издаје и контролише здравствене листе, бележи редовно сваки покрет који је могао бити од интереса за заштиту здравља од зараза, које су претиле или с копна или с мора, те да превентивно интервенише. Велику пажњу је посвећивао праћењу правилног издржавања карантина за бродове, контролишући посаду, путнике и терет.⁷³

По уласку путника у лазарет, било да је долазио из заражених или на заразу сумњивих крајева, вршено је његово

Мијушковић, *Оснивање и дјеловање поморскоздравствених установа у Боки Которској*, Историјски записи 2, Титоград 1963, 291.

⁷³ С. Мијушковић, *Оснивање и дјеловање поморскоздравствених установа...*, 288-291.

саслушање, о чему је вођен записник. Из записничке преписке, односно молбе патруна Мата Драшковића, види се да је било потребно добити дозволу од виших здравствених власти, како би се са његовог брода искрчала три болесна морнара када је стигао под херцеговски лазарет. У случајевима када би се догодило да на неком броду умре морнар, санитарске власти су предузимале потребне мере. Када је капетан Митар Ђурасовић из Кумбора стигао са својим бродом пуним разног терета, а који је пловио из Солуна за Венецију, санитарске власти извршиле су увиђај на броду, јер је на њему умро морнар Вуко Злоковић из Бијеле. Колегиј за здравство је доносио одлуку о сахрани умрлих, и то се обављало међу зидинама лазарета или на неком другом, за то обезбеђеном месту. Обично се за укуп бирало неко запуштено сеоско гробље.⁷⁴

У циљу заштите месног становништва од оних који су стизали у луку, у прогласу из 1733. године, у т. 9, стоји: „Посада с бродова који стижу у залив из било којег мјеста, не смије се мјешати с мјесним становништвом, без нарочите дозволе санитарне инспекције, а исто тако не смије се без односне дозволе искрцавати приспјела роба с брода..“ Дешавало се, и поред строгог надзора, да понеко избегне санитарне прописе и дуги боравак у карантину, те да са теретом отплови. Тако је Петар Ћеловић из Рисна побегао бродом 1710. године, напустивши луку у правцу Албаније.⁷⁵

Приор лазарета тражио је 1786. године од више власти да му додели одред од 12 војника за појачање страже, како би се спречило бежање из лазарета. Међутим, број чувара у лазарету понекад се морао и удвостручавати, а због вредности робе која је у њему била смештена, односно због могућности напада споља и пљачке, као и због сукоба који су

⁷⁴ Д. Радојичић, *Санитарни кордон...*, 309.

⁷⁵ АХ ПУМА, ф. 38, 1-6; Д. Радојичић, *Крајина новска...*, 222.

настајали међу лицима на издржавању контумације унутар самог лазарета.

Услови живота у лазарету нису увек били повољни, па је и због тога долазило до бежања из њега. Приор херцегновског лазарета обраћао се више пута властима, тражећи да му се редовније доставља новац потребан за трошкове, јер свако закашњење проузрокује велико незадовољство у лазарету.

У раду лазарета је раскуживање било једна од најважнијих активности. У ту сврху су се користили: со, оцат, дим и ватра, тамјан, бобице смреке. Вода и со коришћени су за испирање дивље и домаће перади, свих четвороножаца, јаја, воска и метала. Посебна дезинфекција вршена је код свињског меса, које се раскуживало ватром. Поред овога, раскуживале су се и писмене пошиљке, и то димом. Посебне мере заштите односиле су се на најчешће преносиоце заразе, какви су били материјали попут свиле, вуне, конца, мешине, те се у време зараза или опасности, забрањивао њихов увоз. Бродовласницима и трговцима – Глигору Павковићу, Матији Мирковићу и конту Војину Кнежевићу из Топле, било је 1747. године забрањено да утоваре вуну на своје бродове, јер није била прописно раскужена. Житарице су се раскуживале помоћу дрвених цеви, са ексерима причвршћеним на супротним странама. Када би житарице пролазиле кроз ове цеви, на врховима ексера задржавала се прљавштина.⁷⁶

Поред лазарета, као најзначајније здравствене установе у 18. веку, у Херцег Новом је радила и болница. Војни хирург је обављао и дужност управника војне болнице, а понекад – и управника лазарета. Пјетро Гарзони је био постављен 1699. године за војног хирурга у Херцег Новом.

⁷⁶ Д. Радојичић, *Санитарни кордон...*, 309.

Здравствени магистрат из Венеције поставио је 18. фебруара 1689. године Николу Бранкадира за лекара, док су дужност апотекара и болничара обављали фратри капуцини. Градски *физик* (лекар) Ђордано Черзини, који је био доктор медицине, помиње се 1710. године, али о његовој активности немамо никакве податке. По свему судећи, у Херцег Новом се на служби кратко задржао и хирург Ђорђе Цота, који је 1712. године водио парницу због нанете му увреде. Лекару Ђордану Кјерегини, одлуком провидура из 1716. године, дато је земљиште у селу Каменоме, које је до тада припадало браћи Мирковић. Такође, кратко време је боравио у граду и лекар Франо Кастели, који се помиње само 1727. године. У которској породици Никичевић било је више лекара, који су радили у Херцег Новом у периоду од 1720. до 1767. године, када се посљедњи пут помиње у једном извештају име хирурга Николе Никичевића. Четрдесетих година 18. века помиње се и лекар Марко Корadini, који је лечио рањеног Крста Јовановог. Мишел Лазарони се први пут као хирург у Херцег Новом помиње 1747. године, а 1754. године био је управник месне болнице, па је приликом појаве куге у Бару ишао да извиди здравствену ситуацију. На основу извештаја о лечењу рањених и оболелих лица, његов рад можемо пратити до 1770. године, када га ванредни провидур позива да се јави у Котор. Хирург А. Горакућа, по свему судећи, отпочео је рад у Херцег Новом 1760. године, где је као хирург службовао око 36 година. Помињу се у документима још и хирург Франо Зифра и лекар Петар Капони. Петар Фонтана је имао апотеку 1738. године, што се види на основу података из тужбе коју је поднео против Анђеле, удовице Изепеа Зила из Херцег Новог ради исплате дуга, за узете лекове. У другој половини 18. века као апотекар се помиње Александар Горакућа са Топле.⁷⁷

⁷⁷ АХ ПУМА, ф. 227, 158-180; ф. 130, 3, 4; ф. 208, 9, 10; ф. 278/1, 16; ф. 292, 38.

Строго се водило рачуна о квалитету лекова, на шта указује једно писмо генералног провидура из Задра провидуру Херцег Новог, од кога се тражи да под заклетвом преда извештај о исправности лекова који су се 1729. године нашли у болници (*publiko ospitale*).⁷⁸

Поред добро организоване медицинске службе, становништво је користило народну медицину и услуге народних лекара, тј. „*видара*“. Млетачке власти су забрањивале надрилекарство, па су тако 1756. године издале налог кнезу села Крушевица, Јову Мандићу, да забрани неком Лазару из истог села да се недозвољено бави хирургијом. Петар Гачанин и Видић Вучић из Требиња, настањени у Херцег Новом, бавили су се лечењем људи.⁷⁹

Здравствена превентива деловала је непрекидно, укључујући готово целокупно становништво, нарочито оно које је било настањено у пограничним селима. Тако се 1762. године тридесет породица из Топле и Савине жалило ванредном провидуру да су се једино они, од 160 породица настањених у овим насељима, одазвали изградњи стражарница на граници према Херцеговини, које је требало да послуже за спречавање контаката у случају појаве заразе у граничном појасу. Домицилно становништво имало је улогу санитарних стражара. Ангажовање становништва, посебно сеоских и општинских главара, било је нарочито актуелно када би се у суседству појавиле заразне болести. Врло често, у годинама када је куга узимала свој данак у околним турским крајевима, наметала се потреба за забраном комуницирања са тим крајевима. Такође је забрањиван увоз робе из заражених подручја и извоз у иста. О свему овоме доносио је одлуку и Магистрат за здравство у Венецији, који је о томе био обавештаван. Бројни су прогласи санитарних

⁷⁸ АХ ПУМА, ф. 103, 771.

⁷⁹ М. Злоковић, *Здравствене установе у херцеговском крају ...*, 169.

власти из Венеције о забрани или слободи кретања бродова из Албаније и након престанка опасности од заразе. Локалне млетачке здравствене власти у Боки Которској и здравствене власти Дубровачке републике одржавале су редовну сарадњу по питању санитарних мера и ради превентиве. Једна од заштитних мера било је постављање стражарских места на пограничним прелазима. Тако је Магистрат за здравство 29. септембра 1740. године захтевао постављање 60 стражара на 15 стражарских места. Дуж херцеговске обале налазило се 6 стражарских места, а 9 их је постојало дуж спољне обале Боке, све у циљу спречавања потајних искрцавања, као и избегавања издржавања прописаног карантина, што је био чест случај када су били у питању поморци и трговци из Албаније.⁸⁰

Информације о појави зараза, било у Боки било у њеним пограничним крајевима, веома брзо су стизале до надлежних млетачких органа. Извештаје о заразним болестима и здравственом стању, посебно на турским територијама, доносили су поморци и трговци са својих путовања, као и свештена лица и сердари села. Тако је надлежни магистрат за здравство у Венецији био обавештаван и о појави зараза у Драчу, Скадру, Тирани итд.

Можемо констатовати да је здравствена култура у Боки Которској током 18. века била на завидном организационом и превентивном нивоу.

Судство

На простору северозападног дела Боке Которске, у релативно кратком временском периоду, успостављен је

⁸⁰ С. Мијушковић, *Здравствено превентивне мјере преузете у Боки 1740. године*, Зборник которске секције Друштва историчара 1, Котор 1973, 142.

правни поредак, применом млетачких закона у свим областима живота. Радам *судова добрих људи*, на основу обичајног права и применом верско-обичајних институција, које су биле прихватљивије за народ, уз учешће свештених лица, сузбијали су се незакоње и сукоби.

Становници ових простора обезбеђивали су свој статус путем обичајног права, радом судова добрих људи.

Симбиоза словенског – обичајног и европског римско- византијског права одражавала се кроз породичне и наследне односе у Боки Которској у 18. веку. Насељена становништвом које је у миграционим таласима струјало из Херцеговине и Црне Горе, Бока је чувала уредбе и правне обичаје из старог краја као своје домовинско право, *il costume della patria*, и управљала се по њима.

За време млетачке управе у Далмацији, односно Боки Которској, судство није било одвојено од управе. Тако је генерални провидур у Задру био носилац управне и судске власти за читаву покрајину. Уколико код наведене инстанце не би дошло до жељеног резултата, спор је решаван пред највишим судским институцијама у Венецији.

У судском погледу је између Котора и Херцег Новог постојала разлика. Котор је имао свој статут, који је као зборник домаћег партикуларног права садржао велики број кривично-правних одредби, према којима се народу судило у кривичним споровима. Локална управа у топаљској комунитади (Херцег Нови) није имала статут, јер су статут имали само градови, односно оне средине које су од раније потпадале под млетачку власт а ово ипак није било у правом смислу речи градско место већ насеље у развоју од руралног ка урбаном.

Већ раније истицаним Дукалом од 14. јула 1718. године било је одобрено да народ може бирати своју управу, која се састојала од капетана, четири суђе и канцелара.

Њихово је право било да, поред управне, врше и судску власт у грађанским споровима првог степена. Они нису имали право доношења одлука у апелационом поступку. Суђење у кривичним споровима припадало је млетачким властима, и то херцеговском провидуру – у првом степену. Он је то своје право током времена преносио на судове добрих људи, што је постало правило. Не можемо са потпуном тачношћу тврдити шта је провидура мотивисало на овакав поступак. Најбољи познавалац ове проблематике, др Ђорђе Миловић, сматра да је ситних кривично-правних случајева било много, па провидур није сматрао за потребно да велики део времена одваја за обављање овога посла. Поред тога, провидур није налазио неког већег политичког интереса у томе да се млетачка власт (уз примену строгих млетачких казни) меша у такве спорове домаћег становништва. Власт је, по свему судећи, имала довољно слуха и познавала је прилике, а и народ овога краја, те је сматрала да је – ради мира у кући – сврсисходније препустити овакве правне послове самом народу и његовим институцијама. Локално становништво се радије одлучивало, и у кривично-правним споровима, да тражи правду преко институције судова добрих људи. Тиме је, пре свега, било могуће избећи оштре казне венецијанских закона, а било им је ближе и прихватљивије њихово обичајно право, које је одражавало народно гледање на правду и правцу. То произилази и из чињенице да су спорови вођени и пресуде писане ћириличним писмом, „на народном језику“.

Суђењем путем институције судова добрих људи заобилазило се примењивање млетачких закона, а тиме је било продужено трајање обичајног права, што је и допринело очувању традиције. Судови добрих људи функционисали су по одређеном поступку. Да би се могло започети са суђењем, потребно је било у провидуровој канцеларији сачинити и писмени споразум, такозвани *compromes*. Овим актом странке су се договарале да спор који је настао међу њима, решава суд добрих људи. Истовремено су се усаглашавали о

лицима (са назнаком њихових имена, очевог имена и презимена) која су чинила судско веће. Свака странка је предлагала исти број лица, и то она која су уживала њено поверење и за која је сматрала да ће је правично заступати и судити. О изабраном судском већу морале су дати сагласност обе странке. Пошто би *compromes* био састављен у облику документа и оверен потписима два сведока, био би преведен на италијански језик. Након тога су оригинал и превод бивали достављани провидуру на одобрење, односно потпис. Провидурово право је било да прихвати или не прихвати *compromes* без икаквог образложења. Изабрано судско веће могло је отпочети са радом тек након његовог одобрења, тј. потписа.

Расправа се водила на месту које би избрало судско веће, и то за сваки појединачни случај на за то одређеном месту, као што је за сваки посебан случај бирано и ново судско веће. Суд је најчешће заседао у цркви или у некој од црквених просторија, у продавници или приватној кући. Највиђенији људи, најчешће чланови општинске управе, предлагани су, од странака у спору, за чланове суда добрих људи.

Пред судом су исказ најпре давале странке у спору, и то –обично – прво странка која је тужила, а затим оптужени. Након тога, саслушавани су сведоци које су предлагале странке у спору. Као доказни материјал узимане су у обзир разне исправе, писма, све што је могло допринети бољем расветљавању спора. Када се радило о телесној повреди, тражено је и мишљење лекара или видара, најчешће хирурга, о чему је он издавао уверење које је суд увек узимао у обзир. Уколико би суд оценио да је потребно, захтевао је од сведока да се закуне. Више се веровало исказима датим под заклетвом. По завршетку доказног поступка, што би сам суд оценио, призивало се име божије (*инвокација*), како би се на тај начин донела што правичнија пресуда. Приликом доношења пресуде било је одлучујуће да ли је дело извршено

или не, и није се детаљно улазило у мотиве и узроке настанка самог кривичног дела. Примера ради, ако је било у питању убиство или телесна повреда, није се истраживало да ли се то догодило у самоодбрани или не, већ су се само констатовали дело и кривац.

Након већања, судско веће је једногласно доносило пресуду и изрицало казну на основу обичајног права и *more Veneto*. Гледајући на казне са позиција данашњег схватања казни, изгледа нам у први мах да су то била више мировна него судска већа. Међутим, изрицањем казни у облику верско-обичајних институција — кумство, побратимство, посестримство, постизао се најбољи циљ. Тиме не само што је кривац био кажњен, већ се успостављао трајни мир међу странкама, јер су у периоду о коме реч родбинско-пријатељске везе и кумство биле јача гаранција од било којих законских норми. Ова врста казни, условно речено, повлачила је за собом и материјалне трошкове, па се може оквалификовати и као врста новчане казне. Ретко се прибегавало новчаном кажњавању. У пресудама се често наилази на казну која се не може назвати новчаном казном, али је некаква њена модификација, а ради се о давању, односно поклањању тканине, обично *свите* или чоје (као скуповеније и материјално вредније). Надокнађивање штете оштећеном за губљење времена досуђивало се ретко. Трошкове суђења најчешће су подмиривале обе странке равномерно.

Пресуда је писана народним језиком, ћириличним писмом, а понекад и на италијанском језику. Јавни тумач је пресуду преводио на италијански језик, а чланови суда су под заклетвом изјављивали да су судили савесно. Оба примерка пресуде подношена су провидуру. Уколико пресуду не би одбио, провидур би је потписао и прогласио важећом у присуству странака и два сведока. О овоме је увек састављана и службена белешка у оригиналу, и тек тада је пресуда постајала пуноважна.

Приликом састављања *compromesa*, једна од одредница, поред до сада наведених, била је обавеза странака да се унапред сагласе са пресудом и обавезу да неће подносити апелацију. У правом смислу, апелације није ни могло бити, јер су се странке унапред од ње одрицале, самим тим што су спор предавале у руке *добрих људи*. Међутим, било је случајева упућивања жалби специјалном форуму у Задру, *Conservatori delle leggi in provincia*, што је – у ствари – представљало неку врсту заштите законитости, ако би пред судом био повређен основни захтев. То није била редовна процедура подношења жалби или апелација вишем суду против пресуде нижег суда, већ „један специјални ванредни правни лек“, у смислу неког захтева за заштиту законитости, о коме је одлучивала поменута институција у Задру. Можемо рећи, ако не бисмо на ове жалбе гледали строго са правног становишта, да су странке ипак покушавале утицати на промену донете пресуде, што су и редовном апелацијом могле тражити, али су је се потписивањем *compromesa* претходно већ одрицале.

Судови добрих људи решавали су разноврсне спорове између појединаца и група, који су произицали из одређених животних ситуација. Највећи број спорова био је из домена материјалних повреда. То су спорови везани за купопродају и наслеђивање земље, или у вези са осталим некретнинама, те спорови у вези са деобом имовине међу сродницима. Бројни су били спорови који су произицали из заједничке трговине, посебно поморске. Спорови су вођени и око крађе стоке, што – судећи по бројности ових спорова – није била ретка појава. Наплата или повратак прћије у одређеним случајевима, као што је смрт, повратак невесте у род, решавани су такође путем судова добрих људи. Многи дужници нису извршавали своје обавезе према зајмодавцу, па је он морао уз помоћ ових судова тражити повраћај свога новца.

У архивској документацији наилази се на велики број процеса који су вођени због туча, лакших и тежих телесних повреда, па све до тешких кривичних дела као што су убиства.

Односи у породици и међу породицама ремећени су и због удадаја и женидби које нису текле уобичајеним током, отмице дјевојке, због ступања у интимне односе пре брака, рађања ванбрачне деце, удаје девојке већ верене за другога, због поремећених брачних односа, прељубе, теже болести, посебно оне психичке природе, што је све изискивало арбитражу судова добрих људи. И у овим случајевима примењивано је обичајно право, уз редовну примену верско-обичајних институција.

Судске расправе које су у том времену вођене због спорова насталих у вези са материјалним добрима, не разликују се по узроцима и последицама, изузимајући уско правна питања, од истих спорова који се воде данас.

Из половине 18. века сачувана је и једна пресуда од стране суда добрих људи, у којој је учествовао и владика Сава Петровић. Неки становници села Бијеле отели су девојку из суседног села Крушевице. Из доста нејасне пресуде није било могуће тачно утврдити која су све лица учествовала у отмици, али је због тог чина дошло до врло лоших односа између једног броја Бјељана и Крушевчана. Пошто су током тих дешавања биле отете и две пушке Крушевчанима, то додатно указује на тежину сукоба. Да не би дошло до још горе заваде и да би се спор решио, у пресуди је примењена институција више побратимстава и кумстава, поред новчане казне и давања свите и марама. Владика Сава, као члан судског већа, имао је одлучујућу улогу, што се закључује и из пресуде. Применио је у овом спору и клетву и изопштење из цркве – како појединца, тако и његовог дома у случају неизвршења пресуде. Улога црногорских владика, посебно владике Саве Петровића, који

су у одређеном периоду током 18. века имали црквену јурисдикцију над православним становништвом у Боки Которској при решавању породичних и међупородичних спорова, била је од велике важности.

У другом случају владика је само пресудио поништење брака. Синовица Александра Живковића из Херцег Новог била је верена за Милоша Властелиновића из Рисна, али се она удала за Александра Матова Шпадића из Топле. У пресуди је побројано више разлога који су навели владику да 15. новембра 1766. године раздвоји брачни пар Шпадић. Разлози су: између Живковића и Шпадића постојала су крштена кумства, синовица Живковића била је верена за Властелиновића – *„што дјевојка није вољна собом заповједати као удовица; што се због свега могло десиши крвопролиће и зло у по худом обичају овога народа“*. Зато је, поред тога што је брак поништио, владика Сава запретио Шпадићу и свештенику који је овај брак склопио изопштењем из цркве и ставио под клетву не само њих, него и све оне који би такво дело убудуће направили.

Да би се обезбедило извршење пресуда које су изрицали судови добрих људи, већ приликом састављања *compromesa* странке су биле упознате са казном која их је очекивала. Уколико не би извршили одлуке садржане у пресуди, тада би морали платити одређене новчане казне.

Строго се водило рачуна – односно вршена је контрола над спровођењем правоснажне пресуде. Тако је Илији Криловићу, капетану *тартане* из Пераста, издат налог да не сме испловити из луке пре него што изврши обавезу по пресуди суда добрих људи, из спора који је водио са наследницима Марка Константиновића из Топле 1730. године.

Странке у спору су изјављивале да је правда задовољена и обавезе извршене. Росе Бошка Кочетановића и Арсенија Аћимовића из Сасовића потврдили су својом изјавом да је њихов стриц Лазар Петков Кочетановић

извршио све обавезе према њима, а на основу пресуде добрих људи из 1738. године.

Помиритељска улога судова добрих људи није, како се види из праксе, могла донети позитивне резултате уколико се пресуде нису извршавале. На пример, на једном од првих зборова топаљске комунитати, одржаном 17. фебруара 1720. године, била је прихваћена посланица „Преосвештеног господина митрополита Аци Стефана Љубибратића“, која је обавезивала целокупни народ, а посебно свештенство, у извршавању пресуда судова добрих људи. Одређено је било да, уколико кривац не испуни своју обавезу на основу пресуде, тужилац има право да оригиналну пресуду добрих људи преда у руке тужениковог надлежног пароха, а овај је морао прочитати народу пред црквом. Сматрало се да ово није било довољно за прекршиоца па је било одређено да парох не сме кривца примати у цркву, нити у његовој кући сме обављати било какво богослужење, све док не би у потпуности извршио своју обавезу или се са тужиоцем на неки начин нагодио. За пароха који се овога није придржавао била је предвиђена висока казна од 20 сребрних дуката.

Несигурно време у коме се живело, оптерећено свакодневним потешкоћама, уз специфичност етничког састава становништва, а под притиском бројних и наглих промена у друштву тога времена изазивало је бројне сукобе, а спорови су били неминовност.

Поступак и начин рада судова добрих људи указује на то да је млетачка власт и у овом домену живота дозвољавала извесну самосталност, али уз континуирано и стално присутно суделовање и контролу.⁸¹

⁸¹ Д. Радојичић, рад у рукопису...; П. Стојановић, *Насљедно право у Боки*, Бока 11, Херцег Нови 1979, 241; Ђ. Миловић, *О неким процесуалним интересантностима кривичних судова добрих људи у*

Образовање

Северозападни део Боке Которске врло брзо се консолидовао у новонасталим културним и друштвеним околностима, користећи се и културним наслеђем новог господара. Веома мали број људи био је писмен, углавном свештеници и калуђери, који су и описмењавали своје сународнике.

Римокатоличко становништво је било у бољем положају, јер су њихова деца имала могућности да се образују у бискупским семинаријима, одакле су најспособнији били упућивани на даље школовање у папске колеџе у Италији, где су стицали веома широко образовање.

Црква је код православца имала током 18. века у овим крајевима, поред верске, и образовну улогу. Митрополит Стефан Љубибратић радио је марљиво и на пољу писмености. Ангажовао се „да свеиштенство буде марљиво у поучавању народа, да калуђери буду примерни и да децу обучавају“. Тако је он „искључивао оне свеиштенике који нису били способни и обучени у догмама наше вјере, постављајући на њихова мјеста способне и обучене“.⁸²

Млетачке власти нису у Боки основале за време своје владавине ниједну јавну школу – ни на италијанском, а камоли на српском језику. Бокељи су ипак марљиво учили свој језик у својим домовима и код свештеника.

Православцима су за стицање образовања стајале на путу многе препреке, што се види и из прогласа од 18. маја 1718. године, којим је провидур Моћениго православним Србима забранио студирање у иностранству. Архивалије о

херцеговском крају у XVIII вијеку, Бока 13-14, Херцег Нови 1982, 242; АХ ПУМА, ф. 239, 147, 84, 95.

⁸² М. Јачов, *Венеција и Срби у Далмацији у XVIII веку*, Београд 1984, 117, 118.

образовању су фрагментарне, али ипак указују на настојања средине да, поред свештених лица, до образовања дођу и занатлије и трговци. Поред духовне, осећали су становници ове области и потребу за световним образовањем. Вероватно да су имућнији одлазили на школовање у Венецију, где је од 1593. године, при тамошњој грчкој цркви, постојала школа у којој су учили и „Словени“. Надлежне власти из Венеције тражиле су 1757. године од херцеговског провидура да им на увид пошаље списак свих школа, као и запослених у њима, ради контролисања ове делатности.⁸³

Православни Срби из Далмације поднели су Сенату у Венецији 28. фебруара 1761. године захтев да им се омогући отварање школа за „више образовање своје младежи“. У молби је било наглашено да би те школе издржавао сам народ, без икаквог државног трошка. У њима је требало да се стиче знање из српског, грчког и из класичних језика, реторике и уљудног понашања. Молили су, такође, да народни представници сами бирају и постављају учитеље. Да је ова молба лоше примљена види се из извештаја тадашњег провидура за Далмацију, Алвиза Контаринија који је по свом убеђењу, али и на основу сугестија задарског бискупа Матије Карамана, поднео Сенату негативан реферат, образлажући неоснованост тога захтева. Он пише: „чини ми се, *прие свега, да није у интересу државе да се људима нижег сталежа у Далмацији дозволи књижевно и научно образовање. Државним интересима више одговара да они остану у првобитној својој простоти и да раде оно што су и раније радили. Будући да је тражено да буде отворена школа у сваком мјесту гдје православни живе, чини ми се да толики број не би одговарао државним интересима...*“ Поред осталог, у извештају се наглашава да би отварање и довођење толиког броја учитеља довело до мањег прилива православне

⁸³ АХ ПУМА, ф. 119, 108; Д. Радојичић, *Крајина новска...*, 264.

деце у семинарије у Задру и Сплиту. Контарини сматра непотребним учење грчког језика, који се у Далмацији не користи, јер се говори само „илирски“. Он препоручује да се оснује мали број школа, у којима би се само учило читање и писање, а за више школовање сматра довољним поменуте семинарије. Такође је препоручивао да се при отварању сваке школе мора консултовати провидурова канцеларија, која би, поред осталог, требало да потврђује или одбија предложене учитеље.⁸⁴

Манастир Савина је имао просветитељску улогу за православни живаљ, јер је у њему образовано свештенство.

На основу документа из 1769. године, сазнајемо да је у то време радила школа на Топлој. Ученик Јован Константиновић ранио је пред вратима топаљске школе ножићем Јефта, сина Андрије Николина Јововића из Топле, такође ученика те школе. Случај је стигао пред суд добрих људи након што је Андрија, отац Јефтов, напао калуђера Тодора Константиновића, пароха топаљског и учитеља ове школе. Јефто је постао златар, а златари су били писмени, и наставио је породичну традицију. У попис становника Топле из 1771. године уписан је поп Симеон Продановић, који је истовремено био и учитељ у овој школи. На Савини и Топлој образовала се младеж овога краја.⁸⁵

На Топлој, у самостану Св. Антуна, радила је током 18. века школа са наставом на италијанском језику. У судском процесу који је вођен 1743. године против Јова Цвјетковића из Топле, због неких клевета, види се да је он, иако православца, неколико година био ђак код фратара Св.

⁸⁴ М. Јачов, *Венеција и Срби...*, 120, 121; Т. Поповић, *Херцег Нови...*, 132, 137.

⁸⁵ П. Шеровић, *Отварање школе на Топлој крај Херцег Новог 1812. године*, Гласник Народног универзитета Боке Которске 1, Котор 1940, 9, 10.

Антуна. О постојању школе Св. Сакрамента у Херцег Новом казује нам неколико докумената. Старешине и тутори те школе траже од провидура земљиште у Сасовићима и Кутима, које је држао Антун Мартинели пре него што је постао фратар исте школе. Идуће године су у тој школи настали сукоби и нереди, па је провидур Херцег Новог наредио да се неке особе истерају и да се у школи успостави ред. Истој школи је 1748. године предат легат покојног Николе Логомента.⁸⁶

Док се у Котору, Перасту и Доброти развијала књижевност, из већ наведених разлога то није било могуће у северозападном делу Боке. Тако ни током 18. века не наилазимо на књижевна дела из ове области. Мало је било писмених људи, књиге су се налазиле готово само у црквама и манастирима, а изузетак су чиниле понека књига и Библија у појединим богатијим кућама и библиотека Змајевића, која је изгорела у згради Буровића у Херцег Новом почетком 19. века. Сматра се да је ово у читавом том делу Далмације била највећа библиотека тога времена.

До сазнања из књига могло се доћи у црквама и манастирима, те је тако не мала била улога Саве Владисавића, који је из Русије слао већи број књига, претежно штампаних. Својим тестаментом завештао је три сандука књига манастирима Савина и Житомилићи, као и саборној цркви на Топлој. Он је дао да се ове књиге раскошно увежу, а да им се повези окују у сребро и злато и украсе драгим камењем. На њих је стављао натписе који су имали да потомству „*на вијеки вјеков преносе побожна и родољубива осјећања дародавства*“.⁸⁷

⁸⁶ АХ ПУМА, ф. 104, 69; ф. 103, 339-408; ф. 149, 1.

⁸⁷ М. Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд 1990, 305; Ј. Дучић, *Гроф Сава Владисавић*, Сарајево 1969, 235-260.

Сл. 4: Н. Арсеновић, Стана Бијелићева у поштарском
службеном оделу,
Етнографски музеј у Београду ил. инв. бр. 782

Ни у поезији ни у прози 18. века нисмо наишли ни на једног аутора из овог краја. Истори-чари књижевности сврставају Саву Владисавића у творце барокне књижевности, не само као врсног преводиоца дела Марка Орбинија, већ и због његових путописних белешки са путовања по Кини. Фратар Томазо Гвера, пореклом из ових крајева, био је у дугој половини 18. века радо слушан од стране образованих људи по већим градовима Италије због својих учених

проповеди. Поред тога, он је веома лепо знао да уз гусле пева јуначке народне песме.⁸⁸

Писма хајдука, као и главара овога времена, писана су ћириличним писмом, а читају се као најлепше штиво, јер су писана дивним, једноставним, али сликовитим речима. Њима су описани догађаји, тешкоће тадашњих временских прилика, али и понашања појединаца. На почетку ових писама, као и на крају, уочава се утицај барокног стила и начина писања, па и употреба конвенционалног барокног италијанског стила писања: *Vacio il lembo delle Vesti*.⁸⁹ Стих је био незаменљив „зачин“ за барокне друштвене „представе“.⁹⁰

Није занемарљив био број оних који су у источном делу Боке, било да су из редова грађанства или црквених лица, писали поезију и то доживљавали као своју историјску и друштвену обавезу. Стихови су давали снагу и држали људе на окупу. Поезија није била елитистичка, већ је настајала у народу и од њега је и прихватана; уносила је дух заједништва и битисања, што је и била карактеристика ове епске средине. Поезија је имала, у основи, карактеристике и потребе колективног памћења. Заисигурно се писало и певало на разним језицима различите провенијенције. Народ је био повезан језиком, ношњом и обичајима.

Дуготрајна ратовања остајала су трајно у свести народа, као и сећања на читав низ личности и јуначких догађаја, те су стално обнављана у бројним народним песмама. П. Буторац каже да је народне епика та у којој се

⁸⁸ Марија Црнић Пејовић, *Прилог проучавању друштвених прилика у барокном добу у херцеговском крају*, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXIX – XL, Котор 1991-1992, 108.

⁸⁹ Исто, 109.

⁹⁰ Милош Милошевић и Грација Брајковић, *Барокна поезија*, Титоград 1976, 10-11

бокељска књижевност осећала слободнијом. „Јуначка је пјесма, барем у погледу бугарштица, скоро аутохтона, премда се ни овдје не могу да апприори порекну наизмјенични утјецаји. Пераст је за бугарштицу њезино властито подручје. Десетерачке пјесме засигурно, а десетерачки пенданти бугарштица врло вјеројатно, никоше прије Качићеве пјесме (1756.), која је била омиљена у Боки, особито у поморским круговима, кано писан споменик херојских прадједовских дјела.“⁹¹

Досељено становништво с краја 17. и с почетка 18. века доноси свој начин живота и схватања, уз јаку организацију православне цркве, чији су се представници, као што смо то раније истицали, доселили заједно с народом, уносећи нове елементе у друштвену стварност, северозападног дела Боке Которске. Огледа се то и код сакралних ликовних извора, који сведоче о неретком судару високо спиритуализовних православних икона и лепоте барокних мадона.

Градитељство и становање

А архивској грађи оскудни су подаци о градитељству, кући и покућству за северозападни део Боке, а због специфичних историјских и друштвених околности. Читав овај простор доживео је и урбану промену; нестале су џамије, минарети и други објекти исламског градитељства који нису били присутни у другом делу Залива. Од краја 17. века није се више могао чути позив са минарета, већ само звук црквених звона.

Унутар градских зидина Херцег Новог живело је становништво италијанског порекла, и то бољестојећи слој, настављајући да живи животом из својих матичних крајева,

⁹¹ Р. Butorac, *Kulturna povjest grada Perasta...*, 345.

док су поморци овога краја, путујући и долазећи у додир са културним и уметничким центрима по свету, постали носиоци новог начина живота, уносећи у своју средину и дом нове утицаје.

Сл. 5: P. Longhi, *Il Ridotto*,
Венеција XVIII век

„Да ли су богати житељи овога краја градили себи простране палате вриједне наше пажње, тешко је до сада закључити. Према најновијим истраживањима у старом граду само код двије зграде налазе се трагови некадашње обраде ентеријера који по архитектури припада бароку. Унутар градских зидина највећи дио тих зграда био је намјењен јавним службама, док су стамбене зграде користили млетачки чиновници и војна лица, а тек од друге

половине XVIII вијека у град је почео да се насељава и имућнији слој домаћег становништва претежно поморци. Скучен простор у старом граду, поред поменутог условио је највећим дјелом само обнављање зграда, те није било услова за размах градитељства. У руралним срединама сигурно да је било још мање грађевина са раскошним елементима барока, изузев у Бијелој – мјесту које је било сједиште богатих Пераштана, а могуће и још понегдје дуж обале, која је читава била додјељена богатим и заслужним перашким породицама. Познато нам је на основу кратке биљешке Петра Шеровића, да су у Бијелој постојале три зграде из XVIII вијека и то стара зграда Општине перашке из 1730. године, кућа перашке породице Рупчића, такође из XVIII века и палата породице Змајевић односно Буровића са монументалним степеништем какво није имала ни једна зграда у Боки. На Топлој се уздизала импозантна грађевина, како дон Нико Луковић дефинише дворца Буровића, која је вјероватно била са обиљежјима барока. Оскудни трагови који су до нас допрли о профаном градитељству у стилу барока у овом крају наводе на закључак да нијесу ни грађене такве грађевине. Међутим, већ од половине XVIII вијека сусрећемо у Трсту појединце из новских породица који се тамо стално настањују и граде импозантне палате које стицајем околности нису саградили у родном крају.⁹²

На основу катастра из 1704. године можемо понешто рећи о врсти материјала од којег су грађене куће и дућани, као и о њиховој бројности. У насељу Топла било је 1704. године 50 кућа, и то зиданих у сувомеђини, у кречу, покривене и „откривене“ како пише у катастру. Поред тога, пописано је 15 кула у којима се становало и 16 озицина (недовршена грађевина). Затим је уписано 7 магацина и 12 продавница. Од јавних зграда, на Топли се налазила стражара

⁹² М. Ц. Пејовић, н. д, 106, 107.

са јавним магацинима, затим више јавних магацина за со, поред зграде за коњицу. Исте године, у приморском насељу Бијела било је 22 куће, 2 куле, 5 озицина и 2 магацина. У загорском селу Мојдежу било је 28 кућа у сувомеђини, као и 2 куле, 9 озицина, 4 појате и 3 гумна, поред већег броја воденица.

Сакрални објекти су грађевине којима је у овом периоду посвећивана највећа пажња и на којима се огледа преплитање уметничких стилова Истока и Запада. Центар уметности на овом простору био је манастир Савина, чија је велика црква грађена од 1777. до 1799. године, и који се сматра најлепшим примерком православног споменика на источној обали Јадрана. На манастирском здању јасно се огледа усклађеност стилских и идејних мешавина Истока и Запада.⁹³ Доласком калуђера из манастира Тврдоша, који су су са собом понели уметнине, уз оне добијене донаторством, ризница овог манастира постала је једна од веома вредних и богатих. У ризници манастира Савине видљиви су културни утицаји са Оријента, утицаји старобалканског, посебно средњовековне херцеговачке златарске школе, левантинског и руског, и то не само у делима која припадају црквеном сликарству, већ и код многих предмета примењене уметности, посебно на сасудима и на црквеним утварама и текстилу. Овај манастир је задржао трајну везу са херцеговачким залеђем, као и котинуитет од Милешеве, преко манастира Тврдоша, до саме Савине. По нашем мишљењу, у развоју овог манастира велику улогу су одиграли и Саватије и Стефан Љубибратић. Док је на подручју Карловачке митрополије преовладавао јужноруски културни утицај до шездесетих година 18. века, тај утицај је овде присутан током читавог 18. века. Исто тако, барок је на подручју Карловачке митрополије био веома прихваћен, док

⁹³ Исто, 105.

је у Савини дошло до стапања средњовековних стилова, романике и готике, а барокни утицаји сведени су на споредне грађевинске детаље.⁹⁴

Покућство

Битна разлика између становника залеђа и приморских села, у односу на грађане настањене у субурбију и урбију, без обзира на порекло и вероисповест, јесте економско стање везано за занимање, а у вези са њим и друштвени углед, што је условило и културу становања. Намештај је и у грађанским кућама, у 18. веку у северозападној Боки био скроман, али за то време становништво је имало комфор који му је омогућавао уредан и удобан живот. О покућству становника руралних простора и сиромашнијег грађанског слоја недостају архивски и материјални докази.

Покућство није било бројно. Од намештаја је најзаступљенија била шкриња, затим ормар, кревети, разне врсте седишта, столови и паравани. Унутрашњост куће украшавана је иконама, огледалима и свећњацима, који су имали како употребну, тако и украсну функцију. Посуђе је израђивано од месинга, бакра, гвожђа, мајолике и сребра. За грејање просторија коришћено је огњиште, а у употреби су били *скандаљети* (врста грејалице), који су били и лепо израђени.

Удаваче су у својим прђијама доносиле: столњаке, салвете, пешкире, кухињске крпе, постељно рубље, душеке, јастуке и разне прекриваче. Сви ови предмети били су углавном од квалитетнијих врста тканина и представљали су импорт из прекоморских земаља.

⁹⁴ Д. Медаковић, *Манастир Савина, велика црква, ризница, рукописи*, Београд 1978, 64-68.

Намештај је био веома оскудан, а у својим прђијама имале су га грађанке обе вероисповести.

Шкриња – Била је најчешће једини спремишни простор у приморским кућама. Она је била једини универзални део покућства за целокупно становништво. Шкриње су израђиване од ораховине, боровине, ариша и од лошијих врста дрвета. Закључавале су се кључем, а биле су различитих величина. Чеона страна је увек била украшена разним резбаријама, а најчешћи мотиви су били чемпреси и цвеће, понекад куће, палате и поједини архитектонски елементи. Шкрињу је имала свака удавача и у њој је доносила своју спрему. Понеке удаваче имале су и по две шкриње – малу и велику.⁹⁵

Ормар – Ј. Перић у свом раду *Шибенска кућа од најстаријих времена до краја 18. столећа*, описујући ормар, истиче да се крајем 17. века он развио у посебан мобилијар двовратног типа за вешање хаљина, иако се тип четворовратног ормара још дуго задржао, док је стари ормар – типа шкриње – уступио место комоди.⁹⁶ Три удаваче су имале ормаре од ораховине, од којих је један био са четири фијоке.⁹⁷

Кревет – Тип лежаја који се најчешће наводи јесте *кавалет*. То су била два дрвена носача постављана паралелно, један насупрот другоме, а преко њих су полагање

⁹⁵ Danica Božić Buzančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb 1982, 50-51; АХ ПУМА, ф. 128, 63-66; ф. 146, 498-501; ф. 100, 128-130; ф. 136, 5, 6; ф. 116, 53, 54; ф. 146, 218-220; ф. 99, 35-38; ф. 44, 76, 77; ф. 78, 1; ф. 103, 456-461; ф. 103, 254, 256; ф. 146, 290-292; ф. 140, 1; ф. 75, 110; ф. 78, 270; ф. 57, 61; ф. 78, 2-4 итд.

⁹⁶ J. Perić, *Šibenska kuća od najstarijih vremena do kraja 18. stoljeća*, Zagreb 1955, 252.

⁹⁷ АХ ПУМА, ф. 146, 218-220.

дрвене даске на које се стављао душек. Ови лежајеви су могли бити мањи и већи, што се закључује на основу броја дасака; понеки су имали и по пет дасака.⁹⁸

Поред *кавалета*, у употреби су били и гвоздени кревети, и то увезени из Анконе, док за извесне недостају описи,⁹⁹ чему је можда узрок непрецизност пописивача.

Сто – Он је заузимао видно место у кућама, али се због природе наших архивалија (пописи прђија) столови не наводе често, мада је, судећи према бројности столњака, њихов број био велики. Били су разних величина, израђени од ораховине или буковине.¹⁰⁰

Столица – У северозападној Боки забележене су столице од сламе и тапациране.¹⁰¹ У Сплиту у 18. веку нису све куће поседовале столице, већ се седело на шкрињама, а забележене су у кућама лекара и трговца, и то тапациране кожом и свилом, поред сламнатих.¹⁰²

Scabelo – То је била клупица за ноге, а израђивана је од ораховине. Није била често у употреби у кућном мобилијару грађана херцеговског краја.¹⁰³

Огледало – Њих су у својим прђијама имале богате удаваче. Није могуће закључити да ли су ова огледала спадала

⁹⁸ АХ ПУМА, ф. 146, 290-292.

⁹⁹ АХ ПУМА, ф. 146, 218-220; ф. 78, 2-4.

¹⁰⁰ АХ ПУМА, ф. 146, 218-220; ф. 266/2, 1.

¹⁰¹ АХ ПУМА, ф. 146, 218-220.

¹⁰² D. Božić Buzančić, н. д, 51.

¹⁰³ АХ ПУМА, ф. 31, 116, 117.

у скупоченија, која су била са позлаћеним или изрезбареним и позлаћеним оквирима.¹⁰⁴

Свећњак – Простор се осветљавао свећњацима (*candelier*) и светиљкама. Светиљке су биле мале лимене посуде, са носићем напред, а са уздигнутом дршком позади. За осветљење је коришћено уље. Свећњаци су били од месинга или железа. Познато нам је да су удаваче поседовале од једног до пет свећњака.¹⁰⁵

Scaldaletto – Ова посуда за грејање кревета и ногу била је округлог облика са поклопцем и дугом дрвеном дршком. За грејање је коришћен жар. У овом крају била је у употреби у 18. веку, а у Завичајном музеју у Херцег Новом налази један се *scaldaletto*.¹⁰⁶

Кревет је био опремљен сламарицама или мадрацима – *штрамацима* и јастуцима – *кушинима*, јастучницама – *интимелама*, чашафима – *ленцулима*, прекривачима – *торналетима*. Све постељно рубље шивено је од памучних тканина, теле, индијане, раше, а украшавано је везом или чипком. У прђијама су најбројније јастучнице, чаршави и прекривачи.

Од меког покућства, грађанске прђије биле су богатије и столњацима – *таваљама*, салветама, тј. платненим убрусима – *тавајулима*, пешкирима – *шугаманима* и кухињским крпама – *канавацама*. Били су од лана, дамаста, разних врста теле, а украшавани су чипком и ресама. У прђијама су

¹⁰⁴ АХ ПУМА, ф.146, 218-220.

¹⁰⁵ Ј. Перић, н. д, 257; АХ ПУМА, ф. 31, 116, 117; ф. 146, 218-220; ф. 146, 290-292; ф.103, 456-461.

¹⁰⁶ АХ ПУМА, ф. 116, 53, 54.

најбројнији платнени убриси; наводи их се чак 40 у једној прђији. Пешкира је највише било 7, а столњака 3.¹⁰⁷

Занимљиво је и посуђе, јер и оно пружа бар део слике животног стандарда становника овога краја. У грађанским кућама је посуђе било бројно и разноврсно. Најчешће је било од бакра, месинга, железа, земље. Израђивано је и од стакла и мајолике, а свакако да су и квалитет и квантитет посуђа били у зависности од економске моћи власника. Заступљене су посуде за држање воде и пића, котлићи, тигањи, шерпе, тањери, прибор за јело, бокали, сервир-тањери, па чак и сребрне кашичице за кафу. Разноврсне врсте јела спремале су се на огњишту, уз помоћ верига, трпјела, треношца, ражња и градела (решетке од гвожђа).

Покућство и ситан кућни инвентар, својим називима, изразом, квалитетом материјала и бројношћу указује на своје порекло. На пример: *сахан* – бакарна здела, *ибрик* – посуда за воду, *просуља* – тигањ, и *бокара* – бокал, налазили су се у кући Јована Бошковића 1760. године.¹⁰⁸

¹⁰⁷ АХ ПУМА, ф. 128, 63-66; ф. 146, 498-501; ф. 100, 128-130; ф. 136, 5, 6; ф. 116, 53, 54; ф. 146, 218-220; ф. 99, 35-38; ф. 44, 76, 77; ф. 78, 1; ф. 103, 456-461; ф. 103, 254, 256; ф. 146, 290-292; ф. 140, 1; ф. 75, 110; ф. 78, 270; ф. 57, 61, ф. 78, 2-4 итд.

¹⁰⁸ АХ ПУМА, ф. 190, 6.

Занатство одевне струке северозападне Боке Которске

Прегледом занатства одевне струке представићемо економски и друштвени положај занатлија, као и друштвено рангирање појединих заната унутар постојећег занатства, садржај занатских делатности, врсту и квалитет производа. Такође, размотрићемо да ли су постојећи занатски радови задовољавали потребе становништва, као и да ли су занатски производи извожени и где. Проучавањем ових заната долази се до података који указују, и у овом сегменту, на сталне утицаје култура и са Истока и са Запада.

Због природе доступне архивске грађе није било могуће издвојити главне од споредних занатских делатности; штавише, за неке можемо само констатовати да су се јављале фрагментарно или с времена на време. Узрок тога лежи у несрећеном тржишту понуде и потражње, последици нестабилне и некоегзистентне економске ситуације, као и променљивих резултата у области трговине. Током читавог 18. века смењивали су се периоди у којима је трговина –како поморска, тако и копнена – имала своје успоне и падове.

Фонд Политичко-управног млетачког архива, у оквиру Архива Херцег Нови, није нам нажалост, могао пружити податке као што су: уговори о преузимању одређених послова, примање у службу шегрта, споразуми

између занатлија истих или различитих струка, заједничке акције и деловање, трговина занатским производима. Непознато је да ли су одређене занатске делатности, односно њихови носиоци, поседовале неки одевни предмет који их је издвајао, као што је то, на пример, било у Дубровнику, где су клесари носили капицу, црни или тамноплави огртач и црвену доламу, а њихови шегрти добијали одећу и храну, као и алат на крају изученог заната. Другим речима, углавном недостају обавештења о свакодневном раду занатлија, која би могла да допринесу добијању целовите слике о једном занату или занатству уопште.¹⁰⁹ Међутим, из докумената којима располажемо могуће је сазнати понешто о пореклу занатлија или њихових породица, о породичним односима, некретностима, дуговањима, судским споровима, као и о прђијама њихових жена, кћери и сестара. Захваљујући тим подацима, сазнајемо какви су били њихово имовно стање и друштвени положај.¹¹⁰ Недостају подаци о цени рада појединих занатлија, као и они о њиховом свакодневном деловању.

Занатском делатношћу бавило се становништво овога краја без обзира на верску или националну припадност, али су по бројности предњачили је припадници домаће популације. Осим тога, било је и занатлија у војној служби, који су радили за потребе војске стациониране унутар градских тврђава, мада су своје услуге пружали и грађанству.

У опсежном раду *Херцегновски златари у XVIII веку*, описујући занатство и трговину с краја 17. века у Херцег Новом, Ђурђица Петровић наводи: „Поседници радњи у

¹⁰⁹ Ђ. Петровић, *Херцегновски златари у XVIII веку*, Бока, 15-16, Херцег Нови 1984, 8.

¹¹⁰ Д. Радојичић, *Преглед занатства херцегновског краја током XVIII вијека*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001, 189, 190.

граду, на тргу и у Топлој нису означени у катастру као занатлије, што би се могло тумачити да су се бавили трговањем. Међутим, у Херцег Новом тог времена било је занатлија. Поред државних обртника, као на пример ковач-пушкара, који је радио у државној радионици с државним алатом, радило је и неколико приватних занатлија. Познати су нам Ђовани Антоније Роси, ковач, који је 1690. године добио озидину (*turacha*) у предграђу Херцег Новог, која је раније била својина једног Турчина, а 1691. године поседовао је кућу у граду и Никола Убљанин, златар, настањен у Вароши. Пошто у катастру нису наведене њихове радње, дозвољено је претпоставити да су им радионице и продавнице биле у кућама где су становали, а то би се могло односити и на друге занатлије које нисмо идентификовали. Тек доласком нових житеља у Нови почиње да се формира занатство као привредна грана.“ Мада ауторка констатује да Херцег Нови није био град занатлија, без обзира на видан развој занатских делатности, и она наводи: „најбројнији су били златари и пушкари”.¹¹¹

На основу пописа из 1780. године, на истраживаном простору (топаљска комунитад, осим два насеља) деловале су 174 занатлије. Они су радили: у Топлој – њих 40, у Подима – 30, Требесину-Сушћепану – 20, а у Мојдежу и Ратишевини по – 15, у Каменом – 12, у Кутима-Ластви – 10, а у Миочевићима, Ђеновићима и Мокринама – по 8, у Баошићима – 5 и у Сасовићима – 3. Попис нам не даје податке о томе којом су се занатском делатношћу бавиле ове занатлије, јер се у документу наводи „мајстор од сваког заната“ или „мештар од сваког заната”.¹¹² *Мештар од сваког заната* наводи на закључак да овде није реч о

¹¹¹ Ђ. Петровић, *Херцеговски златари...*, 8.

¹¹² Ђ. Миловић, *Подаци о популацији неким занимањима, сточарству, наоружању и друго за подручје Комунитади топаљске (изузев Бијеле и Лошица) из године 1780*, Историјски записи 1-2, Титоград 1956, 290-295.

специјализованим занатлијама, већ о вештим појединцима који су у селима овога краја били вични разним занатским пословима. Свакако да би подробнија сазнања о овим занатлијама омогућила да јасније и потпуније сагледамо развој занатске делатности чији су производи били у служби одевања.

На основу опсежне анализе доступних архивских списа и постојеће литературе дошли смо до закључка да су најбројније занатлије забележене под ознаком *неодређене струке*, односно *mistro* или *mastro*. Установили смо да су *mistro* или *mastro*, заправо мајстори из грађевинске струке која је, по свему судећи, била најразвијенија и највише заступљена. Без обзира на релевантну бројност, која је произилазила из потреба градње/оправке зидина и стамбених објеката, подизаних у складу са економским успоном средине, не може се закључити да су носиоци тих делатности узимали онакав друштвени углед и статус какав су имали златари.

Током 18. века биле су заступљене следеће занатске делатности: столари, зидари, *калафате*, пекари, месари, ковачи, пушкари, папучари, опанчари, бријачи, штављачи коже, мастионичари, кројачи, ткачи, ваљавичари, рибари, млинари, морнари, крзнари, лимари, бачвари, обућари и златари, којима припада посебно место – како по бројности, тако и по умећу израде златарских производа, те по социјалном и друштвеном статусу који су заузимали у друштву.¹¹³

Иако бројност и разноврсност заната није занемарујућа, ипак су недостајали бројни производи, што је надокнађивано увозом из многих прекоморских земаља. Становништво је

¹¹³ Д. Радојичић, *Занатлије одјевне струке XVIII вијека у Херцег Новом*, Историјски записи 3-4, Титоград 1990, 53-65.

своје потребе за занатским производима подмиривало и у кућној радиности, посебно новодосељеници настањено у руралним срединама. Кућна радиност је понекад попримала и вид полупрофесионалности. Жене су преле и ткале у својим кућама, а било је и професионалних преља. Оне су шиле *бјанкарију* (рубље), постељину и остало за своје укућане, а понекад и за друге.¹¹⁴ Саме су израђивале и понеки део традицијског костима, поготово од тканина из домаће производње.

Бројни прогласи, забране и остали прописи указују на то да су млетачке власти строго водиле рачуна како о раду занатлија, тако и о трговачкој делатности. Појединачне вести о занатима могу се добити из сачуваних млетачких прогласа који су се односили на све привредне делатности. Истовремено они су и потврда да се Венеција трудила да строго контролише привредни и економски живот у својим провинцијама. Многи од ових прогласа-наредби односе се не само на занате, већ и на права увоза или извоза разних роба. Први проглас млетачких власти је из 1729. године. Он се састојао из 17 табака, међу којима су означене и дужности трговаца и занатлија.¹¹⁵

Марин Витури, провидур Херцег Новог, 1748. године издао је наредбу која је садржала 21 тачку, а односила се на одредбе јавног реда и поретка, обавезе занатлија и трговаца.¹¹⁶

Прогласом ректора и провидура Котора – Франческа Дандола, који је прослеђен у Херцег Нови 1793. године, у

¹¹⁴ Ђ. Петровић, *Херцеговски златари...*, 11.

¹¹⁵ АХ ПУМА, ф. 103, 72-74.

¹¹⁶ АХ ПУМА, ф. 178, 2-4.

десет поглавља се говори о јавном реду и поретку, као и о дужностима занатлија, трговаца и службених лица.¹¹⁷

Млетачка управа је, такође, строго водила рачуна о увозу сировина, па је такве прогласе слала у све своје провинције. У трајању од шест месеци, почев од 15. октобра 1773. године, магистрат у Венецији издао је забрану о увозу чешљане длаке – ангоре и камиље, коју би требало користити за ткање. Разлог је би тај што су у то време фабрике у Падови и Венецији обављале такву производњу, која се на наведени начин штитила од конкуренције.¹¹⁸

Поредећи много развијеније средине у 18. веку као што су Котор, Дубровник и Сплит – са херцеговским крајем, у овој средини нису се могле развити занатске организације и удружења какве су вековима пре биле познате у наведеним срединама. На пример, у Дубровнику су се занатске организације развијале тако што би се различите занатлије, које су становале у истим улицама, удруживале у заједничке братовштине ради очувања заједничких интереса, узајамне помоћи у невољи, смрти, болести итд. У овим градовима, братовштине су заступале интересе занатлија у односу на државну управу. Многе братовштине нису биле искључиво струковне организације. У Дубровнику, на пример, поред занатлија одређене струке, има и других чланова – из редова властеле, рецимо, па и понека жена. Елементи цеховског удруживања јављају се у Дубровнику тек у 15. веку; тада братовштине постају и посредник између Републике и појединих занатлија.¹¹⁹ Даница Божић Бузанчић у раду *Занатлије у Сплиту и очетком XVIII столјећа* наводи

¹¹⁷ АХ ПУМА, ф. 307, 1-4.

¹¹⁸ АХ ПУМА, ф. 339, 20.

¹¹⁹ D. Božić Buzančić, *Zanatlje u Splitu početkom XVIII stoljeća*, Split, 1975; Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću*, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 2, JAZU, Zagreb 1951.

занате који су били заступљени у граду: бачвари, бријачи, дрводелци, клобучари, ковачи, кожари, кројачи, мастионичари, папучари, пекари, обућари, резбари, сапунари, тапетари, власуљари, зидари и златари, као и мајстори без ознаке врсте заната. Она наглашава да је почетком 16. века занатство у Сплиту цветало, те је 1507. године забележено у граду 126 занатлија, истичући да су у то доба у предграђима били развијени занати. Ауторка закључује да је занатство у Сплиту било развијено и у 18. веку, те да је број занатлија у односу на број становника био већи него 1507. године. Посебно истиче да је значајно то што је Сплит 1716. године истодобно имао седам златара.¹²⁰ Поређења ради, у раду Ђурђице Петровић о златарима, истакнуто је да је златарство стално бележило свој успон у херцеговском крају током 18. века. Посебно је занимљиво да се у једној средини која је тек попримала урбане карактеристике повећавао број златара из деценије у деценију: „На малољудни град од непуних 1 500 становника долазило је 10 до 12 златара истовремено присутних и активних“.¹²¹

Акултурацијски процеси који су се одвијали током 18. века најупечатљивије су се манифестовали кроз материјалну културу, у коју спада и занатска делатност. Многи дотадашњи горштаци и хајдуци постали су у новој средини вешти трговци и занатлије, а неретко су се многи од њих бавили и производњом и трговином. С обзиром на предмет нашег интересовања, изнећемо податке о занатлијама чија је делатност у вези са израдом одеће, као кључним елементом при реконструкцији културних прожимања.

¹²⁰ D. Božić Buzančić, н. д, 37.

¹²¹ Ђ. Петровић, н. д, 75.

Штављачи коже

У загорским селима посебно је било развијено сточарство, поготово гајење тзв. *ситног зуба*. Коже оваца, коза, јагањаца, говеда, брава служиле су не само за задовољавање потреба становништва, већ су коришћене и за извоз. Поред поменутих, извозиле су се и медвеђе, јеленске, па чак и коже дивљих мачака. Истовремено, кожа се и увозила. Мујо Комина из Улице водио је 1747. године судски спор са патруном Илијом Падровићем из Херцег Новог због неисплаћених 40 цекина за предате говеђе коже. Исте године, извесни Глигор из Херцег Новог примио је од патрона Матије, пок. Луке Мариновића и његових компаноња 200 комада овчијих кожа.

Поред кожа од домаћих животиња, у оптицају су биле коже дивљих животиња – лисице и медведа. Тако су 1721. године издате бројне дозволе за увоз и извоз медвеђе коже.

За увоз кожа, као и за извоз, млетачке власти су издавале посебне дозволе. Саво Цвијетковић, из познате породице штављача кожа из Баошића, више пута се обраћао херцеговској канцеларији са молбом да му омогући увоз кожа. Сачувана је једна таква дозвола, издата 1794. године.

Штављачи су се кожама снабдевали углавном код власника стоке и месара. Они су били дужни да снабдевају тржиште потребним кожама. Млетачка управа је 1754. године наредила месарима из Пода – Николи Тушупу, Лазару Матковићу, Ристу Зотовићу, Миладину и Трипну Тушупу – да морају подмирити потребе града у брављим и овчијим кожама.

Месари су, по свему судећи, још неуштављене коже похрањивали у магацинима у граду, што је изазивало негодовање становника који су живели у непосредној близини тих складишта. То се види из пријаве коју је 1783. године

поднео Антун Полакета, крчмар. Он се жалио властима да се из магацина Андрије Сењавића, који је држао у закупу Крсто Тушуп, шири смрад, јер се у магацину налазе коже.

Штавионице кожа нису смеле бити лоциране у граду. Уколико су се налазиле у близини насеља, морале су да задовоље основне санитарске захтеве, јер су загађивале околину. По свему судећи, њих је било и у Топли. Једна се налазила у Баошићима, у власништву браће Цвијетковић – Николе и Лазара. Никола је становао у Котору, где се бавио и трговином. Поред осталог, куповао је и *руј*, потребан у кожарству, а који је смештао у своја два магацина која су се налазила код врата Гурдића у Котору. Руј је искључиво набављао из „оближњих турских крајева“, а у Котор су му га допремали Црногорци из пограничних крајева и остављали га испред градских врата.

Штављењем коже бавили су се православци, католици, као и досељени Албанци. Ђорђе Прења, Петар и браћа Албанез, Јован Бронза, сви из Херцег Новог добили су 1720. године дозволу да се баве штављењем коже. Током 1724. године штављачи су били Стијепан Косић и његов син Симо, а 1762. године помиње се и Никола Вучуровић.

За професионално бављење штављењем коже било је добити дозволу за рад. На захтев провидура Херцег Новог, администрација топаљске комунитати пописала је 1782. године штављаче коже са своје територије. Тада су штављање радили: Вукођетковић, Симо Перишин из Пода, Мијо Вучуров, Александар Косић и Никола Туринко из Топле. Приликом пописа, они су изјавили да немају дозволе за рад, али да обављају штављење коже од доласка Млечана у овај крај и да до сада нису учинили никакву штету.¹²²

¹²² АХ ПУМА, ф. 162, 12-33; ф. 63, 18; ф. 75, 186-187; ф. 70, 438; М. Милошевић, *Прилози за историју занатства у Котору*, Историјски записи 1, Цетиње 1956, 93-95; Г. Станојевић, *Грађа за привредну*

Ткачи

О овим занатлијама скоро да нема вести у херцеговским архивалијама. Наилазимо само на Андрију Петрација, ткача коме је 1731. године наређено да врати вуну коју је добио од Марије Аванци из Херцег Новог, а од које је требало да изради покривач.

Могуће је да је неку врсту ткачнице поседовао и капетан Јован Вуиновић из Топле, коме је 1740. године дозвољено да натовари на свој брод 27 вунених белих склавина, за које се наводи да их је „сам начинио“.

Разлог помањкања ткача у Херцег Новом требало би можда тражити у развијеној домаћој радиности, с једне стране, и могућностима набавке разних врста тканина у трговачким радњама у граду, с друге стране. „Нови поданици“ су, углавном, своје потребе за једноставнијим вуненим и платненим текстилијама задовољавали у кућној радиности. Штавише, и жене из богатијих породица, па и супруге угледних златара бавиле су се предењем и ткањем. Међу тим ткаљама које су радиле за подмиривање потреба чланова својих породица, а понекад и за друге, било је, по свему судећи, и професионалних ткаља, које су радиле и по поруџбини. Једна од њих је била Андриана Маери, жена Вуина Миаиловића из Топле. У попису њене имовине налазе се и две *стативе* (разбој): „1 Стативе за ткат постав“, које су процењене, док друге нису, јер нису биле њено власништво. Приликом пописа њене прђије пописане су и „2 струке лана и то не стимасмо зашто је туђе за фатигати“ (урадити). Може се закључити да је Андриана још као девојка била ткаља и да је радила по поруџбини.¹²³

историју Боке Которске у XVIII вијеку, Историјски институт, посебни отисак, Београд 1987, 78-79.

¹²³ Ђ. Петровић, *Склавина*, Гласник Етнографског музеја у Београду 50, Београд 1986, 13-40; АХ ПУМА, ф. 330, 1; ф. 148, 124-133.

Ваљавичари

Ваљавичари су у својим ступама-ваљавицама ваљали углавном сукно, претежно домаће производње. О њима такође има врло мало података у списима херцегновског архива, али је и то драгоцено. По свему судећи, ваљавице су се налазиле само у селу Мојдежу. Још 1936. године, приликом пописа воденица, нађена је у том селу и једна ваљавица, сва у рушевинама, а која је била власништво четири члана породице Радунчић. Није извесно да ли је реч о истој ваљавици која је 1783. године била својина Јоване, супруге пок. Јефта Вујовића из Мојдежа, и Јова Вујовића, из истог села. У сваком случају, ваљавица породице Вујовић је наведене године још увек радила, када је Јована свој четврти део продала Јову Вујовићу.

У Мојдежу је имао ваљавицу и Крсто, син пок. Сава Миловића. Он је у новембру 1799. године продао Илији, сину пок. Јефта Ломбардића из Топле, ваљак за ваљање сукна, и то за 20 аустријских талира. Могуће је да је Илија Ломбардић на самом почетку 19. века основао ваљавицу у Топлој. Ако је тако, онда би то указивало на нарастајуће потребе за ступаним вуненим тканинама.¹²⁴

Мастионичари

Занат мастионичара – бојадисара био је заступљен у Херцегновском крају, али података има само за једну мастионицу. То је мастионица – *тинторија*, у власништву Марије, супруге Петра Лучина из Шибеника, а која је радила у другој половини 18. века. Она се налазила у Топлој, на локалитету који се звао Тинторија, па се може претпоставити да су ту радили мастионичари и пре и после Марије Лучине.

¹²⁴ АХ, Прва аустријска управа, ф. 4, 9-11.

Према расположивим вестима о Марији Лучин, мастионичарки са Топле, следи да њено понашање није било увек у складу са владајућим друштвеним нормама. Управа топаљске комунитаци затражила је 1780. године да се Марија протера због недоличног понашања. Међутим, изгледа да овај захтев није уважен, јер се Марија бавила својим занатом и 1785. године, када је капетан Јован Лазовић тражио да му она врати и „положи у суд“ комад раше коју јој је дао да обоји.

Може се претпоставити да је постојање само једне бојацијске радње у Херцег Новом било довољно за ондашње потребе града и његовог подручја, а врло је вероватно је да су се тканине бојиле и у кућној радиности.¹²⁵

Крзнари

На основу два судска позива, из 1742. и 1776. године, сазнајемо да су у Херцег Новом радила два крзнара. О њиховој делатности, на основу нама познатих података не можемо да говоримо. Наиме, Продан Ћиосовић, крзнар, био је дужан да врати Воину Милојевићу једну малу склавину или да плати глобу од 25 дуката, а Марија, жена пок. Николе Миланкова крзнара са Јокмегдана, водила је грађанску парницу са Јегдом, удовицом капетана Јова Жарковића.

Врло је вероватно да је током 18. века у граду радило више занатлија ове струке. Међутим, расположива грађа не даје подробније податке о овој делатности. Може се само претпоставити да су поменуте занатлије подмиривале основне потребе грађанства за израдом крзнених одевних предмета. У то време женском грађанском костиму припадао је *manizza-muf* који је штитио руке од хладноће, а израђивао се од крзна. Мушки огртач *zamberlucio* био је постављен

¹²⁵ АХ ПУМА, ф. 323, 411-417; ПУМА, књ. 119, 136-137.

крзном. Може се претпоставити да су те делове одеће крзнари израђивали или оправљали у својим крзнарама.¹²⁶

Кројачи

Овим занатом су се у датом периоду бавили подједнако становници домаће популације и италијански досељеници. Кројачки занат имао је у привредном животу града значајније место него претходно наведене занатске делатности.

Уочава се да је постојала разлика између кројача и терзија, а у контексту начина одевања житеља града и његовог подручја. Према архивским записима, у 18. веку је у граду радило више кројача и двојица терзија.

Први помен кројача у овом крају потиче са самог почетка 18. века, а односи се на трговца и кројача Милутина Нинковића, који је властима јавио да постоје турске страже које физички спречавају силазак у Херцег Нови.

Јово Терзић, кројач из Топле, био је јемац Сима и Перише Терзића из Мокрина, који су 1725. године водили парницу са харамбашом Марком Драшковићем, такође из Мокрина. Спор је вођен због неких некретнина.

На основу потврде хирурга из 1726. године, о повреди главе коју је од стране више лица задобио Никола Башић, кројач из Херцег Новог, сазнајемо да је двадесетих година 18. века радио и поменути кројач.

Спасоје Радунчић из Мојдежа тражио је 1761. године, како би осигурао повраћај свога дуга, заплену једне раше која се налазила код *народника* – мајстора народних

¹²⁶ АХ ПУМА, књ. 98, 26; књ. 108, 32; Д. Радојичић, *Занатлије одевне струке...*, 58.

одела Менеге, а била је власништво његовог дужника – Илије Ђуковића из Баошића.

Средином 18. века радио је кројач Симо Павковић, који је израђивао народна одела. На молбу Глигора Ломбардића из Топле, затражено је 1755. године од Сима Павковића да преда доламу која је била власништво Анта Зубца из Кумбора, а на име дуга од 35 лира.

Фрањо Рађина из Дубровника заступао је 1756. године Матију Орезија, кројача са Топле, и његове сестре у њиховим пословима.

Кројач Зорзи Риналди из Херцег Новог имао је више пута финансијских потешкоћа. Тако је трговцу Доменику Уголинију дуговао 342 лире, а 1780. године је Андриа Ландо из Котора водио грађански спор против њега због дуга од 147 лира. Наредне године, од судских власти одређен је Доменико Мингони да прати ликвидирање дугова поменутог кројача. У писму писаном непознатој екселенцији, у Херцег Новом 8. јула 1782. године, о неморалном понашању кројача Зорзија настањеног у граду, исти се моли да наговори кројача да се врати својој жени на Крф, како би са њом живео у хришћанском браку.

Из наведених података се види да су у Херцег Новом радила четири кројача и двојица терзија, што не значи да је то дефинитиван број ових занатлија. Може се претпоставити да су делови традиционалног костима израђивани и у домаћој радиности, што би се уклапало у стил живота „нових поданика“.¹²⁷

¹²⁷ М. Милошевић, *Прилози проблематици копнене трговине после освајања Херцег Новог и околине од Турака 1687. године*, Бока 2, Херцег Нови 1970, 107; АХ ПУМА, ф. 194, 15; књ. 111, 32; књ. 113, 9; књ. 111, 65; ф. 258, 14; ф. 83, 3; ф. 66, 199.

Обућари

Израдом обуће бавили су се папучари, опанчари и чизмари. Имамо податке за осам папучара, за по једног чизмара и обућара и за два опанчара. Та релативна бројност сугерише да су се потребе за обућом подмиривале куповином у занатским радњама, мада због развијене поморске трговине није искључен ни увоз „модерне“ обуће, првенствено из Италије.

Породицу Цота налазимо већ од 1712. године у документима као занатлије – папучаре. На основу тужбе Кате Пиринаци против Лазара „*pariscia*“ и сина му Стијепана Цота, поднете због телесних повреда, сазнајемо да су ова лица била папучари. Поново наилазимо на Лазара Папуцију, који је тражио повраћај неких предмета од мајстора Миха Ковача. У граду је радио и Ловро „Папуциа“. Из Попова Поља се у околину Херцег Новог доселио Никола Вуков, по занимању папучар, који се бавио и трговином. Занатом папучара бавили су се 1717. године Иван Папучар и Вуко Стриданов. Иван је продао Вуку украдено гвожђе за ципеле – калуп (*fero da scarpe*), које је било својина Ивана Рашковића.

У граду је 1738. године радио и Стева Зупковић, израђивач папуча (*fa il papiscer*), против којег је топаљска комунитад подигла тужбу због непоштовања прописа приликом куповине кукуруза и зато што је био веома дрзак и вређао представнике власти. О Радету Радосављевићу (*fa il papiscer*), настањеном у граду, знамо на основу продаје неких некретнина које су се налазиле у Мељинама, а које су продате 1758. године, Петру Бјеладиновићу из Топле. Треба имати у виду да се у документима *pariscia* наводи у значењу „занатлија папучар“.

Никола Петров, чизмар (*stivallaro*) из Херцег Новог, оженио се 1744. године Деспом, сестром Луке Петрова Ђурчића, који је сестри дао богату прђију.

Млетачке власти су спроводиле контролу и преглед мера код трговаца и занатлија. Тако су, средином 1768. године, поднели властима трговац и опанчар Гаврило Косић и опанчари Томо Квекић и Гаврило Балтић своје мере на контролу.

Већ смо нагласили да је сеоско становништво задовољавало потребе за занатским производима унутар своје средине. У селима Мојдежу, Ратишевини, Сушћепану, Подима, Кутима, Жлијебима, Сасовићима и Кумбору нема опанчара. У селу Мокринама су продавци опанака били: Тодор Гојковић и Илија Терзић, а у Крушевицама – Јово и Лука, синови пок. Таћевића, док је у истом селу записан као папучар Јово Ћиушић. У Каменоу су радили Раде и Лука Матков Радовић и Ђуро, син пок. Димитрија Мишковића. Овде је реч о израђивачима опанака који су своје производе сами продавали. Списак је неуредно урађен, па су вероватно изостављена или изгубљена имена власника радњи за Ђеновиће, Баошиће, Бијелу, Топлу и сам град.

За потребе војске радили су у граду и војни обућари. Познато нам је да је војник Картели пружао обућарске услуге и грађанима. Тако је Никола Вучуров тражио од њега 1738. године да му врати неке предмете, а за које му је у залог дао једно одело од броката *vesta di brocadello*.¹²⁸

Златари

Златарство је заузимало веома важно место у оквиру постојећих занатских делатности. На основу досадашњих сазнања, у овом крају је од 1680. до 1797. године деловало 25 златара: Никола Убљанин, Илија Јовановић Телемба, Стојан Радић-Кушевић, Комнен Симовић, Петар Ивановић, Петар

¹²⁸ М. Милошевић, *Прилози проблематици копнене трговине...*, 107; АХ ПУМА, ф. 123, 25; Д. Радојичић, *Занатлије одјевне струке...*, 60-62.

Гојковић, Цвијетко Гојковић, Андрија Телембака, Петар Кујунџија, Никола Јововић, Јово Аврамовић (Абрамовић), Ђорђе Радић Кушевић, Матија - Мато Милутиновић Телембака, Франо пок. Матије, Саво Дуковић, Марко Горакућа, Глигор Поповић, Саво Јововић, Андрија Јововић, Лазар Иванковић, Јефто Јововић, Јоко Иванковић, Лука Јелић, Константин Веруша и златар Тодор.

Ови златари су израђивали, поред црквених утвара, накита и украса на оружју, и употребне, украсне и култне предмете који су спадали у кућни инвентар. Златари су припадали имућном слоју грађанства и махом су били из редова "нових поданика". Посеђивали су богату имовину – у кућама, земљи, виноградима, радњама и готовини. Златарски занат се преносио са оца на сина, што сведочи о томе да је златарство у датом периоду било веома уносан посао.

Удаваче из ових крајева имале су у својим прђијама скупоцен накит, који су израђивали поменути златари.

Ови златари су били не само веште занатлије него и прави уметници, посебно у изради црквених предмета. У ризници манастира Савине и данас се чувају њихови радови: диптих који је израдио Илија Јовановић Телембака 1731. године, крст – дело Ђорђа Радића Кушевића. Он је израдио и сребрни кивот за мошти св. Арсенија Српског, који се налази у манастиру Косјерево код Велимља, као и панагију за јеромонаха, проигумана Стефана Косијеревца Ивановића од Бањана. Израдио је и сребрну петохлебницу са позлатом за манастир Подласту, док је петохлебницу за манастир Прасквицу израдио Илија Јовановић Телембака, као и оков Јеванђеља који се налази у ризници манастира на Цетињу.¹²⁹

По нашем мишљењу, разлог више што занати одевне струке нису били развијени лежи, поред наведеног и у

¹²⁹ Ђ. Петровић, *Херцеговски златари...*, 7-103.

чињеници да је градско становништво своје потребе за одевним предметима задовољавало куповином готових производа у бројним дућанима –трговинама мануфактурне робе, а не треба изгубити из вида ни чињеницу да су поморци својим укућанима доносили са својих путовања и поједине одевне предмете који су били у моди, док су становници руралних насеља своје потребе за одећом задовољавали у кућној радиности, задржавајући традиционалан образац одевања.

Тканине

Тканине од којих су израђивани одевни предмети и које су употребљаване за кућне потребе – постељина, пешкири, кухињске крпе, столњаци, салвете итд. – налазе се записане у архивалијама. На основу ових података реконструисана је богата текстилна понуда. Најбројнији подаци су они у пописима прђија. Они су обично уско повезани са описом одевног предмета: (нпр. „камижола од камбелота“), или су пак уношени у попис прђије као метражне тканине. Тако је Деспа Ћурчић имала у прђији и „25 лаката тестемелука“ и 23 лакта грубе свиле. Спорадично смо на податке о тканинама наилазили и у другим врстама архивских записа, као што су тестаменти пресуде других људи итд.¹³⁰

Начин на који су тканине забележне у архивским документима представља један од главних параметара на основу којег смо били у могућности да претпоставимо њихову функцију, по принципу: једноставна, јефтина тканина – за израду свакодневне, радне одеће, а раскошнија, скупља тканина – за свечану, празничну одећу. Врсте коришћених тканина указују и на друштвени и економски статус њихових власника, што је посебно корисно када о

¹³⁰ Д. Радојичић, *Тканине у Херцег Новом у XVIII вијеку*, Гласник Етнографског института САНУ XLII, Београд 1993, 178.

поседницима тканина, односно одеће нема других потребних објашњења. Навођење назива тканина, а понекад и места њихове израде, важно је и као индикатор учествовања елемената домаће културе и страних култура у структури владајуће културе у северозападној Боки 18. века.

У односу на порекло текстила, разликујемо тканине домаће производње и увозне тканине. Израда текстила у домаћој радиности засигурно је имала дугу традицију. Жене су у својим кућама преле и ткале, а било је и професионалних преља.

Тканине домаће производње које су најчешће коришћене за израду одевних предмета традиционалног костима израђиване су од вуне, лана и конопље. Вуна, као сировина, највише је коришћена за израду тканине. Од ње се ткало сукно које се ваљало, а употребљавано је за све горње одевне предмете. Она је, такође, предиво које је служило за плетење чарапа, ткање женских прегача, тканица и торби. Још од средњег века, на овим просторима познате су: *раша*, *мрчина* и *модрина*, као врсте сукна од којих су израђивани одевни предмети традиционалног костима. Раша је био назив за сукно беле и тамноплаве боје. Ти називи материјала били су идентификовани и са одевним предметом. Тако, нпр. мрчина означава и хаљину од црног ваљаног сукна.

Вуна је у великим количинама била увозни артикал током целог 18. века. Млетачке власти су строго контролисале све извозно-увозне послове, па и оне који су се односили на забрану увоза вуне. Таква једна забрана, издата 1774. године, односила се на забрану увоза ангорске вуне.¹³¹

Од лана и конопље ткало се платно за кошуље, мараме итд. О свили, као о веома значајној и често коришћеној сировини у изради тканина у 18. веку, није

¹³¹ АХ ПУМА, ф. 248, 87.

могуће дати прецизније податке. Венеција је имала веома развијене мануфактуре за израду тканина, те је за време њене владавине Боком Которском свиларство – гајење свилених буба, тј. прерада и производња свилених нити (конца), било развијено – судећи по броју свилених тканина, као и бројних одевних предмета израђиваних од свиле. Да је то тако, доказују и подаци из 19. века. За израду свилених тканина користила се свилена нит добијена из чаура свилених буба (*baco di seta*), за чију је исхрану коришћено лишће дуда (*мурва*), којег има две врсте – онај који даје беле и онај који даје црне плодове. На основу података с почетка 19. века сазнајемо да се гајењу дудовог стабла посвећивала знатна пажња, те је тако 1823. године у Боки било 35 000 стабала дуда, а у читавој Даламацији – 70 000. Након пада Млетачке републике, аустријске власти током 19. века посвећују велику пажњу узгоју и производњи свилене бубе. Из извештаја о броју и врстама мануфактура сазнајемо да је у Будви, Котору, Тивту и Херцег Новом 1834. године радило 136 мануфактура, од чега је седам предионица свиле и тридест и две ткачнице платна и сукна било у Котору, а шест предионица свиле и четрдесет ткачница платна и сукна у Херцег Новом. У Будви није била ниједна предионица свиле, али су радиле тридесет и три мануфактуре за израду простог платна и сукна. Из деценије у деценију се узгојем свилене бубе бавио све већи број становника Боке, тако да је 1878. године било 6 000 породица које су се бавиле овом делатношћу. Приходи често нису били адекватни уложеном труду, тако да овај број варира зависно од цене чахурица на тржишту. Међутим, садња и гајење дудова настављени су и током 20. века, када престаје гајење свилене бубе. Користи од стабла биле су вишеструке: поред лишћа за исхрану свилених буба, плодови су коришћени за исхрану свиња и перади, печење ракије *муроваче*, а стабло је коришћено у

бродоградњи као веома квалитетна врста дрвета. У руралним срединама Боке Которске мурва је вековима, поред маслине, била најчешће засађивано и гајено стабло.¹³²

Тканине израђиване у домаћој радиности задржале су за дуги низ година примат при изради одевних предмета становника са руралних простора.

Станко Лепетић из Мокрина, као и Јован Јошо – Томашевић и Јован Радовић, обојица из Крушевица, носили су одећу израђену од ступаног сукна све до средине 20. века.¹³³

Израдом тканина бавили су се и појединци који су били настањени у граду, а то су већином били Италијани.¹³⁴

Градске продавнице биле су богато снабдеване разноврсним тканинама са Истока и Запада, али су увозне тканине најчешће биле из Италије. О томе говори и писмо упућено из Падове, од стране Бартола Рубинија 23. марта 1774 године, које се односи на понуду узорака различитих врста тканина – од вунених до свилених.¹³⁵

Увожен је и квалитетни црни пан из Падове. Антон Бенети, познати мајстор за бојање тканина из Падове, који је трговао са многим градовима дуж јадранске обале, пронашао је нарочиту нијансу црне боје за пан, те је за црни пан и остале тканине које су потицале из његове бојацијске радње у Падови имао посебан печат. С једне стране печата био је лик св. Марка, а с друге – Антоново име и презиме. Право на

¹³² М. Црнић Пејовић, *Свиларство у Боки Которској (XVIII-XX)*, Гласник Етнографског института САНУ L-LI, Београд 2002-2003, 123-133.

¹³³ Информатори: Милош Муришић и Марија Црнић Пејовић.

¹³⁴ АХ ПУМА, ф. 103, 216; ф. 148, 124-133.

¹³⁵ АХ ПУМА, ф. 50, 6.

овај печат имали су његови наследници чак 25 година након његове смрти.¹³⁶

Увоз тканина отпочео је већ крајем 17. века. Корнер, генерални провидур, у својим писмима дужду и сенату у Венецији, приликом потраживања застава које му траже племена која су се ставила на страну Млетачке републике у борби против Турака, тражи да му се пошаљу довољне количине застава и труба сукна.¹³⁷

Године 1729. Ђуро Стијепанов из Херцег Новог, моли надлежне власти да му се одгоди рок за подношење доказа о продаји смокава и свиле, а на захтев потраживача Тодора Вујиновића. Јову Митрову Жарковићу је 1731. године била заплена једна каса на рачун четири метра *пана парангуна*, однета из продавнице Марка Вучетина. Против војника Симеона Кастелија поднета је кривична пријава због крађе *telle* из једне продавнице у граду. Марко Котарац је поседовао две тубе беле раше, које су биле својина Павла Шиљеговића из Кута. Од Марка се тражило да преда тридесет ока жита попу Гаврилу Мијатовићу, Павловом поверенику.¹³⁸

Подробнији подаци о тканинама, који се односе на њихову боју, дезен и порекло дају се у табели која следи.

¹³⁶ Д. Радојичић, *Тканине у Херцег Новом...*, 179.

¹³⁷ С. Мусић, *Извештаји генералног провидура...*, 150.

¹³⁸ АХ ПУМА, ф. 228, 130; књ. 119, 63-69; Д. Радојичић, *Тканине у Херцег Новом...* 179, 180.

Свилене тканине		
Назив	Опис	Порекло
AMOERRE, amuerro	врло густа, са преливима	са Запада
BAVELA	Тканина од свилених нити начињених на специјалан начин. <i>Бавелин</i> је влакно које се извлачило из свилене бубе пре добијања свиле. <i>Бавелин</i> је и назив за лице које је чешљањем извлачило влакно за пређу.	
CAPICOLA, capiciola		
CENDAL	Слична је тафту. Била је различитог квалитета. Наводи се као луксузна тканина и као јефтина постава. Много је употребљавана у средњем веку, да би у 17. веку била коришћена само као постава.	са Истока, рађена и у Кини и Персији
CORDONCHIN	дебља свила, која се користила и као уметак на хаљинама	
CORDELLONE	врста свилене тканине	

	са рељефним пругама	
KUMAŠ	врста старог свиленог платна, свилени атлас	
DAMAST	Тканина са мотивима цвећа и гранчица или животиња, који су се слагали у боји и тону. Основа је била рељефна и разликовала се од орнамената који су били сатинирани.	рађен у Дамасту
DOPIO	подвостручена свила	са Запада
GANZO	тешка свилена тканина, проткана златом или сребром	
МУСЛИМ	Свилена тканина, проткана златним нитима. Изгледа да је тек у 18. веку ово име дато лаким тканинама, врло различитим, а које су стизале са Истока. И тада су то биле памучне тканине, чија је површина била прекривена малим мехурима који су подсећали на пену.	првобитно из Мусула
TABI	Врста финије тканине <i>dgarro</i> , тј. врста густог тафта са утиснутим финим таласима.	

	Поступак утискивања се изводио уз помоћ машине за глачање.	
VELLO	танка тканина, рађена од сирове свиле	
Платнене		
BORDATO	платно и <i>drappo</i> са пругама и тачкама	
BOMBAZINA	дебље платно, израђено од памука и конопље	
BEZ	цариградски без, памучно платно	домаће израде, какво је рађено и у Цариграду
CANEVEZZA	врста грубог платна	
CANEVE	Вероватно овај назив потиче од речи <i>canavas</i> , што је значило грубље платно којим су се обично омотавале бале са тканинама.	
CAMBRAD, cambri	памучно платно бело или у боји.	
FUSTANGO	Памучно платно, али мешано са нитима лана и конопље. Првобитно је израђивано у каирском предграђу Фустат, па отуда и потиче његово име.	Египат-Каиро

GOTONINA, <i>cotonina</i>	дебље памучно платно	
INDIANA	памучно штампано платно	
ORBACO	платно	
REMSE, <i>ренсо</i> , <i>ремсо</i>	Врста платна од белог, веома танког лана. Име је добило по граду у коме се производило.	Ремс у Француској
SAGIA, <i>сађа</i> – <i>саја</i>	једнобојно платно (без шара), пореклом од турског <i>саде</i> – платно.	
ZESSA, <i>сеса</i>	Памучна тканина, финија или грубља. Веома често је била у употреби. Било је више врста једноставних или украшених на различите начине.	
SPINADIN	Памучно платно које је слично фустану. Може бити тање или јаче, чвршће рађено – као рибља кост. Понекад је било проткано.	
TELLA	врста платна у више разних варијанти, дебљих или тањих, са украсима или без њих	
TELLA CAVALIN	кончана тканина, израђивана од ланених	

	или конопљаних влакана	
TELLA CASALINA	домаће платно	рађено у кући
TELLA CONSTANSA	постојано платно	из Констанце
TELLA FIUMANA		Ријека
TELLA HOLANDEZE		Холандија
TELLA MESINA		из Месине
TELLA OCHIETI	вероватно рупичаста тканина, попут енглеског веза.	
TELIZATO	грубо платно	
Вунене		
CAMELOT	У 16. веку настала је у Брижу имитација лошег квалитета камилхара, која се називала <i>camelot</i> . До тог времена ово је била лепа и богата тканина, некад проткана свилом и златом. Постоји двоструки, свилени, венецијански и турски <i>camelot</i> .	Бриж
FANELA	дебља вунена тканина	

MISCHIO	Старији назив је <i>mictio</i> . То је тканина од вуне, која има изглед мермера. Била је вишебојна.	
MOCIAIAR	дебља тканина, увек у веома живим бојама	
PAN	сукно	
PELON	врста сукна дуге длаке	
PELUC	вунена чупава тканина, попут ангоре, пепељасте боје	
RAŠA	Основно значење појма <i>раша</i> односи се на вунену тканину која је била четворонитног ткања.	
SCARLATINA, <i>scarlanttino,</i> <i>scarlatto,</i> <i>panni de</i> <i>scarlatini</i>	фино сукно, најчешће у црвеној боји	У средњем веку се најчешће производило у ткачницама Венеције и Фиренце.
STAMA	најфинији део вуне који је врло чврст	
Мешане		
BROCADELLA	Тканина добијана мешањем свиле и памука, па и вуне. У 18.	

	веку, изгледа, то је била тканина која није имала већу вредност.	
DRAPPO	То је општи назив за финију тканину. може да буде од чисте свиле (велут, разо, тафт), вуне или лана.	
LUSTRINO	врста финије тканине <i>drappo</i>	
RIGADIN	памучна или свилена тканина на пруге	
SARZA	врста ланене или вунене тканине у разним бојама, обично украшена	
PARAGUN параганда	Значио је златну траку која се у Византији пришивала на одело. Вероватно је била златом проткана тканина, свиленкасте или вунене основе. Народна песма разликује „чоє парангуна“ и „саје парангуна“. <i>Саја</i> данас означава фину чоју.	
TAMIN	врста платна свилене основе, проткане чешљаном вуном	

VELUDO	Врста тканине од свиле, памука, или од вуне. С једне стране је чврста и збијена, а с друге има кратке, густе и меке длаке.	
--------	--	--

Тканине које се такође наводе у пописима прђија, а за које у речницима нисмо нашли објашњење, јесу следеће: баршун, *caliman*, *crepon*, *dimit*, *manegon*, *manta*, *mers*, *scolta*, *tella munegin* и *testemeluc*.

Лепшим и скупоценијим тканинама настојала се репрезентовати породица и њена економска моћ, а с тим у вези – и положај и утицај у друштву. Овај преглед тканина је још једна потврда тога да су се културе Истока и Запада сусретале и прожимале и у овом делу материјалне културе.¹³⁹

¹³⁹ Д. Радојичић, *Тканине у Херцег Новом...*, 180-183; Д. Радојичић, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku...*, 50-52.

Женски костим

Женски костим ми је послужио као доказ о сусретању култура Истока и Запада унутар ове заједнице, од којих свака у себи има барем понеки елеменат друге културе.

Одевни предмети женског костима представљају један од сегмената владајуће културе и пружају увид у стил живота датог времена, са свим константама, варијаблама, културним позајмицама и променама.

Економски оснажени појединци и њихове породице из редова новодосељеника били су носиоци културних утицаја из других земаља, било да су са својих путовања доносили поједине одевне предмете из домена владајуће барокне моде, или само понеки модни детаљ.

У ранијим истраживањима извршила сам поделу женског костима на *грађански* и *традиционални*. До поделе је дошло, пре свега, на основу разлика у одевању између становника православне вероисповести, како оних новодосељених тако и оних из редова староседелачког живља у руралној и урбаној средини, с једне стране, и досељеница са друге обале Јадрана – католичке вероисповести. За ову поделу користила сам се двама основним параметрима:

- 1) имена власника одеће, што је подразумевало предходно познавање састава становништва, њихову етничку и

територијалну припадност, као и економско и друштвено разврставање;

- 2) називи одевних предмета који су били у употреби, а који су опет били повезани са именима поседника одређеног стила одевања.¹⁴⁰

Сл. 6: Н. Арсеновић, *Стана Бијелићева поштоноситељка из Будве у Боку Которску у женском народном оделу*, Етнографски музеј у Београду, ил. инв. бр. 781

¹⁴⁰ Д. Радојичић, *Прилог проучавању барокне моде у Херцег Новом у XVIII вијеку*, Годишњак Поморског музеја Котор XXXIX–XL, Котор, 1991-1992, 134, 135.

Традиционални костим

Традиционални костим послужио ми је као пример слојевитости културних збивања. Разлог овоме је свакако и то што се, као прво, традиционални стил живота није мењао, а самим тим ни одећа. Други разлог је у начину живота и схватања лепог, а треће је, свакако, имовинско стање носилаца одеће. Шаренило одевних предмета унутар овако класификованог костима потврђује да су се, у зависности од услова живота, поједини одевни предмети – као део импорта са Запада – лако примали, не губећи из вида чињеницу да су фиксирани традиционални делови одеће имали примат и да су, поред оних са елементима старобалканских културних утицаја, ношени делови одеће која је и по кроју и по називу била оријенталног порекла, али се још у претходним временима одомаћила.

Како су „нови становници“ дошли из крајева који су били под турском влашћу, под којом је два века била и северозападна Бока, то се у њиховој костимној слици налази и знатан број делова одеће оријенталног порекла, са турским називима.

Паралелно са традиционалним костимом, ношени су и делови одеће који су припадали урбаној култури јадранског подручја. Они су прихватани захваљујући јачању друштвене и економске моћи придошлица и илуструју резултате до којих је дошло у прожимању приликом контакта двеју култура.

Традиционални женски костим овога краја и времена сачињавали су основни и алтернативни одевни предмети. Основни одевни предмети били су: кошуља, раша, котула (сукња), прегача (кецеља), појас, марама и чарапе, а алтернативни: камижол, корет, долама, зубун, ћурдија, кафтан. Веома ретко, искључиво појединачно, у пописима прђија – као основном извору информација – забележени су: минтан, антерија, алача, бенлук, мрчина. Од обуће су

најчешће ношени опанци, папуче, пашамаге, а понекад и ципеле.¹⁴¹

Грађански костим

Током 18. века, у Европи владавине француске моде обележава један од најблиставијих периода у развоју модног костима. Супротстављена су јој била модна кретања која су стизала из Енглеске, а која су тежила практичности и истицала се финоћом кроја. Током овог периода, у европским модним срединама такође се подражава мода из источних земаља – Пољске и Русије, као и костим Оријента. Пољска мода је најизразитије исказана у одевном предмету *polachipolachetti*, а била је присутнија од венчања Марије Лесинске са Лујем XV, тачније – од 1725. године. Утицај руске моде био је повезан са француско-руским односима, док је турски костим већ од краја 15. века био стална инспирација креатора високе моде.

Почев од 1705-1715. године, започела је у Француској трансформација женског костима високе моде. Она је повезана са удајом *madame de Maintenon* за француског краља. Чињеница да је краљица била поприлично крупна натерала је модне креаторе да осмисле одећу којом би се облине прикриле. Осмишљена је лепршава, шира одећа са наборима, која је покривала рамена, а имала је четврати деколте који је био обрубљен воланима од чипке или танког платна. Рукави су били равни са декоративним манжетатама. Назив ове одеће је био је *a la Wataeu*, иако сликар Wataeu није имао ништа са овом креацијом.

Хаљина *волан* је нешто касније, око 1720. године, била замењена у хаљину *са наборима*, која је затим названа хаљином *на француски начин*. Набори су полазили од

¹⁴¹ D. Radojčić, *Nošnja i barokna odjeća*..., 9.

средине изреза око врата и слободно су лепршали на леђима. На предњем делу, добро стегнут корсаж спајао се са сваке стране троугластим уметком на стомаку, који је био богато декорисан, а некада је замењиван и великим чвором. Горња одећа се на предњем делу мало отварала у делу сукње и била је више или мање украшена. Имала је равни украсни оковратник, раван рукав који је досезао до лакта и завршавао се *пагодом*, са више волана из којих је извиривала чипкана манжета. Овај тип одеће прихватиле су све жене, са безброј варијација. Око 1755. године појавила се варијанта *хаљина на француски начин*, чији назив је био на *пијемонтешки начин*, да би око 1778/79. године уследила мода *хаљине кошуљице* и *ala creole*, врло гипких и једноставних облика¹⁴².

Поред високе моде ношена је и такозвана *мала одећа*, која је због своје удобности, али и кокетности, владала кроз читав 18. век. То су у Француској биле *casaquins*, *caraca*, *pierrot*, *juste* и други типови, а који су се обично састојали из двodelног костима.

У истом периоду, талас француске моде проширио се и на Италију. Носиоци нових модних трендова били су из редова племства и богатог грађанства, а углавном из великих градова попут – Фиренце, Напуља, Ђенове и Венеције. У добром делу је наслеђе из прошлости остало доминантно код средњег слоја грађанства. Оно је, уз карактеристичну регионалну варијанту у одевању, веома скромно прихватало и извесне промене. Од француских модних струјања 18. века прихваћене су владајуће живе боје: црвена, плава, жута, те њихове комбинације. Средином века, живе боје уступају место нешто загаситијим нијансама. За време Марије Антоанете преовладавали су јаки тонови. У Италији су ношене лакше тканине живих боја, у складу са

¹⁴² F. Boucher, *Histoire du costume (en occident de l'antiquite a nos jours*, Paris 1965, 303.

медитеранским укусом, док је племство у Фиренци и Ђенови, као и свет који је носио отмену одећу у Венецији, имало костиме у доминантној црној боји.

Модна кретања из Европе одражавала су се на грађански женски костим у северозападном делу Боке Которске у 18. веку, и у оквиру тих дешавања треба посматрати овај костим. Италијанке, које су се доселиле у ове крајеве након смене турско-млетачке власти биле су главни преносиоци европског начина одевања, а биле су супруге, кћери или мајке војника, занатлија, трговаца, лекара, адвоката, нижег и вишег административног особља италијанског порекла. Оне су донеле и наставиле да следе моду из својих матичних средина. Првенствено је то била мода одговарајућих друштвених слојева у Венецији. Међутим, у архивским списима наводе се, на пример, и одевни предмети из Сенегалије, јер је Бока Которска са тим градом – сајмиштем одржавала живе трговачке везе. Пошто је у 18. веку дошло и до ширења модних журнала, модну одећу – по свему судећи – израђивали су и кројачи у Боки.¹⁴³

Богатији слој домицилног становништва, православни и католици, постепено је прихватао модне новости, као и моду у целини, која је долазила из италијанских градова. Жене су биле одевене у луксузне комплете, какви су ношени и у другим градовима на јадранској обали. Ови модели готово да нису заостајали за одећом коју су носиле грађанке у већим европским градовима.

¹⁴³ Исто, 309-326; D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća....*, 19.

Делови женског костима

Кошуља:

традиционална

КОШУЉА (camisa)

У *фиксираној* одећи, под којом се подразумева народна ношња, постоје варијантни типови кошуља. Први тип је сачувана кошуља, као основни одевни предмет, из времена када у копненом залеђу сукња још није ношена као посебни одевни предмет. Такву кошуљу је у својој прђији донела Стане Риђанин 1695. године, а том типу припада и *велика кошуља* Јане Матишоровић. Други тип је скраћена кошуља, уз коју се носила *раша*. Она је медитеранско културно добро, и њено пресецање уследило је код нас, на источној обали Јадрана у касном ренесансном периоду. Није познато да је такав тип кошуље постојао у матичној области „нових становника“, могуће је да је прихваћен досељавањем у Боку Которску. Кошуља је израђивана од разних врста материјала, у зависности од функције и од друштвеног и економског статуса имаоца. Кошуље су израђиване од ланеног и конопљиног платна. Свечане кошуље биле су од свиле, дамаста и финије теле. Оне су украшаване чипком и златовезом, као и везом који је рађен свиленим и сребрним нитима. Закопчавале су се дугмадима која су имала и украсну и употребну функцију.

Амбрете, су врста украсно–употребног накита који се пришивао на кошуље и служио за закопчавање, такве кошуље поседовале су искључиво богатије удаваче. Највећи број кошуља – укупно тринаест, и то украшених чипком и

везених свилом –поседовала је Марија Аврамовић Милошевић 1761. године.¹⁴⁴

грађанска

КОШУЉА (camisa)

Кошуље које су биле од скупоценијих материјала и које су веома лепо украшаване, најчешће чипком, имале су свечану функцију. Тканине од којих су се израђивале кошуље биле су: *тела памучна, тела констанца, тела казалина, тела холандска, тела фјумана, тела ланена, димит, камбелот, пан, бомбажина, камбрад, свила, дамаст, сађа, сеса, канева, мерс и памук*. Украшаване су везом и чипком, и изгледале су веома репрезентативно. Везене кошуље имале су Јелена Перети 1690. године и Марија Балби 1706. године. Занимљив је податак да је 1713. године служавка Ивана Буровића, угледног и богатог Пераштанина, имала веома богату прђију и у њој везене кошуље.

Кошуље украшене чипком биле су у поседу једанаест грађанки. Француском чипком била је украшена кошуља Магдалене Варазан, а Марија Баколо је имала више кошуља од којих су неке биле украшене са *фиорентинском* чипком. Кошуље од теле холандске, са чипком око врата, имале су Елена Раковић (1723. године) и Луција Никичевић (1730. године), а Антонија Гамберини (1734. године) и Катарина Гвера (1744. године) поседевале су кошуље од теле фјумане са „лепом чипком“ око врата. Понеке од кошуља имале су и манжете, мада су многе биле без њих. Пореклом из Пераста биле су Марија Криловић и Елена Раковић, а у прђијама су 1727. и 1731. године имале кошуље са везеним крагнама и сребрним дугмадима.

¹⁴⁴ АХ ПУМА, ф. 208, 31.

Поменута Магдалена Варазан поседовала је 1723. године и једну кошуљу из Венеције. Кошуље су најчешће биле у природној боји платна, поред оних у црвеној, жутој и зеленој боји.¹⁴⁵

Сукња:

традиционална

РАША (rassa)

Раша је била одевни предмет који се израђивао од истоимене тканине. Овај термин се, у двоструком значењу, у употреби најдуже задржао у динарском појасу, све до друге половине 20. века. Раша је горњи одевни предмет, који је ношен преко беле кошуље и у фолклорном костиму јадранског подручја сачуван је у две варијанте: *сукња пораменичког типа* и *сукња са прслучићем*. Расположиви извори не омогућавају да се тачно утврди која је варијанта била у употреби у истраживаној средини.

Евидентно је да су раше израђиване од вунених тканина разноврсног порекла. У прђијама су удаваче увек имале по неколико раша. Тако је Стане Риђанин имала рашу од голограна, а Катарина Бјелопавлић је имала две, и то од мокајара и голограна. За три црвене и две зелене раше, које су биле имовина Јоване Пишчевић, не знамо од ког су материјала биле израђене, као ни за четири раше „у разним бојама“ Елене Лазаревић из Пераста те „шест разнобојних“ Деспе Ђурчић, док је удовица Мата Лазова поседовала једну зелену и једну црвену рашу. Такође, једну зелену и две

¹⁴⁵ АХ ПУМА, ф. 75, 78; D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*..., 20.

црвене раше имала је у својој прћији 1748. године кћи Петра Никова Бечовића из Бијеле.¹⁴⁶

СУКЊА (cotula)

Овај одевни предмет имале су оне исте жене које су поседовале и рашу, а биле су из редова имућнијег слоја новодосељеника. Тако су Стане Владисавић, Савка Рајевич и Деспа Ђурчић, поседовале сукње од индијане. Сукња Марије Аврамовић Милошевић била је од свиленог камбелота, а Анђелија Јанковић, удата Падровић, имала је 1730. године, поред раше, и сукњу од црвеног и наранџастог мокајара и од зелене рашице.

Код овог одевног предмета очигледно се ради о резултату акултурацијских процеса који су се одвијали на релацији село-град, субкултура-глобална култура, а те процесе је било могуће пратити већ од првих деценија 18. века.¹⁴⁷

грађанска

СУКЊА (cottola)

У речнику „Dizionario del dialetto Veneziano“ од Ђузепеа Боерија (Giuseppe Boerio) термин *cottola* објашњен је као врста античке женске хаљине која је покривала цело тело, а била је угодна за ношење. У Боериово време је овај термин означавао женски одевни предмет који је ношен од струка до стопала. До данашњег дана се термин *котула*

¹⁴⁶ J. Radauš-Ribarić, *Ženska nošnja Jadranskog područja*, Narodne nošnje Hrvatske, Zagreb 1975, s.v. raša; АХ ПУМА, ф. 12, 4; ф. 103, 307; ф. 22, 4; ф. 130, 66; књ. 99, 37.

¹⁴⁷ АХ ПУМА, ф. 130, 7; ф. 140, 69; ф. 208, 31; ф. 103, 456; књ. 99, 37.

задржао у употреби као италијанизам код староседелаца Боке Которске.

Сукња је ношена свакодневно, у свим приликама, и као радни и као свечани део костима. У приликама када је њена функција била репрезентативна, за њену израду коришћене су квалитетне и скупоцене тканине, а украшавана је на различите начине. Из пописа прђија није било могуће установити каквог су кроја биле сукње; једино је познато да су досезале до глежња.

Материјали од којих су израђиване били су следећи: индијана, раша, камбелот и то обични и двоструки, свилени и венецијански, мокајар, тела, тела фјумана и тела мешана, свила, сарза, сађа, сукно, калиман, сомот турски, драпо, димит, табин и дамаст.

Највише су се носиле црне сукње, затим црвене, зелене, плаве и турско плаве, наранцасте, беле, сукње боје вина, кафе и цимета. Сукња од наранцастог табина, која је имала репрезентативну функцију, била је украшена сребрним ресама које су досезале до пода, а припадала је Маргарити Гвера. Украшавање сукњи ресама било је познато у 18. вику у Француској где су се сукње украшавале и врпцама од различитих материјала, то јест ресама званим *pretinatailles*.

У зависности од материјалних могућности, грађанке су у својим прђијама имале од једне до девет сукњи.

Понеке су сукње биле од истих материјала као и горњи одевни предмети, те су тако чинили комплет, који је тада био у моди.

Овакве комплете имало је више жена. Марија, жена Изепа Баколо из Венеције, 1713. године је поседовала сукњу и карпету из Сенегалије, са сребрним паспулима, а Венеранда Диодати је десет година касније имала сукњу и тодескину од пругасте свиле. У богатој прђији Марије Царевић из 1775. године било је и неколико веома лепих

комплета, који су се састојали од сукње и капотина. Један од комплета је био од дуплог камбелота у зеленој боји, а други је био обрубљен белом врпцом. Маријета Белоти је 1786. године у прђији добила, између осталог, и један комплет, сукњу и капотин, израђен од свиленог камбелота у плавој боји.

Поред веома лепих свечаних сукњи, ношене су и оне од једноставнијих, јефтинијих материјала, а имале су свакодневну – радну функцију. Од жена домаће популације, сукње су имале Стане Николина, Маре Јока Вукова, Анђе Мијајловић и Марија Царевић.¹⁴⁸

КАРПЕТА (carpeta)

Ова врста женског одевног предмета истовремено је представљала и сукњу и хаљину без рукава. Даница Божић-Бузанчић је претпоставила да је карпета, у ствари, била идентична са јадранским типом сукње, односно – са тзв. сукњом *на кас*. Наведену претпоставку потврђује чињеница да се рукави ни у једном случају не наводе код овог одевног предмета.

Карпета је у 18. веку била позната и ван италијанског подручја. Једну карпету од крепона на пруге, за коју се наводи да је набављена у Немачкој, имала је Антонија Гамберини 1734. године. Није било могуће – на основу расположивих података – установити да ли се и у ком погледу ова карпета разликовала од других, осим што нас на то наводи чињеница да се њено порекло посебно истиче.

¹⁴⁸ С. Мусић, *Романизми у северозападној Боки Которској*, Београд 1972, с.в. cotula; D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita u XVIII stoljeću*, Zagreb 1986, 67; АХ ПУМА, ф. 44, 84; ф. 87, 26; ф. 160, 9; ф. 78, 270; ф. 87, 26; ф. 116, 53; ф. 136, 5; ф. 146, 291; ф. 148, 131; ф. 160, 18.

У зависности од краја у којем је ношен или из којег је потицао, овај одевни предмет разликовао се у кроју. Тако је Магдалена Варазан 1723. године имала карпету од турске раше *allla Ragusa* – као дубровачке.

У зависности од тога да ли је карпета имала репрезентативну или радну функцију је и материјал од кога је израђивана. Марија Балби је у својој прћији имала једну свечану карпету од свиле, а Магдалена Варазна – од раше, радну. Сем тога, врста тканине је у зависила од годишњег доба, јер се носила и зими и лети. Материјали коришћени за њену израду били су: сађа, лан, вуна, свила, бордад, мокајар, ремс, индијана, индијана са мокаиаром, индијана са сађом, раша, сарза, пругасти калиман, турски камбелот, крепон, тела, капићиола и пругаста манта. Карпете су биле у зеленој, црвеној и црној боји, а нешто мање у жутој и у боји цимета.

Карпету су имале Елена Раковић, Магдалена Милутина Миајлова и кћерка Крста Маркова из Столива, а све су потицале из виших друштвених слојева православног живља.

Поред већ поменутих, карпету су имале и Марија Балби, Анзола Барбета, Јована Петраци, Антонија Гамберини, Лукреција Даниели, Стефана Горзон, Анета Гамберини и Катарина Гвера. У херцеговском крају је овај одевни предмет био део инвентара костима доношеног из Италије, а био је у употреби у градовима дуж јадранске обале.¹⁴⁹

¹⁴⁹ D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 66; АХ ПУМА, ф. 116, 45; ф. 78, 3; ф. 31, 117; ф. 146, 292; ф. 75, 110; ф. 78, 3; ф. 31, 117; ф. 57, 61; ф. 128, 65; ф. 136, 5; ф. 146, 219, 292.

Појас:

традиционални

ПОЈАС (fassa)

Појас је био саставни део традиционалног костима. Ткан је или израђиван од разних врста материјала, у зависности од функције, то јест, у зависности од тога да ли је служио за свакодневну употребу или је био у саставу свечаног костима. „Канице“ – ткане појасеве од разнобојне вунене пређе, широке 6-8 цм, а израђиване техником преплитања, у првој половини 18. века. имале су две удаваче – Госпава Павловић и Стане Терзић.

Појас од сребрног гајтана са шналом имала је у својој прђији Јеролима Рашевић. Са дугметом *alla Morlach* био је појас Савке Раевић.

За свакодневну употребу служили су једноставни појасеви од памука и лана, без веза. Појас се копчао помоћу шнале или дугмета, или се – што је најчешће био случај – омотавао и везивао око струка.¹⁵⁰

грађански

ПОЈАС (fassa)

Ови појасеви су се најчешће израђивали од свиле, лана и памука. Дужина и ширина ових појасева није нам позната осим за један који је припадао Луцији Никичевић, за који се зна да је био дугачак „три лакта“, а био је извезен златним концем. Многе удаваче су у својим прђијама имале по неколико појасева, који су најчешће били украшавани скупоценим везом. Свилене појасеве израђене у *guchia* везу

¹⁵⁰ АХ ПУМА, ф. 78, 1; ф. 12, 4; ф. 44, 94-95; ф. 140, 69; ф. 146, 500.

имале су Марија Криловић и Елена Лазаревић, обе –
имућније Пераштанке.¹⁵¹

Прегача:

традиционална

ПРЕГАЧА (траверса)

Прегача, као готово неизоставни део оба типа одевања – традиционалног и грађанског костима, означавана је тројаким именом. Готово у свим расположивим документима она је означена као *траверса*, (италијанизам који је прихваћен у Боки). У два пописа прђија, Јевросиме Цвјетковић из 1723. године и Катарине Бјелопавлић из 1731. године, наводи се *фута* односно *вута* у значењу прегаче. Оскудни су подаци о називу и типу прегаче. Трећи назив за прегачу – *опрегљача* – такође је старо културно добро досељеника. У рецентном етнографском материјалу позната је као ужа, правоугаона, са дугим ресама. Опрегљачу је, по нашим сазнањима, поседовала једино кћи Петра Никова Бечовића, и то једну од „плаветнога постава“, а једну од „плаветне раше“. Поред те две опрегљаче, она је имала и две *траверсе*.

Прегаче су жене носиле уз традиционални костим. Зависно од материјала и израде, биле су намењене за свакодневну употребу и за свечане прилике. Тако је Стане Риђанин имала једну памучну – за свакодневну употребу и једну свечану – од свиле. Прегаче Јане Пишчевић биле су богато украшене свилевезом и златовезом, а Деспа Ђурђић је имала свечану прегачу од тестемелука. Прегаче за свакодневну употребу биле су израђиване од теле и индијане,

¹⁵¹ АХ ПУМА, ф. 103, 256; ф. 83, 81; ф. 103, 300.

а имале су их Савка Раевић, Стане Ломбардић, ћерка попа Милановића и Стане Терзић.

Хронолошки посматрано, овај одевни предмет био је у употреби у традиционалном костиму током целог 18. века, а своје трајање наставио је и у временима која су следила и постао је део фиксиране народне ношње.¹⁵²

Сл. 7: *Costumi marchigiani del primo ottocento*,
Museo della mezzadria, Senigallia

¹⁵² АХ ПУМА, ф. 75, 442; ф. 103, 306; ф. 12, 44; књ. 99, 35; ф. 140, 69; ф. 146, 500; ф. 168, 70; ф. 90, 14; ф. 103, 309; ф. 130, 66; П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота у XVIII вијеку*, Гласник Етнографског музеја у Београду 24, Београд 1961, 111.

грађанска

ПРЕГАЧА (traverssa)

Прегача је била саставни део и грађанског костима, а у зависности од њене функције била је и врста тканине од које је израђивана. Прегаче су се најчешће израђивале од теле, и то од теле ланене, теле *ochieti*, теле из Масине, холандске, казалине, затим од индијане, свиле, сесе, камбелота, камбрада, бомбажине, муслина, баршуна, тестемелука, вела, лустрина, раше готонине. За израду једне прегаче употребљавало се од три до шест *лаката* тканине.

Прегаче су се носиле преко сукње или хаљине и везивале су се око струка, а биле су нешто краће од одеће преко које су ношене. Украшавале су се на разне начине. Најчешћи украс била је чипка, а украшавање су и веома лепим златовезом цветних мотива. Јеролима Мароли је 1713. године имала 12 прегача у својој прћији, од чега су три биле украшене чипком, једна је била од камбелота – са великом чипком, док су друге биле од сесе – са малом чипком. Магдалена, кћи Милутина Мијајлова, имала је 1723. године прегачу украшену машницама. Свилену прегачу са чипком имала је, исте године, и Стане Николина. Томо Криловић из Пераста дао је кћери Марији, приликом њене удаје, и неколико веома лепих и скупочених прегача, и то пет од белог тестемелука, са гајтаном око обруба, једну везену златовезом и једну од свиле, са врстом веза *ghuchia*. Три лепо извезене и украшене прегаче поседовала је Луција Никичевић 1730. године. Једна је била од црвеног вела, са појасом од црвене свиле проткане златом, а цела јој је површина била извезена златним цветићима. Друга прегача од тестемелука била је обрубљена златним гајтаном, а трећа – такође од тестемелука – била је извезена белом свилом.

Жена Вука Петровића, Марија, имала је у прћији 1730. године две прегаче од тестемелука, везене златним

концем, а Маргарита Гвера је поседовала осам прегача, од којих је једна била везена. Маријета Иларић је имала девет прегача, од којих су четири биле од сесе у цветном дезену, а за још четири прегаче наводи се само да су лепо украшене.

Код овог одевног предмета преовладавала је бела боја, поред црвене, црне и зелене.

Прегаче, како се у документима наводи, на „турски начин“ имале су служавка Ивана Буровића и Луција Никичевић, а Марија Уголини и Маријета Белоти имале су „персијске“ прегаче, у комплету са персијским марамама.

Прегаче су биле у употреби код свих слојева становништва током целог 18. века, како оне које су биле део импорта са Запада, тако и оне са Истока.¹⁵³

Прслук:

традиционални

ЈЕЧЕРМА

Јечерма је врста кратког прслука до појаса, који се израђивао са закопчавањем или без њега, од сукна и сомота. Наишли смо само на једну јечерму – Савке Раевић, која је потицала из богатијег слоја домаћег становништва, а удала се за познатог златара – Илију Јовановића Телембака из Топле.¹⁵⁴

¹⁵³ АХ ПУМА, ф. 116, 53; ф. 44, 95; ф. 78, 2; ф. 103, 7; књ. 91, 60; ф. 136, 5; ф. 146, 216; ф. 200, 38; ф. 57, 61; ф. 103, 266; ф. 83, 81; ф. 103, 300.

¹⁵⁴ АХ ПУМА, ф. 140, 69, 1741г.

КАМИЖОЛА (camisiola)

Камижолa је била врста прслука ношеног преко кошуље. Она припада медитеранском културном добру. У традиционалном костиму је прихваћена доласком Млечана у овај крај. Пан, раша, бомбажина, свила, дамаст, камбелот и сађа били су материјали који су коришћени за израду камижолe. Овај одевни предмет поседовале су искључиво жене из виших друштвених слојева новодосељеног становништва. На пример, Јевросима Цвијетковић и Марија Аврамовић имале су у својим прђијама по четири камижолe, а камижолу од црвене свиле имала је кћерка Петра Никова Бечовића.¹⁵⁵

грађански

КАМИЖОЛА (camisiola)

Овај тип прслука припадао је одећи оба пола и ношен је подједнако на обе обале Јадрана. У Италији су у 18. веку биле у употреби, поред једноставнијих, и врло раскошне камижолe. На нашој обали ношене су јефтиније и скупочије камижолe. Украшаване су нашивком, дугмадима и позлаћеним и сребрним врпцама. На неким острвима дуж јадранске обале изједначавале су се са другим одевним предметом – *полакетом*, док су се на острву Пагу називале и *јакетом*.

У коришћеним архивалијама камижолa није значајније заступљена. Поседовала ју је служавка Ивана Буровића, а та је била од цветног материјала турског порекла. Јеролима Рашевић је 1713. године, имала камижолу од црвене раше, а Катарина Гвера од димита и сађе, док је Марија Уголини поседовала једну од памука.

¹⁵⁵ АХ ПУМА, ф. 75, 442; ф. 130, 7; ф. 208, 31; ф. 148, 132.

Камижолa је обично била без рукава. У попису инвентара ствари у кући Барбиера у Сплиту наводе се камижолe са рукавима и без њих. У овом крају ношене су углавном оне без рукава, изузев камижолe од дезениране сађе – са рукавима – Анете Гамберини из 1743. године, која је била украшена гајтанима.

Последњи пут се у прђијама камижолa наводи код Марије Уголини, 1758. године.¹⁵⁶

ПРСЛУК (busto)

Овај горњи женски одевни предмет био је од разних врста материјала, а финоћа и квалитет су били у вези са његовом функцијом. Израђивао се од броката са цветним шарама, манте жуте боје или на пруге, црвеног дамаста, свиле, драпо у маслинастој боји, турско плаве свиле, козје коже и индијане.

Прслук је увек рађен са *баленом* (рибља кост), што значи да је ношен тесно припијен уз тело. Улога му је била да истакне и нагласи горњи део женског тела – попрсје. Уз прслук су ношени рукави који су се посебно нашивали, а дужина прслука допирала је до струка. Рукави на прслуку израђивани су од свиле и били су извезени сребрним нитима.

Најлепши и најскупоценији прслук, до чијег описа смо дошли, био је онај који је припадао Јеролими Мароли. Израђен је био од финог броката са цветним шарама, а рукави су му били извезени сребрним нитима. Набављен је у Сенегали.

¹⁵⁶ D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 68, 77; AX ПУМА, ф. 44, 78; ф. 44, 94; ф. 146, 219; ф. 200, 38.

Овај одевни предмет био је у употреби током целог 18. века. Прслук је као изразито горњи део одеће, преузет из европског костима.¹⁵⁷

ПЕТОРИНА (pettorina)

Петорина је горњи женски одевни предмет – врста кратког прслука. Израђивана је од разних врста материјала, зависно од годишњег доба. За израду петорине увек је коришћен квалитетнији материјал: свила, дамаст, камбелот, пан, турско сукно, драпо, пругаста манта, сеса, раша и амуер. Црвена, гримизно црвена, плава и зелена биле су боје овог одевног предмета.

Сматрам да је петорина имала свечану функцију. Само се у једном случају – код Марије Уголини – овај одевни предмет наводи са рукавима, док се у другим случајевима рукави не наводе, што значи да је петорина била нека врста прслука. Тесно је приањала уз тело захваљујући *баленама* од рибље кости, истичући на тај начин лепоту фигуре. На предњем делу је готово увек била украшавана.

Свилену петорину, везену цветним мотивима, и једну од сомота у гримизној боји, са сребрним појасом, имала је Јеролима Мароли. Две лепе и украшене петорине, једну са чипком, и другу извезену златним нитима, имала је Марија Баколо. Петорину чији је предњи део био украшен златовезом, кроз који су биле проткане и сребрне нити, поседовала је Јелена Раковић, док је Јована Цвиетовић имала петорину са сребрним појасом. Две петорине, и то једна са сребрним ресама као главним украсима, а друга украшена златним гајтанима, припадале су Магдалени Варазан. Петорина од сомота у гримизној боји и украшена златним

¹⁵⁷ АХ ПУМА, ф. 136, 5; ф. 154, 94; књ. 91, 57.

појасом била је власништво Стане Николине. Занета, кћерка Мишела де Мишела такође је поседовала две петорине: једна је била од дамаста, са сребрним ресама, а друга од релефне свиле, тзв. а *castelo*. Марија Криловић је имала две петорине украшене малим чипканим порубима. Петорина Маргарите Гвера била је украшена сребрним везом, а њена сестра Катарина имала је такође у својој прћији имала петорину украшену сребрним везом.

Током 18. века петорина је била саставни део грађанског костима, и то претежно у власништву жена досељених са обе обале Јадрана, што нас наводи на то да је петорина припадала медитеранском културном кругу. У овим крајевима се прва петорина помиње 1706. године.¹⁵⁸

КОРПЕТА (corpeta)

Корпета је покривала предњи део тела – прса. У зависности од пуноће материјала од којих је шивена, корпета је ношена током целе године. Широка је лепеза материјала и боја које су се користиле за израду овог одевног предмета: сађа у боји цимета, сарза црна, зелена и црвена, мокајар црни и жути, вунене тканине у наранџастој боји, спинада на пруге, капићиол турски, фустањ и тела, дамаст и камбелот.

Украшавана је чипком и ресама. У прћији Марије Маргарите Балби из 1706. године наводи се неколико корпета, а једна од њих је била од сађе, са украсима од чипке. Јована Петраци је 1723. године у својој прћији имала осам корпета. Репрезентативну функцију имала је корпета од сађе, боје цимета, украшена чипком и сребрним ресама. Поред ове, Јована је имала и црвену корпету са белим свиленим везом.

¹⁵⁸ АХ ПУМА, ф. 200, 38; ф. 44, 95; ф. 75, 78; ф. 57, 61; ф. 78, 4-6; ф. 100, 130; ф. 83, 82; ф. 78, 35; ф. 116, 54; ф. 146, 220.

Стефана Гарзон, која се удала четрдесетих година 18. века, поседовала је корпету, након чега се овај одевни предмет више не наводи у пописима прђија.¹⁵⁹

Горњи кратки одевни предмети са рукавима:

традиционални

КАПАМА (сарамa)

Ово је горњи одевни предмет – врста капутића кратких рукава, који је био постављен крзном. Марија Вуиновић Магазиновић, Стана Владисавић и Госпава Павловић имале су у својим прђијама, између осталог, и по једну капаму. Овај одевни предмет припадао је удавачама из виших друштвених слојева, настањених у граду и предграђу.¹⁶⁰

МИНТАН

Минтан је био кратки одевни предмет који је досезао до појаса, а за његову израду користили су се чоја, сукно и памучне тканине. Имао је дуге уске рукаве, а на прсима се преклапао.

Није имао значајнију примену: наишли смо на само један минтан од саје, у власништву Госпаве Павловић.¹⁶¹

¹⁵⁹ АХ ПУМА, ф. 31, 117; ф. 57, 61; ф. 116, 54; ф. 78, 34; ф. 136, 6.

¹⁶⁰ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 110; АХ ПУМА, ф. 103, 309.

¹⁶¹ А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965, с.в. минтан; П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 111.

грађански

КОТУС (cottus)

Котус, другачије називан у Италији *petanalar*, према француском "pet-en l'air", био је краћи женски одевни предмет, напред расечен, са наглашеним струком. Допирао је до кукова, а пешеви су му падали преко конструкције кринолине. Имао је дуге уске рукаве. Прављен је од лаких тканина. У Италији је котус био врло популаран и ношен је током 18. века.

У основи, то је био веома лаган, модни горњи одевни предмет, а по свему судећи – не баш сасвим скроман, јер је млетачка влада забрањивала да жене са котусом присуствују мисама у цркви. Веома деколтиран, није одговарао моралним назорима цркве.

Драпо и калиман су тканине од којих су израђивани котуси који су ношени у овом крају, а украшавани су сребрним гајтанима. Кратки котус, тј. полу котус или *mezzo cottus* који је набављен у Севиљи. био је украшен врпцама и сребрним дугмадима, а поседовала га је Марија Уголини.

Први пут се овај одевни предмет наводи тридесетих година 18. века, а у својим прђијама имале су га удаваче из виших друштвених слојева. Био је део инвентара европског костима.¹⁶²

ТОДЕСКИНА (todesschina)

Ово је горњи женски одевни предмет. Ношен је у обе варијанте – и као свечани и као свакодневни део одеће.

¹⁶² G. Bistrot, *Il lusso nella vita e nelle leggi*, Bologna 1969, 474-475; АХ ПУМА, ф. 116, 57; ф. 200, 39.

У овом крају ношена је тодескина од бомбажине и мокајара, али није имала ширу примену. На овај одевни предмет наилазимо само у две прђије, и то код жене Доменика Мињонија, 1734. године која је имала две тодескине. Мање скупочена је она која је била од беле бомбажине и, вероватно, судећи према квалитету материјала, није имала репрезентативну функцију, док је друга тодескина била од коже, украшена везицама и сребрним дугмадима. На манжете тодескине Маргарите Гвера биле су пришивене златне ресе и била је постављена телом.¹⁶³

ПОЛАКА (polacha)

Полаку су носиле грађанке овог краја до шездесетих година 18. века. У Венецији се овај одевни предмет називао и *mezzo abito*. Назив је повезан са самим кројем одевног предмета, чија је дужина била незнатно изнад кукова. Полака се носила у комплету са сукњом од исте тканине само у другој боји.

За израду полаке користили су се разни материјали: сађа, пан, капићиол, камбелот, мокајар, бавела и свила.

Катарина Гвера је имала полаку од пана у боји кафе, а Марија Уголини их је имала шест: жуту од мокајара, од сађе са сребрним појасом, од пана у боји кафе, од тешке свиле – у комплету са капићолом, од свиле и камбелота.¹⁶⁴

¹⁶³ D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 81; АХ ПУМА, ф. 116, 2; ф. 116, 54.

¹⁶⁴ G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1856, s. v. polacha; АХ ПУМА, ф. 146, 290; ф. 200, 38.

ПОЛАКЕТА (polachetta)

Полакета је била врста капутића који се облачио поврх другог одевног дела. Била је са рукавима, а по дужини – краћа од полаке. Назив је добила по украсима који су били слични националном пољском костиму, а закопчавала се дугмадима.

Полакета је била у употреби у зимској и летњој варијанти, а на то указује разноврсност материјала од којих је израђивана: мокајар, пругасти калиман, турски камбелот, раша, дамаст, пелук, свила, амуер, димит, крепон и готонина. Црвена и гримизно црвена јесу две боје у којима се овај одевни предмет најчешће наводи, а било је полакета и у кестењастој, наранџастој, црној, белој, маслинастој и зеленој боји, као и у боји цимета.

Разноврсни материјали су коришћени као постава за овај одевни предмет и они су се увек разликовали од материјала од кога је била полакета. За поставу су се најчешће користиле тела и свила. Полакета је веома лепо украшавана украсним дугмадима, гајтанима, ресама и чипком.

Понекад је ношена у комбинацији са карпетом. Магдалена Варазан је у својој прћији имала два таква комплета. Једна комплет је био од беле свиле и са белим ресама. Антонија Уголини је поседовала полакету од мешане раше. Јеролима Мароли је имала више полакета, од којих је једна била од цветног дамаста, а закопчавала се сребрним дугмадима. Елена Раковић је имала три полакете, од којих је једна била украшена златним гајтаном, друга је имала свилену дугмад и свилену белу поставу, док је трећа имала поставу од теле и сребрне манжете на рукавима. Две лепе и богато украшене полакете биле су валсништво Јоване Петраци. Једна је била са дугмадима и ресама од сребра, док је друга била од драпоа а на површини су се налазили

сребрни уметци и златним концем извезени цветови. Закопчавала се свиленим дугмадима, а постављена је била телом и украшена ресама. Седам полакета имала је Магдалена Варазан. Једној су дугмад била од златног конца, другој – од беле свиле, а трећа је имала сребрне ресе и сребрну дугмад. Полакету украшену свилом и чипком, коју је красило двадесет и шест сребрних дугмади, имала је Стане Николина, док је Антонија Гамберини имала у прћији пет полакета и све су биле постављене телом, а једна је имала апликације од турске свиле и свилену дугмад. Маргарита Гвера је у прћији поседовала полакету која је имала сребрни поруб *alla Balchana*. У зависности од земље порекла полакета је имала и неке своје специфичности карактеристичне за дато подручје. Елена Раковић је 1723. године имала једну полакету са цветним дезеном и поставом од теле, украшену апликацијама од свиле, пореклом из Сенегалије.

Употреба овог одевног предмета престала је већ у четвртој деценији 18. века.¹⁶⁵

Дуги горњи одевни предмети:

традиционални

КОРЕТ

Корет, горњи одевни предмет, био је дужине до испод колена. Најчешће је био без рукава. Израђивао се од чоје и сукна. Забележен је и корет од свиле, „од лаће од свиле“, „од саје“ и од беза цариградског.

¹⁶⁵ N. Tommaseo, *Dizionario della lingua Italiana, I – II*, Torino 1920, s.v. polacca; АХ ПУМА, ф. 75, 110; ф. 78, 3, 5; ф. 116, 45, 54; ф. 44, 94; ф. 57, 61; ф. 128, 66; ф. 78, 34.

Овај одевни предмет имао је репрезентативну функцију и веома је лепо украшаван – сребрним дугмадима и *пулчазима* који су често били позлаћени. Кћерка Сава Пишчевића поседовала је у својој прћији један корет од свите, са позлаћеним сребрним дугмадима, а Марија Петровић је имала корет са позлаћеним сребрним пулчазима. Госпава, кћи Рада Павловића, имала је у својој прћији чак седам корета.

Овај одевни предмет ношен је и током 20. века.¹⁶⁶

ЗУБУН

Овај горњи одевни предмет традиционалног костима израђиван је од сукна и раше, бомбажине и *девелура* – сомота.

Зубуни су били различите дужине, са рукавима и без њих, а украшавани су дугмадима од сребра. Марија Симовић је имала зубун са дугмадима, а Јана Матишоровић је 1735. године имала три велика зубуна и један „шарени“. Стана Ломбардић је у својој прћији имала и један зубун од бомбажине, а кћерка попа Милановића, имала је 1748. године зубун од девелура са сребрним дугмадима.

Зубун је имао своју примену не само у 18. веку, већ је ношен и током 20. века у загорским селима – у Крушевицама, на пример.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Речник српскохрватског књижевног и народног језика XI, САНУ, (у даљем тексту Речник САНУ), Београд 1981, с. в. корет; АХ ПУМА, ф. 22, 4; ф. 103, 265.

¹⁶⁷ Ђ. Петровић, *Херцеговски златари...*, 22; АХ ПУМА, ф. 140, 1; ф. 118, 6; ф. 146, 500; ф. 168, 70; ф. 103, 70.

ДОЛАМА

Долама је врста горње хаљине која је најчешће била израђивана од сукна, а имала је свечану функцију. Свита, саја, турска раша и камбелот –материјали су од којих је израђивана долама. Дужина је била до колена или испод њих, а биле су са рукавима, у црвеној или љубичастој боји. Украшаване су позлаћеним дугмадима или златним гајтанима.

Доламу су имале Стане Риђанин, Јана Матишоровић, Стана Владисавић, Стане Ломбардић. Посебно је, по свему судећи, била лепа долама Марије Аврамовић, која је била од камбелота постављеног свилом, а око рукава је била опшивена златним гајтанима.¹⁶⁸

ЋУРДИЈА

Ћурдија је женска горња хаљина која је била украшена крзном. Удаваче су у својим прђијама поседовале ћурдије од свите, саје и пана, украшаване „пулчазима позлаћеним“ или златним и сребрним дугмадима. Ћурдије су биле са рукавима или без њих, а имале су их: Маре, удовица Јока Вукова, кћерка попа Милановића и Савка Раевић. Ћурдију без дугмади имала је Марија Вуиновић.

Ћурдија је у традиционалном костиму имала репрезентативну функцију. Ношена је у овом крају у првој половини 18. века, мада се може претпоставити, с обзиром на

¹⁶⁸ Речник САНУ IV, Београд 1966, с. в. долама; АХ ПУМА, ф. 118, 6; ф. 130, 7; ф. 146, 500; ф. 12, 4; ф. 208, 31; П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 110.

то да је овај предмет у употреби био и у 19. веку, да је ћурдија ношена и касније.¹⁶⁹

АЛАЦА

Овај горњи женски одевни предмет добио је назив по памучној шареној тканини оријенталног порекла. Тај део одеће није имао ширу примену. Пореклом је био са Истока и осим код Госпаве Павловић, која је у својој прћији 1736. године имала једну свилену алацу, није забележен у другим пописима.¹⁷⁰

АНТЕРИЈА

Антерија је била врста старинске женске хаљине. Овај се одевни предмет израђивао од кумаша и индијане.

Три антерије од кумаша имала је Госпав Павловић у својој прћији, а кћер попа Милановића поседовала је једну антерију од индијане.¹⁷¹

БЕНЛУК

Бенлук је врста сукнене одеће, са рукавима или без њих. Израђиван је од чоје. Овај горњи женски одевни

¹⁶⁹ АХ ПУМА, ф. 140, 1; ф. 130, 7; ф. 168, 70; ф. 140, 69; ф. 103, 309; ф. 146, 69.

¹⁷⁰ Речник САНУ I, Београд 1959, с. в. алаца; АХ ПУМА, ф. 103, 309.

¹⁷¹ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 110; АХ ПУМА, ф. 168, 70;

предмет био је врло мало у употреби. Један бенлук од чоје имала је једино Госпава Павловић.¹⁷²

КАФТАН

Кафтан је врста дуге горње хаљине без поставе, од чоје или дамаста. Дошла сам до податка да је кафтан поседовала само Стана Владисавић, братаница грофа Саве Владисавића, што – по свему судећи – сведочи о томе да су овакав овај скупочени одевни предмет оријенталног порекла могле поседовати само жене вишег друштвеног слоја – „нових поданика“, а и оне ретко.¹⁷³

грађански

МИЛОРДИН (milordin)

Ово је био горњи женски одевни предмет – врста капутића, дужине до колена. У струку је био укројен, те се тесно припијао уз тело и истицао лепоту фигуре. Тканине од којих је милордин израђиван биле су мање или више скупочене, а готово увек су то биле квалитетније врсте тканина: камбелот, вунени камбелот са двоструким лицем, табарин, драпо, индијана, мокајар. Судећи према врстама материјала од којих је овај одевни предмет био израђиван, он је свакако ношен у зимском периоду.

Испод милордина су ношене кошуља и сукња. Најчешће је био пастелних боја, али и златножуте, зелене и црвене. Украшаван је сребрним или златним везицама. Закопчавао се дугмадима.

¹⁷² П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 108; АХ ПУМА, ф. 103, 309.

¹⁷³ А. Škaljić, *Turcizmi ...*, с. в. кафтан; АХ ПУМА, ф. 130, 7.

Шест милордина је приликом удаје за Вићенца Ређа у својој прђији донела Марија Уголини 1758. године. Жена Изепа Иларића имала је 1786. године у својој богатој гардероби и један милордин од вуненог камбелота, са два лица, у зеленој боји, са сомотским украсима и златним везицама.

Овај одевни предмет је преузет из европског костима. У расположивој архивској документацији наводи се први пут средином 18. века, па се јавља све до краја тог века. Поседовале су га богатије грађанке.¹⁷⁴

КРАТКИ КАПУТИЋ (capotin/capoto)

Био је кројен тако да је уско приањао уз тело, а дужина му је била највише до изнад колена. Закопчавао се дугмадима, а украшаван је чипком или гајтанима у другој боји, у зависности од основне тканине.

Различите врста материјала коришћене су за израду овог одевног предмета: турски пан, камбрад, фустањ, свила, камбелот, ремс, батист. Капутић је ношен током целе године, те су избор тканина и њихова пуноћа били везани за годишње доба.

Био је у разним бојама – белој, кестењастој или је био дезениран жуто–белим пругама.

Марија Царевић је 1775. године у прђији донела шест капутића, од чега су два била од турског сомота, два од камбрада са чипканим украсима од обичног платна, док се за један наводи да се закопчавао дугмадима. Маријета Белоти је 1786. године имала седам капутића, од чега су два била од

¹⁷⁴ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. milordin; АХ ПУМА, ф. 200, 39; књ. 91, 62.

фустања, два су била део комплета, а за свечаније летње прилике намењени су били капутић и сукња од беле пругасте свиле. Други комплет је био допуњен са прегачом, а све је било сашивено од камбрада. Марија је имала још два комплета из три дела: један је био израђен од ремса са жуто–белим пругама, други – од батиста кестен боје, док му је ружичасти гајтан давао веома леп изглед. Трећи комплет је био од плавог свиленог камбелота и био је украшен.

Капутић је ношен заједно са сукњом, и то је била комбинација која се најчешће јављала.

Био је у моди до друге половине 18. века, а у својој гардероби су га имале имућније жене. Овај одевни предмет је саставни део костима импортованог из Италије, а прихватиле су га и жене домаће популације – додуше, само оне богатије.¹⁷⁵

КРАТКИ ОГРТАЧ- mezzo manto

Одећа под називом manto или mezzo manto позната је у Венецији већ у 16. веку. Током 18. века био је модеран и у Француској. Постављан је квалитетнијим материјалима, који су у наборима долазили до пуног изражаја. Спреда је био разрезан, а са стране уздигнут врпцама. На основу назива овог одевног предмета може се предпоставити да је био кратак по дужини. Увек је израђиван са поставом од свилене тканине, закопчавао се дугмадима, а украшавао на различите начине. Украшавање позаментеријом било је модерно у 18. веку, у француској и то под називом „brandenbourgs“.

Финије тканине попут: дамаста, свиле, броката, лана, сађе, крепона, калимана, су коришћене за mezzo manto, а боје

¹⁷⁵ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. capoto; АХ ПУМА, ф. 160, 19; књ. 91, 63.

су биле ефектне као што је рубин црвена, боја кафе, зелена и црна боја.

Први овакав огртач у херцеговски крај донела је Јеролима Мароли 1713. године. У њеној прћији налазило се пет огртача и то: један од свиле на пруге, други је набављен у Сенегалији, а био је од цветног броката, трећи од падованског лана, четврти од сађе црвене са златним гајтанима, а украшен пругама од другог материјала. Овај одевни предмет се по свему судећи носио у првој половини 18. века. Анзола Барбета 1723. године је имала четири огртача, а сви су били од дамаста и са свиленом поставом у црној и зеленој боји. Од тога један огртач је био у комбинацији са карпетом, за који се наглашава да је био „по моди“.

Огртач је преузет из европског костима. Овај одевни предмет носиле су искључиво богатије Италијанке.¹⁷⁶

БОКАСИН (bocassin)

Бокасин је првобитно означавао тканину, врсту фустања, некад ткану од памука, а од 18. века израђивану од вуне. То је врста сержа, која је понекад мешана са свилом.

Назив тканине прешао је на одевни предмет који се у Италији називао *bocassin* или *meza tonda* (у Венецији). Била је то одећа обичних жена, нарочито оних из Кјође, када су излазиле из куће. Она је била попут одеће зване *тонда*, а која се састојала од карпете – покривача који је стављан за пас и пребациван позади, на главу коју је покривао, те је на тај начин при ходу постижана нека врста сфероидне фигуре. Одатле и назив *тонда*, што означава округлао предмет.

¹⁷⁶ D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 66-67; AX ПУМА, ф. 44, 76; ф. 75, 112; ф. 44, 94; ф. 31, 116; ф. 44, 84; ф. 51, 112.

Бокасин је био удобан огртач, најчешће од ланеног платна, позади спојен за појас и пребачен преко главе, тако да је могао прекрити и образ, те је сакривао је жену. Овај одевни предмет израђивао се и од платна домаће радиности, затим од теле казалине, а понекад и од беле бомбажине.

Марија Амадио из Столива удала се 1724. године у Херцег Нови и у својој прђији је донела један бокасин који је био од теле, а састојао се из четири засебна дела, и то од капуљаче, огртача и доњих делова.

Стане Риђанин (1695. године) и Јелена Раковић (1723. године) биле су једине две удаваче које су поседовале бокасин у својим прђијама, поред горепоменуто Марије Амадио из Столива.¹⁷⁷

МОКАЈАР (mocaïar)

Мокајар је био назив за горњи женски одевни предмет, као и за врсту тканине. Када је мокајар означавао одевни предмет, израђиван је од саје која је могла бити у веома различитим, али увек јарким тоновима: црвена, жута, наранџаста, зелена и боја вина.

Мокајар који је поседовала Марија Уголини био је боје вина и имао је сребрну дугмад. Три мокајара – црвени, жути и наранџасти – имала је Јелена Перети у својој прђији. Луција Никичевић је поседовала четири мокајара у разним бојама. Два зелена, један жути и један црвени мокајар имала је у својој прђији Марија Петровић, а Елена Лазаревић и Јелена, удовица Мата Лазова, имале су по пет мокајара у разним бојама. Жути и зелени мокајар поседовала је Деспа

¹⁷⁷ G. Boerio, *Dzionario del dialetto...*, s. v. tonda; M. Leloir, *Dictionnaire du costume*, Paris 1951, s. v. bocquassin; АХ ПУМА, ф. 78, 34; ф. 31, 117; ф. 75, 110; ф. 116, 2; ф. 200, 38; ф. 12, 4.

Ћурчић. Није нам познат крој мокајара па ни то да ли је украшаван и на који начин.

Мокајар су носиле грађанке обе вероисповести, али он је у већини случајева припадао женама домаће популације. Ношен је током прве половине 18. века.¹⁷⁸

Одећа/одело/комплет (abito)

Абито је термин који се користио како за појединачни одевни предмет, тако и за дводелни комплет.

Под овим термином се у другој половини 18. века најчешће подразумевао комплет који се састојао из горњег и доњег одевног дела.

Прђија грађанке Марије Царевић, која се удала 1775. године, била је богатија за четири комплета: један је био у плавој боји, обрубљен белом врпцом, други – од пругастог калимана, обрубљен као и претходни, док је трећи био од турског калимана, а четврти од персијске индијане, обрубљен зеленом врпцом. Маријета Белоти је у својој прђији такође имала неколико комплета, и то један од штофа украшеног другим материјалом – пругастом мантом, а састојао се из сукње и горњег дела – капотина. Други комплет је био од камбелота и двоструке црне свиле, а састојао се од хаљине и ћендала. Био је украшен велом и једном карпетом од чисте свиле, са златним украсима. Комплекти од камбелота боје цимета, један из Сенегалије, а један од мокајара, такође боје цимета, налазили су се пописани у опоруци Марије Пицолато, сачињеној 1742. године у Херцег Новом.

¹⁷⁸ АХ ПУМА, ф. 200, 39; ф. 31, 120; ф. 103, 254; ф. 103, 266; ф. 103, 300; књ. 99, 35.

Абито представља инвентар костима донетог из Европе, посебно из Италије. Поред употребне, имао је и репрезентативну функцију.¹⁷⁹

Хаљине:

традиционалне

БРАН (bran)

Бран је врста широке, дугачке женске хаљине. Био је саставни део женске ношње у Доброти, који се носио преко кошуље, а састојао се из горњег и доњег дела – од *стана* и *сукње*. Стан је био узан и припијен уз тело, а састојао се из леђа и две нараменице које су држале бран. Сукња, тј. доњи део, састојала се од пет *полица* које су биле наборане, а дужина је досезала до стопала. При дну је имала *крколић/фалда/њетња* која је била широка око 16 цм и падала је до црвеног паспула. Напред се везивала везицама, односно – шнирала се.

Према наводима П. Шеровића, Стане Владисавић је имала један бран од индијане. Овај одевни предмет, на основу наших сазнања, није имао ширу примену.¹⁸⁰

МРЧИНА

Мрчина је горњи женски одевни предмет. Назив, који потиче још из средњег века, добио је по врсти црног ваљаног сукна. Назив материјала за одевни предмет временом се

¹⁷⁹ АХ ПУМА, ф. 160, 19; књ. 91, 62.

¹⁸⁰ Речник САНУ I, Београд 1959, с. в. бран; Ј. Вукмановић, *Српска ношња у Доброти*, Споменик САНУ СIII, Београд 1953, 229-230; АН ПУМА, f. 75, 442; f. 103, 306.

идентификовао са самим одевним предметом, те се тако сачувао од средњег па све до 20. века. Овај одевни предмет представља дугачку хаљину са рукавима. Израђиван је од сукна црне или тамноплаве боје, а ношен је у зимском периоду.

Маре Сабличих је 1724. године у својој прћији донела и једну мрчину, као и кћерка Петра Никова Бечовића из Бијеле, која се 1748. године удала у Рисан. Јана Матишоровић, удата Вуковић, у прћији је имала две мрчине које су биле опточене *свитом*, и то су једини нама познати примери украшавања овог одевног предмета.

Мрчина је ношена током 19. века и у 20. веку у суседним Конавлима. За такву врсту хаљине, која се сада израђује од фабричких штофова, задржао се назив *мрчина/модрина*.¹⁸¹

грађанске

ХАЉИНА (vesta)

Под овим називом подразумевала се хаљина једноставног кроја, са веома уздигнутим струком. Оваква врста одеће била је модерна у Европи 18. века.

Хаљина се носила током целе године, а израђивана је од сађе, табина, крепона, сарзе, раше, рашице, индијане, пана, теле, мокајара, свиле, камбелота. Боје су биле веома интезивне: жута, зелена, црвена, маслинаста, наранџаста, љубичаста, кестењаста и боја цимета, поред беле и црне.

Марија Балби је 1706. године, донела прву овакву хаљину, а Стане Ломбардић је последња удавача код које се

¹⁸¹ З. Чулић, *Народне ношње Босне и Херцеговине*, Сарајево 1968, 9; АХ ПУМА, ф. 140, 1; ф. 118, 6.

у прђији наводи ова врста одеће. Јеролима Рашевић је имала хаљину за коју се каже да је од „scoto nero di sopra signoria“, из чега произилази да су ове врсте хаљина биле привилегија припадница вишег друштвеног слоја.

Хаљине су биле обogaћене различитим луксузним украсима: сребрном чипком, сребрним гајтанима, цветним везом, свиленим дугмадима, поставом од пелона и с разним трацицама.

Удаваче су поседовале од једне па до дванаест хаљина, колико је у својој прђији имала Марија Криловић из Пераста. Хаљине Марије Баколо биле су са Леванта.

Ову врсту хаљине поседовале су грађанке обе вероисповести.¹⁸²

ХАЉИНА (andrienne/andrien)

Између 1705. и 1715. године јавила се у Француској мода женских „гипких“ хаљина, под називом *volantes*. Сматра се да је облик те хаљине инспирисан улогом Andrienne у Теренсовом (Terence) делу „Glycerie relevant de couches“, коју је играла госпођа Dancourt и носила хаљину, која се назвала „andrienne“. Она се ван Француске носила под деформисаним именом *adrienne*.

Под тим именом, у ствари, подразумевала су се два типа широких хаљина – потпуно или полуотворених спреда. Наиме, оне су се састојале од горњег уског дела са деколтеом, а тај део је имао уметнуте кости од кита – фишбајне (*fischbein*) – и широког „огртача“, једноставан(ог) или са воланима, са врстом „репа“ позади и жипоном (*jupon*)

¹⁸² D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 82; АХ ПУМА, ф. 31, 117; ф. 146, 500; ф. 44, 95; ф. 83, 82; ф. 75, 110; ф. 78, 1; ф. 148, 131; ф. 146, 500.

– врстом сукње која је, такође, била украшена једним воланом или са више њих.

Ова врста одеће је у Венецији имала другу примену, а из Француске је преко Венеције стигла у ове крајеве већ тридесетих година 18. века.

Андриен се израђивао од скупоцених материјала: свилоног црног манта, пругастиг капићиола, камбелота и венецијанске свиле. Луксузније и скупоценије хаљине украшаване су апликацијама од истог материјала од којег су израђиване.

Стефана Зифрон је у својој прћији 1740. године поседовала један андриен у црној боји, док је Марија Белоти имала један плави.

Овај свечани, луксузни одевни предмет, који је имао репрезентативну функцију, у својим прћијама имале су искључиво имућније Италијанке.¹⁸³

Мушки костим у служби женског одевања - травестирање

Потреба да се обради и овај начин одевања произишла је из чињенице да су богатије грађанке, чију одећу смо реконструисали, носиле и мушке одевне предмете. Богате Венецијанке носиле су мушку одећу, и то панталоне и веладу – изразито мушке одевне предмете. Овај начин одевања био је у исто време познат и у Сплиту, као и у другим развијеним градовима Медитерана. Мода травестирања била је позната и у претходном 17. веку, само су тада мушку одећу носиле проститутке. Дубровачка влада је 21. јуна 1652. године строго забранила да проститутке носе

¹⁸³ G. Bistrot, *Il lusso nella vita...*, 156-157; F. Bucher, *Histoire du costume...*, 294; АХ ПУМА, ф. 116, 2; ф. 136, 6; књ. 91, 63.

мушку одећу, и то и дању и ноћу, под казном да буду везане један сат уз стуб срама. Уколико и поред забране наставе да се облаче у мушку одећу, следило им је шест месеци затвора.

ПАНТАЛОНЕ (braghesse)

Панталоне су се израђивале од бољих и квалитетнијих материјала, а биле су црвене или зелене боје. Дужина им је била до колена или испод колена, а биле су уског кроја.

Анета Гамберини, која се 1743. године удала за Сима Пишчевића у Херцег Нови, имала је два пара панталона од бавеле. Једне су биле у црвеној, а друге у зеленој боји.

Осим у овом случају, панталоне се не налазе као саставни део гардеробе жена овог поднебља. По свему судећи, овај начин одевања није имао ширу примену.¹⁸⁴

ОГРТАЧ (velada)

У Милану се овај одевни предмет се звао *marsina*. Ношен је преко кошуље и био је у 18. веку, првенствено, део мушког костима. Дужина му је била до колена или нешто ниже. Уски крој оцртавао је струк. Израђиван је обично од вуненог сукна, али и од свиле или вуненог платна. У прђијама жена овога краја, пописане велaде закопчавале су се дугмадима и имале су рукаве. Биле су у гримизно црвеној и црној боји. Свечаније велaде су се украшавале сребрним гајтанима који су пришивани на крагну и око рукава.

Велaда представља део инвентара костима који су са собом донеле Италијанке у другој половини 18. века. Оне

¹⁸⁴ АХ ПУМА, ф. 146, 219.

нису имале ширу примену, а од домаће популације поседовале су их само богатије грађанке. Савка Рајевић је поседовала једну веладу са рукавима и са девет сребрних дугмади, а Марија Аврамовић је имала веладу гримизне боје. Четири велаве је имала Анета Гамберини, од којих је једна била од црног сукна, а једна од сађе.¹⁸⁵

ОБУЋА

Саставни део костима представља и обућа. Традиционални костим је у свом саставу, од обуће имао – пореде опанака – папуче, ципеле и пашмаге. На ноге су се прво облачиле *бјечве* – чарапе.

Грађанке оба ентитета и вероисповести имале су у својим прђијама, поред обуће, и чарапе израђене од разноврсних материјала. Од самог почетка 18. века, у прђијама се често наводе *scarpe* (ципеле) и *mule-pianelle* (врста папуча). Модерне су биле ципеле са високим потпетицама, које су имале врх окренут нагоре.

традиционална

ЧАРАПЕ (бјечве)

На читавом динарском подручју чарапе су се јављале у неколико основних облика. Дужина има је била до испод колена, до пола листа, или нешто изнад глежња. Доњи слој је био плетен од беле вуне. Горњи, видљиви слој био је обично у боји – најчешће црној и црвеној – и прошаран узорком изведеним у плетиву. У пописима прђија наводи се велики број памучних чарапа, а поседовале су их Марија Аврамовић,

¹⁸⁵ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. velada; АХ ПУМА, ф. 208, 32; ф. 140, 69; ф. 208, 32; ф. 146, 220.

Стана Терзић и Савка Рајевић, која је имала и један пар ланених бјечви. Два пара чарапа имала је Марија Вуиновић: једне су биле у белој боји, вероватно памучне, а за друге се наводи *di stametto*.

Свилене чарапе имале су Стане Владисавић и кћерка Петра Никова Бечовића.¹⁸⁶

ОПАНЦИ

Опанци су најчешћа обућа традиционалног костима, мада о њима готово да и нема података. Једино је кћерка Јова Никова Бечовића имала у својој прћији више пари обуће – ципеле и два пара опанака.¹⁸⁷

ПАШМАГЕ

Пашмаге су биле врста лаких ципела – папуче. Ово обувало такође представља инвентарни део традиционалног костима. Пашмаге се у пописима прћија из 18. века сусрећу само у појединачним случајевима. Вереница Тома Андријеиног, а кћер Јова Шеровића, добила је два пара пашмага у току две године свога „вереничког стажа“.¹⁸⁸

ПАПУЧЕ

Папуче су обувало оријенталног порекла, ношено у склопу традиционалног женског костима. Мада је кћерка

¹⁸⁶ АХ ПУМА, ф. 208, 31; ф. 90, 14; ф. 140, 69; ф. 103, 303; П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 108, 111.

¹⁸⁷ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 111.

¹⁸⁸ Исто, 112.

Јова Шеровића добила од свога вереника осам пари папуча, код других се удавача папуче не наводе.¹⁸⁹

ЦИПЕЛЕ (црвље)

Ова врста обуће припадала је европском грађанском костиму, мада су и жене које су носиле традиционални костим замењивале понекад опанке ципелама. Кћерка Јова Никова Бечовића имала је у својој прћији и један пар ципела.¹⁹⁰

грађанска

ЧАРАПЕ (calze)

Израђиване су од разних врста материјала, у зависности од тога да ли су ношене уз свечани костим или су служиле за свакодневну употребу. Чарапе су израђиване најчешће од памука, вуне, свиле, али и од бомбажа, конца, бавеле, стаме, спинаде и скерлета. У употреби су биле најчешће чарапе беле боје, али и црвене, љубичасте, црне и зелене.

Од економских могућности зависила је и бројност чарапа у појединим прћијама, која се кретала од једног пара до 26 пари.

Четири пара чарапа – три пара од танког памука, а један пар од вуне у црвеној боји, имала је Јеролима Рашовић 1713. године. Служавка Ивана Буровића имала је те исте године шест пари чарапа; неколико пари је било од памука у тамноцрвеној боји. Јелена Раковић је 1723. године

¹⁸⁹ Исто, 112.

¹⁹⁰ Исто, 111.

посеждала девет пари чарапа, од чега се за три пара наводи да су од бомбажине. Свилене, вунене и памучне, укупно тринаест пари чарапа, имала је у својој прћији Магдалена, кћерка Милутина Миајлова. Марија из Столива имала је у прћији један пар вунених чарапа, а жена Вуја Миајловића имала је два пара чарапа – једне црвене, а друге од свиле. Више пари чарапа имала је Маре Сабличих, а Лукреција Ломбардо је у својој прћији донела пет пари чарапа, и то од памука, бавеле, спинаде и стаме. Чарапе од лана имала је Андријана Миајловић, а вунене чарапе и једне од бомбажине биле су власништво Стане Ломбардић, док је Марија Царевић такође имала чарапе од вуне и бомбажине. Марија Маргарита Балби посеждала је пет пари чарапа од стаме, љубичасте свиле, црвене вуне и финог памука. Венецијанка Марија Баколо, приликом своје удаје 1713. године, између осталих ствари, у прћији је имала и два пара свилених црвених чарапа, у „рубин“ црвеној боји. Занета Ређо је 1727. године посеждала шест пари чарапа од вуне и конца, и то претежно белих. Антонија Гамберини донела је једанаест пари чарапа, и то од бомбажине, вуне, конца и бавеле у црвеној боји, а свилене зелене чарапе имала је жена Доменика Мињонија. Маргарита Гвера донела је у прћији једанаест пари чарапа, и то од свиле, стаме, бавеле, вуне, памука и бомбажине. Више пари вунених чарапа и један пар од бомбажине имала је Анета Гамберини. Дванаест пари чарапа, неколико од стаме, а неколико од свиле, посеждала је Катарина Гвера, а Марија Уголини је имала дванаест пари чарапа, осам пари од памука, један пар од конца и један од финог памука. Марија Белоти је у прћији донела укупно двадесет и шест пари чарапа, које су биле израђене од памучног и кончаног предива.¹⁹¹

¹⁹¹ АХ ПУМА, ф. 44, 95; ф. 44, 77; ф. 75, 110; ф. 78, 3; ф. 78, 34; ф. 148, 132; ф. 140, 1; ф. 126, 66; ф. 146, 499; ф. 160, 19; ф. 31, 117; ф. 100, 130; ф. 116, 2; ф. 146, 219; ф. 200, 38; књ. 91, 62.

ЦИПЕЛЕ (scarpe)

Недостају нам подаци о облику, као и о врсти материјала од кога су ципеле израђиване. У Европи 18. века ципеле су се одликовале врло високим потпетицама, које је увео у моду Луј XV, у жељи да изгледа виши, док крајем тог века улазе у моду ципеле без потпетица. Врх је варирао од врло зашиљеног или мало уздигнутог до облог. Лице ципеле је било украшено „језицима“, великим копчама, машнама, као и врстом веза, пресованом кожом и другим материјалима.

У Боки Которској су у 18. веку биле модерне лагане ципеле. Поједине ципеле које су употпуњавале костим израђиване су од коже, а предњи део им је украшаван свилом, рашом, пунијим материјалима и свиленим камбелотом.

Модерне су биле и ципеле са кожним каишићима, какве је у својој прћији имала Катарина Гвера. Анета Гамберини је имала један пар ципела боје вина. Свечане ципеле, Марије Белоти, израђене од свиленог камбелота, биле су *latesin* – тиркизне боје, а она је у својој прћији имала још четири пара ципела. Служавка Ивана Буровића донела је у својој прћији један пар ципела, Милутин Михаилов је дао својој кћери Магдалени један пар кожних ципела, а Антонија Уголини је поседовала један пар нових ципела и један пар од свиле. Изепа, жена Доменика Мињонија имала је један пар, а Маргарита Гвера, која се удала 1734. године, имала је два пара ципела, док ће њена кћерка у прћији, 1786. године, донети четири пара ципела. Доменико Гвера имао је и кћерку Катарину, која је уз своју богату гардеробу добила од оца и један пар ципела са кожним каишићима. Стане Владисавић, која се 1737. године удала за Јова Николића, поседовала је

два пара ципела, док је Анета Пишчевић уз свечани костим имала ципеле боје вина.¹⁹²

ПАПУЧЕ (mule-pianella/pantofola)

Била је то врста врло лаке обуће, која није имала део који покрива пету, па је често означавана као кућна папуча. То је изразито била обућа Италије, мада представља оријентално културно добро.

Ова обућа се израђивала од различитих врста материјала: броката, коже, крзна и драпоа. У употреби је била током целе године. Украшавана је на различите начине. *Mule* из Сенегалије имала је у својој прћији Елена Раковић, а биле су украшене сребрним гајтанима, док су извезене сребром биле муле Анзоле Барбета¹⁹³. Милутин Мијајлов је дао својој кћерки Магдалени једне лепе муле од драпо тканине са сребрним ресама.

У употреби су биле током целог 18. века, а имале су их само богатије грађанке. Биле су део европског начина одевања, а набављане су у прекоморским градовима.¹⁹⁴

ОГЛАВЉА

Покривала за главу била су саставни део оба типа костима. Глава се штитила и украшавала на различите

¹⁹² G. Boerio, *Dzionario del dialetto...*, s. v. scarpe; АХ ПУМА, књ. 91, 62; ф. 146, 220; ф. 44, 75; ф. 78, 3; ф. 116, 45; ф. 116, 2; ф. 146, 291; ф. 130, 7; ф. 146, 220.

¹⁹³ АХ ПУМА, ф. 75, 122; N. Tommaseo, *Dzionario della lingua...*, s. v. pianella.

¹⁹⁴ D. Radojčić, *Nošnja i barokna odjeća...* 30; АХ ПУМА, ф. 75, 110; ф. 75, 122; ф. 78, 2; ф. 44, 94; ф. 57, 61; ф. 78, 34; ф. 116, 44; књ. 75, 110.

начине, чиме се означавао положај жене у друштву, њен породични и материјални статус. Оглавља у виду венчића, капица, марама преузета су из ношње широких слојева народа и у средњем веку прешла су у моду, те су се на тој првобитној основи развила и преобликовала у разноврсне и веома дотеране форме. Подаци нису омогућили да се јасно утврди која би врста оглавља била обележје породичног статуса. Оно што је јасно и лако уочљиво, везано је за функцију оглавља, тј. да ли су она коришћена у свечаним приликама или свакодневно, у кући. О начину чешљања и о фризурама нема података.

традиционална

ПОЧЕЛИЦА (pachielica)

Ова капица се јавља већ у средњем веку, а у употреби је била и након 18. века у Панонији и Посавини, под називом *поцулица*. У 18. веку, у Сплиту је таква капа звана *фонтага*.

Госпава Павловић и Јелена, удовица Мата Лазова, имале су по једну *почелицу* у својим прђијама, док је Марија Аврамовић имала једну од свиле са златном копчом. П. Шеровић објашњава да је *поцјелица* – женска капа којом се коса повезивала.¹⁹⁵

КАПИЦА (cacara)

Удовичка капица *цацара* ношена је у Доброти још у 16. веку, а њена употреба се бележи и током првих деценија 20. века. Представља један од најлепших примерака

¹⁹⁵ J. Radauš-Ribarić, *Ženska nošnja...*, s. v. počelica; D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 71; П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 110; АХ ПУМА, ф. 130, 66; ф. 208, 32.

старинског белог текстила из Боке Которске. На добротској цацари налазиле су се увек по две врсте чипке. Ситна пруга на саставу калота рађена је у преплету са старинским чворићима. Чипка, која је била са обе стране, представља леп пример ренесансне чипке високог стила.

У прђији Савке Рајевић нашло се 1741. године забележено шест цацара „на перашки начин“. Цацару је имала и кћерка Ника Бечовића.¹⁹⁶

МАРАМА (mahrame/macrame)

Како се овај предмет записивао у документима оба писма, он је најбројније покривало женског традиционалног костима. Мараме су имале ритуалну и украсну функцију, а на основу описа се да закључити да су биле веома лепо везене. Стане Риђанин је у својој прђији имала седам марама украшених златовезом и четири мараме које су биле намењене за поклон. Једну мараму везену златним нитима и једну везену свилом имала је Јована Пишчевић. Марија Вуиновић, удата Симовић, имала је у својој прђији највећи број марама – двадесет и пет белих, везених. Четрнаест марама имала је Катарина Бјелопавлић, и биле су везене. Јана Матишоровић је имала осам марама, од којих је седам било у златовезу, а једна је била свилом везена. Четири мараме, извезене златним и свиленим нитима, имала је 1744. године Деспа Ћурчић, док је две мараме – једну у златовезу, а једну везену свилом – имала Стане Терзић 1768. године. Стане Ломбардић из Топле имала је више марама, за које се каже да

¹⁹⁶ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 111, 123, 124; М. Gušić, *Bijeli tekstil u crkvi Sv. Eustahija u Dobroti u Boki Kotorskoj*, Гласник Цетињских музеја XIII, Цетиње 1980, 42; М. Gušić, *Čipka i bijeli vez u Dalmaciji*, Etnografski muzej u Splitu, katalog izložbe, Split 1969; АХ ПУМА, ф. 140, 69.

су „ношене повише капе“. Ове капе су служиле као подлога преко које се стављала марама, што је био распрострањен начин украшавања главе на целом јадранском подручју и у његовом залеђу.

Ове мараме су биле различите у односу на оне које су ношене у другим крајевима Боке Которске, што се види на примеру марама које је поседовала Савка Рајевић приликом своје друге удаје, 1741. године. За њене четири мараме наводи се да су као „пераштанске“. Ове мараме су такође биле у златовезу, а две су биле везене са свиленим нитима.¹⁹⁷

ПОКРИВАЧА (превезача)

Може се претпоставити да је то био тип херцеговачке покриваче правоугаоног облика, са богатим велом на краћим странама, а која се пребацивала преко раскошног оглавља. Превезаче, са чијим смо описима упознати, биле су веома лепо украшене везом. Овакво оглавље имала је Маре, жена пок. Јакова Вукова, која се понова удала 1724. године, као и Јане Маришоровић, која је у својој прђији имала „лијепо извезене“ три превезаче.¹⁹⁸

ОБРУСАЦ (врста мараме)

И ово покривало за главу ношено је од стране жена домаће популације, православне вероисповести, чија је одећа имала традиционални карактер. Јована Пишчевић је своју главу штитила и украшавала обрусцима, а имала је два –

¹⁹⁷ J. Radauš-Ribarić, *Ženska nošnja...*, s. v. marame; АХ ПУМА, ф. 12, 4; ф. 22, 4; ф. 103, 309; ф. 103, 307; ф. 118, 6; ф. 90, 14; ф. 146, 500; ф. 140, 69.

¹⁹⁸ АХ ПУМА, ф. 140, 1; ф. 118, 6.

везена свиленим нитима, беле боје. Кћер Петра Никова Бечовића поседовала је један бели обрусак и два везена златним концем, а Јована Матишоровић је имала један обрусак беле боје, који је био везен свилом.¹⁹⁹

АСПУРЛИЈА (врста мараме)

Била је то танка црвена марама оријенталног порекла којом су се покривале удаваче. Била је непрозирна и сасвим је покривала и чинила невидљивим младино лице, што јој је свакако и била главна сврха, поред украсне функције. Аспурлија је била и део ритуалне одеће младе.

Обичај да се млада приликом венчања појављује покривена марамом био је познат у Боки Которској. Овај обичај је готово ишчезао почетком 19. века.

Познат нам је само један пример употребе аспурлије, и то код Госпаве Павловић 1736. године.²⁰⁰

ФАЦУЛЕТ (fazoletti)

Ова врста мараме је јадранско културно добро, које је путем досељавања Млечана стигло и у северозападну Боку и постало саставни део традиционалног женског костима. По свему судећи, није постојала битна разлика између *фазолета* и других марама традиционалног костима. Пример за то нам је прђија Стане Владисавић. У ћириличном документу који је

¹⁹⁹ АХ ПУМА, ф. 22, 4; ф. 118, 6; П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 111.

²⁰⁰ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 110; А. Škaljić, *Turcizmi...*, с.в. аспурлија; С. Мијушковић, *Још нешто о туђинским властима и народним обичајима у Боки Которској*, Гласник етнографског музеја Цетиње IV, Цетиње 1964, 309-310.

објавио П. Шеровић употребљен је назив *вацулет*. Овај назив је одомаћен као италијанизам у Боки Которској, а односи се на све врсте марама, поред израза *фацулет*. Оба израза се и данас могу чути код староседелаца. У истом документу, на италијанском језику се овај предмет наводи као *fazolett*. Код пописа прђије Јоване Пишчевић, који је са нашег језика преведен на италијански, услед лошег знања српског језика, обрусац је преведен са *fazolett*. Иста особа је поседовала и пет марама за које преводилац није нашао или није знао, адекватан превод, те их је забележио на следећи начин: „марама con la testa una con d, argento fino lavorato“. Јована Пишчевић је имала пет марама за главу, од којих је једна везена срмом а две су везене златом и свилом.

Међутим, *fazoletto* од свиле, украшен лепом чипком, који је поседовала Марија Аврамовић 1761. године, представља медитеранско културно добро, јер су све описане мараме традиционалног женског костима из овог краја биле искључиво украшаване везом, док је ова украшена чипком. Иста особа је имала и „due fazoletti Puglesi“, а жена Вуја Михаиловића такође је имала два фацулета са чипком.²⁰¹

грађанска

МАРАМА (fazoletto)

Фацулет је било покривало за главу код жена из грађанског слоја. Мараме су биле од разних врста материјала: свиле, камбрада, сесе, индијане, индијане персијске, теле, теле менеге, теле холандске, теле казалине, теле фјумане, дамаста, окетиа. Беле мараме су највише биле у употреби.

²⁰¹ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 108; АХ ПУМА, ф. 130, 7; ф. 22, 3; ф. 208, 31; ф. 148, 131.

Украшаване су на најлепше могуће начине, везом и чипком. Мараме су красиле главу жене, а врло често су биле већих димензија, па су покривале и изрезе на хаљинама, спајајући на тај начин моду и моралне захтеве. Готово да нема удаваче која у својој прћији није поседовала макар једну мараму, а њихова бројност у појединим прћијама кретала се од једне до петнаест.

Шест марама, од којих су две биле од свиле, а четири су биле беле свакодневне мараме, имала је Марија Капело. Две мараме за свакодневну употребу, од којих је једна била од индијане, припадале су Јелени Раковић, која је имала још три луксузне мараме, и то једну од камбрада са фином чипком и две од сесе, такође са фином чипком. Јована Циетовић је имала две мараме од камбрада. Крсто Марков из Столива опремио је прћију своје кћери Марије двома марамама, од камбрада и од теле. Златовезом везене три мараме, уз још четири за које нема поближих описа, имала је Марија Каламати. Свилену мараму је имала у својој прћији Венеранда Диодати, док је Антонија Гамберини поседовала три мараме од камбрада са чипком и једну од чисте свиле, затим од теле менеге и од сесе. Жена Доменика Мињонија поседовала је девет марама претежно украшених чипком, од којих је једна била везена, две су биле од дамаста, а по једна од сесе и свиле, три од теле холандске, две од теле казалине, једна од теле фјумане. Две мараме од индијане припадале су Стефани Зифрон, а Анета Гамберини је имала седам марама: две свилене мараме које су коришћене, две од пругасте сесе – нове, две од исте тканине – већ коришћене, и једну мараму од окети. Катарина Гвера је имала једну свилену мараму са чипком, а једну од персијске индијане, док се за две не наводи од каквог су материјала. Марија Уголини је у прћији донела четири мараме од индијане, четири од свиле са чипком и једну са цветноим десзном, пет од сесе, од којих је једна била велика, а за њу се иситче да је са „фином чипком“. Марија Царевић, богата грађанка домаће популације,

поседовала је девет марама, и то три од сесе, две нове од камбрада и две употребљене, поред три од белог ремса, док је њена суграђанка италијанског порекла Марија Белоти имала осам марама, и то три од fine сесе и „пет лепих белих марама“. Јелена, жена Зое Томера, имала је четири мараме, као и Марија Марко, и то једну од камбрада са фином чипком, две од сесе, такође са чипком, и једну од индијане. Две мараме од камбрада имала је у својој прћији Магдалена Варазан, уз још четири које су биле од теле фјумане, од теле холандске и од теле са чипком (две). Марија Криловић је имала седам марама, од којих су четири биле у златовезу и свиловезу, једна је била извезена свиленим и сребрним нитима и обрубљена чипком, док су две од сесе биле извезене белом свилом.

Мараме су биле у употреби кроз цео 18. век, а наставиле су да се користе и током наредних векова.²⁰²

МАРАМА

Поред фацулета, користиле су се и мараме које су – по свему судећи – припадале традиционалном типу одевања. Биле су везене и њихове власнице биле су имућније жене из домаће популације. Шивене су биле од сесе и свиле. Готово све су биле лепо украшене свиленим везом и златовезом. Мотив на марамама је био цветни.

Једну такву мараму имала је Јелена, жена Зое Томера, а свилену и украшену везом мараму имала је у својој прћији Марија Матковић, док су три свилене мараме у цветном дезену, везене златним и свиленим нитима, припадале Магдалени Варазан. Три мараме од сесе са

²⁰² АХ ПУМА, ф. 31, 116; ф. 75, 110; ф. 57, 61; ф. 78, 35; ф. 103, 266; ф. 87, 26; ф. 116, 45; ф. 116, 2; ф. 136, 5; ф. 146, 220; ф. 200, 39; ф. 160, 18; ф. 31, 120; ф. 78, 1; ф. 83, 82.

златовезом, од којих је једна имала и златну чипку, поседовала је Марија Криловић. Јелена, удовица Мата Лазарева, имала је три мараме. „Велика марама“ везена златом налазила се у попису прђије Деспе Ђурчић.

Ове мараме ношене су претежно од стране имућнијих грађанки домаће популације, и то само у првој половини 18. века.²⁰³

BEO (vello)

Термин *vello* је означавао врсту тканине од сирове свиле. У 18. веку је овај термин означавао и врсту покривала за главу које су носиле калуђерице. Поред тога, близак термин је *velata* – врста одеће од *вела* (врста материјала) – коју су носиле жене и којом су покривале главу и лице.

На основу расположивих података сазнајемо да је *вео* у 18. веку, у одећи грађанки овога краја био у функцији веома лепог и украсног покривала за главу. Величина *вела* зависила је од његове намене. Онај вео чија је функција била да покрива и рамена био је већи од оних којим се покривала само глава. Украшаван је веома лепим везом, рађеним златним и сребрним нитима.

Вео се у овој области носио већ од краја 17. века, а имала га је 1690. године Јелена Перети. Цветни мотиви су били веома чест украс појединих велова. Један такав је имала Јеролима Рајевић 1713. године, док је вео извезен свиленим нитима имала у својој прђији Стане Николина 1723. године. Јелена Раковић, која се исте године удала за Антона Барбету, имала је два оваква покривала, и то једно од теле у гримизној боји, а друго од истог материјала, везено златом и свилом.

²⁰³ АХ ПУМА, ф. 31, 120; ф. 78, 1; ф. 78, 3; ф. 83, 82; ф. 130, 66; књ. 99, 35.

Петраци Јована поседовала је један вео од свиле спинаге и један од теле. Везени вео од теле имала је Катарина Гвера 1744. године. Антонија је имала један велики вео везен сребрним нитима, поред још три који су била у црној, црвеној и жутој боји. Њена сестра, која се удала девет година касније – 1743, имала је свега један вео. Лукреција Даниели имала је један вео извезено сребрним нитима, а идентичан је поседовала и Стефана Горзон 1740. године. Маргарита Гвера је имала три велика, која су падала на леђа, а била су извезена сребрним нитима, док је њена сестра Катарина, која се удала десет година касније – 1744. године, имала један вео. Маргарита Белоти је 1786. године кћерки у прђији дала четири вела, за које се наводи да су била веома лепи.

Вео је ношен током целог 18. века. Ово покривало за главу имало је и религиозну функцију: ношено је за време црквених обреда.²⁰⁴

ЋЕНДАЛ (cendal)

Ћендал је била свилена тканина, веома лагана и распрострањена, која је представљала и врло популарно покривало у Венецији. Ћендалом су се покривали лице и горњи део тела, а обавијао се око стука. Модел је имао магичну моћ – да улепша ружно, а истакне привлачност и лепоту.

Ћендал је у већини случајева био од црне свиле, као и од корделона и лустрина.

Ћендал Јеролиме Мароли из 1713. године био је од корделона, украшен златножутим гајтаном. Ћендал из

²⁰⁴ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. vello; АХ ПУМА, ф. 31, 120; ф. 44, 94; ф. 78, 6; ф. 75, 110; ф. 57, 61; ф. 146, 292; ф. 116, 44; ф. 146, 200; ф. 128, 66; књ. 91, 62.

Фиренце, од четири лакта, за ношење по кући, имала је Јеролима Мароли, а један од црне свиле, са истеом функцијом, припадао је Марији Амадио. Да је ћендал ношен на глави, то сазнајемо из пописа прђија Јеролиме Мароли, Јелене Раковић и Анете Гамберини.

Од седамнаест ћендала колико их бележе наша архивска документа, осам их је набављено у Фиренци. У општем акултурацијском процесу, ћендал је био прихваћен у грађанском костиму овога краја, код жена обе вероисповести.²⁰⁵

ШЕШИР (capello)

Анета Гамберини, која се 1743. године удала за Сима Пишчевића, имала је веома скупе и модерне одевне предмете, међу којима се налазио и један *cappello nuovi* – нови шешир. Ово је уједно и једини помен шешира на који смо наишли. У првим деценијама 18. века биле су модерне капе зване *fontage* које треба разликовати од фризура типа *fontage*. *Fontaga* је била висока капа од чипкастог волана и свилених врпци. Остаје нејасно да ли је Анета Гамберини поседовала ову врсту покривала за главу, или неку другу, модерну у 18. веку, или је то заиста био шешир. Да ли је у питању невешти пописивач њене прђије.²⁰⁶

²⁰⁵ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. cendal; АХ ПУМА, ф. 44, 95; ф. 78, 34; ф. 146, 220; ф. 57, 61; ф. 116, 54; ф. 130, 7.

²⁰⁶ D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita...*, 71; АХ ПУМА, ф. 146, 220.

КАПИЦА (*scuffia*)

Scuffia је током 18. века означавала капицу за спавање која се носила ноћу, мада то не искључује могућност да се носила и преко дана, јер се за њу у документима и литератури наводи да је имала украсну и заштитну улогу на глави жене. Поред тога, каже се да је штитила жену од радозналих погледа. Међутим, њена каснија примена наводи нас на помисао да је ово била искључиво капица за ноћ. Улога јој је била да штити главу од хладних и влажних приморских ноћи.

У око педесетак прћија које смо обрадили, у склопу овог типа одевања *scuffia* се јавља свега два пута, а обе су биле од платна.

Три капице је у својој прћији имала је жена Зое Томера, а Стефана Гарзон је у својој прћији такође имала три капице, од којих су две биле украшене златним трачицама, а једна је била са чипком.

У овом крају је овако покривало познато од краја 17. века, па све до првих деценија 20. века, као и у целој Боки Которској. *Scuffia* припада медитеранском културном добру и представља део инвентара европског костима.²⁰⁷

РУБЉЕ

О женском доњем рубљу готово да и немамо података на основу којих би било могуће извршити реконструкцију ових одевних предмета, који се само делимично јављају у грађанском костиму.

²⁰⁷ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. *scuffia*; С. Мусић, *Романизми у северозападној Боки...*, с. в. шкуфија; АХ ПУМА, ф. 31, 120; ф. 136, 6.

Употреба женских гаћица позната је у Холандији и Немачкој већ од 16. века. Почетком 19. века Енглескиње су их носиле само у посебним приликама, док су средином истог века биле у општој употреби. На податке о овом делу рубља нисмо наишли приликом наших истраживања.

СТЕЗНИК (comeso)

То је део женског доњег рубља, који је био веома украјен и тесно је прилањао уз горњи део тела. Израђиван је од белог димита. У својим прђијама имале су га Анета Гамберини 1743. године и Марија Уголини 1758. године.

Стезник представља део инвентара грађанског начина одевања у Италији 17. века. Овај одевни предмет није имао ширу примену у северозападној Боки, где се у 19. веку јавља под називом *комеш*.

Употреба корзета са фишбајном била је позната у европским градовима већ у 16. веку, а задржава се у разним формама до савременог доба, као веома модеран горњи одевни предмет.²⁰⁸

УКРАСНИ МОДНИ ДЕТАЉИ

традиционални

Украсних детаљи нису били својствени овом типу одевања, изузев рукава.

²⁰⁸ С. Мусић, *Романизми у северозападној Боки ...*, с. в. комеш; АХ ПУМА, ф. 146, 219; ф. 200, 39.

РУКАВИ (maniche)

Овај украсни детаљ шивен је од свилених тканина, као и од *пана* – финог сомота и од *papa d oro*. Свилене рукаве је 1695. године у својој прћији имала Стане Риђанин, док су рукави Марије Симовић били од пана. Јевросима Цвијетковић је имала три пара рукава: један пар од свиле, један од пана и један од „*papa d oro*“. Три пара рукава од свиле поседовала је Катарина Бјелопавлић 1731. године, Стана Владисавић је имала два пара рукава од „*papa d oro*“. Један пар рукава од црног пана имала је Савка Рајвић.²⁰⁹

грађански

ОКОВРАТНИК (colarin)

Израђиван је од свиле и сомота, а украшаван је најчешће златовезом. Функција му је била украсна, а ношен је у свечанијим приликама, с обзиром на то да је увек био израђиван од луксузнијих везених тканина. Ношен је уз кошуље и хаљине током целог 18. века.

У својој прћији, 1690. године, прва га је понела жена Зое Томера, а био је од свиле. Марија Матковић је поседовала један извезени оковратник, какав је имала и жена Доменика Мињонија, док је Анета Гамберини поседовала три модерна оковратника. Јован Аврамовић је својој кћери Марији, која се 1761. године удала, дао у прћију један оковратник од сомота, везен златовезом.²¹⁰

²⁰⁹ П. Шеровић, *Прилози проучавању народног живота...*, 108; АХ ПУМА, ф. 12, 4; ф. 103, 309; ф. 75, 442; ф. 103, 307; ф. 140, 69.

²¹⁰ АХ ПУМА, ф. 31, 120; ф. 78, 1; ф. 146, 220; ф. 208, 32.

НАРУКАВЉЕ (cascada)

Ови модни украсни детаљи стављали су се око рукава, а били су од; чипке, камбрада и сесе. Нарукавље је имало украсну функцију. Када је у питању њихова израда, наилазимо на два типа: израђивани су од тканине на коју су пришивани детаљи од чипке, или су рађени искључиво од чипке. Ови украси око руку били су разних величина, што је вероватно било у зависности од њихове намене, то јест од тога да ли су као украсни детаљ стављани на рукаве кошуља, или неког другог горњег одевног предмета.

Удаваче су у прђијама поседовале један пар или више пари нарукавља. Три пара је имала Јелена Раковић: два пара су била од памучне тканине, богато украшен чипком, док је трећи пар по величини био мањи, као и чипкани украси на њему. Тако је један пар нарукавља од камбрада са чипком имала у својој прђији Маргарита Гвера 1734. године.

Ово нарукавље је ношено у комбинацији са оковратником. Овакав комплет, какав је имала Анета Пишчевић, богато је украшаван чипком.

Нарукавља су у својим прђијама имале претежно жене италијанског порекла, али и богатије грађанке из редова домаће популације. Европска мода 18. века обилувала је разним врстама рукава и нарукавља, који су се разликовали по величини, материјалу и украсима.²¹¹

РУКАВИ (manice/manighe)

У 18. веку, овај одевни предмет који је покривао руке налазимо у пописима прђија из овог краја налазимо

²¹¹ АХ ПУМА, ф. 116, 53; 146, 220; ф. 44, 85; ф. 116, 53; ф. 200, 38; ф. 75, 110; ф. 57, 61; ф. 146, 220.

забележен као: *manice, manichine, manopolo, manighe*. У том веку је било веома популарно украшавати горње одевне предмете посебним рукавима. Рукави су израђивани од разних врста материјала: дамаста, бомбажине, саје, раше, пана, свиле, броката, теле холандске, табина, драпоа, бавеле и памука. Овај модни детаљ био је веома лепо украшаван.

Тако је Јована Пишчевић имала рукаве од црвеног дамаста, постављене зеленом рашом и са гајтанима око рубова. Јелена Раковић је у својој прћији имала један пар рукава са по шест сребрних дугмади и са златним гајтаном. Рукави Занете Ређо били су украшени сребрним гајтанима, а Марија Криловић је у прћији имала два пара рукава: један пар је био украшен са двадесет и четири сребрна дугмета, док је други пар био обрубљен поставом од другог материјала. Рукави Луције Никичевић били су златножути, са златним гајтанима као украсним детаљем, док су рукави Маргарите Гвера били украшени са по педесет и два сребрна дугмета. Антонија Гамберини је имала рукаве који су имали сребрни гајтан око обрuba. Јелена Лазаревић је имала рукаве од дамаста са апликацијама од сађе, а Венеранда Диодати је поседовала рукаве украшене чипком. Стефана Горзон је имала овај украсни модни детаљ, и то од теле казалине у црној боји.

Рукави и зарукавља чине део костима који је представљао импорт из Италије.²¹²

²¹² G. Boerio, *Dzionario del dialetto...*, s. v. manega, manopole, manichino; АХ ПУМА, ф. 22, 3; ф. 75, 442; ф. 100, 130; ф. 83, 81; ф. 103, 256; ф. 116, 54; ф. 103, 300; ф. 136, 5; ф. 31, 120; ф. 31, 117; ф. 116, 22; ф. 128, 66; ф. 200, 38; ф. 44, 77; ф. 75, 110.

МУФ (manizza)

Овај модни детаљ користио се у зимском периоду. Штитио је руке од хладноће, а поред тога је био и украсни детаљ грађанског костима. Због намене коју је имао, најчешће се израђивао од крзна. Разне врсте крзна коришћене су за израду муфа. Стане Николина је приликом своје удаје, 1723. године, у својој прћији имала један муф од крзна кунице, док је од вучјег крзна био муф Катарине Гвера.

За израду муфа користиле су се и неке врсте тканина. Од зеленог сомота био је муф Марије Царевић, а Стефана Гарзон је поседовала овај украсни предмет израђен од драпо тканине, украшен везом.

Мода Луја XIV проширила је употребу муфа широм Европе. У бококоторском крају се муф носио у трећој деценији 18. века. Овај модни детаљ представља импорт из Италије.²¹³

РУКАВИЦЕ (quante)

Оне су се носиле уз елегантне тоалете грађанског костима, и то од стране богатијих жена. Израђиване су од свилених, кончаних и памучних тканина. Најчешће су у употреби биле беле рукавице, а ношене су и црне и црвене.

Познате нам удаваче поседовале су по више пари рукавица, а неке чак и по пет пари.

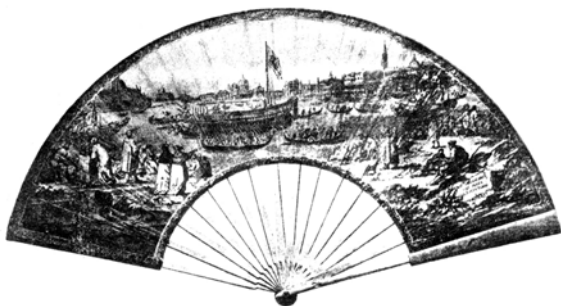
Катарина Гвера је имала једне свилене рукавице, за које се истиче да су биле лепо украшене, као и једне од памучне тканине. Рукавице од беле свиле имала је Јеролима Мароли, а Јелена Раковић је у прћији донела четири пара

²¹³ G. Boerio, *Dizionario del dialetto...*, s. v. manizza; АХ ПУМА, ф. 78, 5; ф. 146, 292; ф. 160, 20; ф. 136, 6; ф. 75, 110.

рукавица – два пара црних свилених и два пара белих. Иван Буровић је својој служавки у прђији дао једне свилене рукавице. Два пара свилених рукавица имала је Јована Цвиетовић. Беле свилене рукавице поседовала је Марија из Столива. Свилене рукавице имале је и сестра др Ђорђа Диодати Венеранда, као и жена Доменика Мињонија. Два пара рукавица од кончаног предива поседовала је Антонија Уголини, пет пари је било у власништву Анете Пишчевић, док је жена Изепеа Иларића, Марија, донела у прђији један пар рукавица.

Овај украсно-употребни предмет носиле су жене пореклом из богатијих грађанских породица.²¹⁴

ЛЕПЕЗА (ventola)

Сл. 8: *Лепеза XVIII век, Collezione Lamperti*

Овај модни украсни детаљ био је саставни део грађанског костима богатијег слоја становништва. Израђива-

²¹⁴ АХ ПУМА, ф. 146, 292; ф. 44, 95; ф. 75, 110; ф. 44, 78; ф. 57, 61; ф. 78, 3; ф. 78, 35; ф. 87, 26; ф. 116, 2; ф. 116, 46; ф. 146, 220; књ. 91, 61.

на је од свилених тканина, а забележена је једна од крзна. Удаваче су поседовале од једне до две лепезе.

Скупоцену лепезу од свиле, са дршком од слоноваче, добила је у својој прђији Јеролима Мароли 1713. године, а свилена лепеза Зуане Уголини била је лепо извезена малим фигурама у златовезу. Крзнену лепезу имала је у својој прђији Јована Петраци.

Лепезе су имале: служавка Ивана Буровића, Јелена Раковић и Марија, кћерка Крста Маркова из Столива, као и жена Доменика Мињонија, Маргарита Гвера и њена сестра Катарина, Анета Гамберини, Марија Уголини и Лукреција Ломбардо.²¹⁵

МАРАМИЦЕ ЗА НОС (fazoletti da naso)

Овај употребни предмет имао је и своју украсну функцију. Марамике су израђиване од квалитетнијих свилених тканина, а бројност им се кретала од четири до шеснаест у појединим прђијама.

Марија Матковић је поседовала шеснаест марамица. Марија Иларић је у својој богатој и скупоценој прђији поседовала и четрнаест марамица које су биле од квалитетније тканине. Марија Криловић из Пераста донела је у прђији четири марамице од сесе. Катарина Гвера је 1744. године имала такође четири марамице, а једна је била од фине свилене тканине.

Марамике су поседовале имућније грађанке обе вероисповести.²¹⁶

²¹⁵ АХ ПУМА, ф. 44, 94; ф. 116, 46; ф. 57, 61; ф. 44, 78; ф. 116, 2; ф. 146, 220; ф. 200, 39; ф. 128, 66.

²¹⁶ АХ ПУМА, ф. 78, 1; ф. 83, 82; ф. 146, 292; књ. 91, 61.

Евидентно је да су бројни одевни предмети, поготово они из традиционалног костима, преношени са генерације на генерацију, одржавајући културни континуитет.²¹⁷ Овде је одећа посматрана и као миграциони феномен. Такође је било могуће да се одреди време настанка и трајања појединих одевних предмета, као и процес трансформације и њихова функција. Одећа је манифестовала елементе или само трагове елемената различитих културних утицаја: балканских, словенских, оријенталних, медитеранских и западноевропских.

Већ смо раније наглашавали да смо реконструкцију оба типа костима постигли на основу пописа прђија. Током млетачке владавине Боком Которском била је пракса да се приликом удаје врши попис свега што је девојка добијала од своје породице, и то је било њено неутуђиво власништво. Потребно је нагласити да је за сваки предмет бележена његова вредност, а на крају пописа се уписивала укупна сума прђије, односно њена вредност изражена у важећој монети. У заглављу, поред датума, увек је навођено ко коме даје прђију и за кога се девојка удаје. На крају, попис је најчешће овераван од стране више лица која су се својеручно потписивала. Због прђије су се неретко водили судски спорови, нарочито око њеног повраћаја приликом поновне удаје и преласка младе из једне породице у другу. Прђија је била неутуђиво право жене, а њоме није могао располагати ни муж без жениног одобрења.

Пописи прђија рађени су претежно на италијанском језику, од стране провидурових канцелара и писара,

²¹⁷ D. Radojičić, *Traditional costume as a migration phenomenon on the part of the Adriatic coast in the 17th and 18th century*, Гласник Етнографског института САНУ L-LI, Београд 2002-2003, 54-60.

барокним писмом 18. века. Известан број је писан старом ћирилицом, а први од њих потиче из 1690. године. Ови рукописи су тешко читљиви и у њима има доста провинцијализама, поред израза својствених венецијанском дијалекту.

Илустрације ради, дајемо преводе одређеног броја пописа прђија са италијанског као и транскрипцију једног ћириличног документа.

1. Списак прђије Марије Маргарите Балби, која се 1706. године удала за др Изепеа Балбија.²¹⁸

1 пар наруквица златних, 1 пар минђуша златних са перлама, 1 златни прстен, 1 брош сребрни, 1 огрлица од ћилибара са медаљоном сребрним, 1 кошуља од теле и sotto manegine нове, 5 нових памучних кошуља, 10 кецеља од теле, 1 кецеља коришћена са чипком и 1 од индијане, 1 bocasin од теле фјумане коришћен, 1 пар манжентни од бомбажине, 4 faculetta бела коришћена, 2 од свиле нова, 1 пар чаршава од теле, 1 пар јастучница са чипком, 6 салвета, 1 corpeta од црвеног лана нова, 1 corpeta од саје са чипком, 1 хаљина од саје коришћена, 1 пар чарапа украшених нових, 1 пар чарапа коришћених, 1 пар чарапа од свиле нових, 1 carpeta од саје стара, 1 carpeta полувунена коришћена, 1 хаљиница од саје старе, 1 душек - сламарица са ногарима и јастуцима, 4 теле за кревет, 1 пар за cavalete, 1 tornaletto од теле грубе, 1 клупица од ораховине за држање ногу, 1 шкриња од ораховине, 1 корпа полуокругла, 1 skadalet, 1 јастук за шивење, 1 ренде, 1 caldiera (округла посуда), 1 свећа на уље.

2. Инвентар прђије коју је конте Иван Буровић дао својој служавки, која се 1713. године удала за Анибала Гамбареа.²¹⁹

²¹⁸ АХ ПУМА, ф. 31, 116, 117.

²¹⁹ АХ ПУМА, ф. 64, 76, 77.

1 шкриња од ораховине са кључем, 1 маслинаста хаљина од сађе, 1 хаљина од раше турске, 1 хаљина од саје старе, 1 хаљина од пана црвеног, као турске, (5 побројаних ставки је нечитко), 1 кошуља, 4 лакта сарзе турске, 1 каса, 1 ћендал од 4 лакта, 1 петорина, 1 прслук са баленом, 1 сукња од турске раше црвена, 1 кошуља од теле на пруге и од сарзе жуте, 1 петорина од свиле, 1 пар чарапа памучних, 1 пар тамноцрвених чарапа, 3 кецеље од индијане, 2 турско плаве, а једна црвена, 2 хаљине од сесе, 1 пар рукавица, 1 лепеза, 1 каса дрвена са кључем и ручкама, 2 пара чаршава, 6 кошуља од теле, а две са чипком, 3 од теле са нарукављем, 3 кошуље коришћене са чипком, 3 кошуље као турске са свиленим везом, 2 камижоле са турским цветовима, салвете од теле, 2 пешкира, 1 марама од свиле везана, 4 пара испод чарапа ???, 1 манжетне за белу хаљину, душек са додатком, 1 пар ципела, 1 накит златни са 12 перли, 10 перусина златних, 2 пара минђуша златних, 1 пар игала за ципеле, једна огрлица од ћилибара.

3. Попис прђије коју је Никола Матковић дао својој сестри Марији, која се 1717. године удала за Петра Јованова Ћурчију.²²⁰

1 шкриња од ораховине, 1 хаљина од мокајара црвеног, зеленог, жутог и наранџастог, 1 хаљина од раше нова, 1 хаљина од раше жуте, а једна од раше зелене, 1 пар нарукавља црвених, а један зелених од дамаста, са сребрним дугмадима, 1 појас од свиле црвени, 1 појас од турске свиле, 1 кошуљица од чоје (пана) са украсима и још једна од раше црвене, 1 кошуља од беле бомбажине са сребрним дугмадима, 1 полукошуља радна, 8 кошуља од теле, 14 лаката теле, 2 прслук од свиле, 2 кецеље, 1 пешкир, 1 оковратник, 1 марама за главу, почелица од камбрада, 6 радних марама, 16 марамица за нос, 1 круна од ћилибара са украсима сребрним, са својим јабучицама сребрним и са својим крстом, 1 позлаћени накит, 8 лаката раше црвене, 1 кожни прслук украшен баленом (фишбајн), 1 полакета од пана, 1

²²⁰ АХ ПУМА, ф. 78, 1.

полакета од крепона, украшена златним дугмадима, 1 полакета од сађе турске из Бергама, а једна са копчањем од свиле и са чипком белом, украшена са 26 сребрних дугмади која су се копчала на алике, 1 полакета од чоје кремезе, 1 петорина од раше – сукна кремезе са златним појасом, 1 фацулет од вела украшен свилом, 1 манжетне, 1 огледало, 6 кошуља од теле, за кућу, врло финих са чипком, а једна је била без чипке, 4 пешкира са чипком, 1 столњак, 1 столњак од 3 лакта, 1 коришћени, 1 пар јастучница са чипком, постављених са црвеним квадратима, 7 јастучница обичних са чипком, 24 салвете обрубљене чипком, 1 свилени *facioletto* обрубљен чипком, сребрна дугмад за кошуљу, перусини, 2 златна прстена, 1 бритва сребрна, 1 прстен, златних цекина 30, 7 златних прстенова, 5 хаљина од мокајара, 3 кећеље и једна кошуља од пана са златним дугмадима.

4. Милутин Михаилов даје у прђију својој кћери Магдалени, која 1723. године ступа у брак са Антоном Варазаном.²²¹

Једна ниска бисера, један пар златних минђуша са 26 бисера, један пар минђуша златних са бисерима у емајлу (*fatto a perle con smalto*), крст златни, један брош златни са кристалима, један златни прстен са каменчићима, две сољере и две виљушке златне, нож – бритва у кожним корицама са златним ланцем, једна игла сребрна за косу, један пар сребрних шнала, две игле за прслук и две за главу од сребра, један крст украшен са два сребрна дугмета, једна круница (бројаница) црна са две медаље златне, иста од корала црвених са три медаље, једна флашица сребрна за свету воду. Једна полакета украшена дугмадима и гајтанима од златног конца, заједно са карпетом, једна полакета од саје са дугмадима од свиле, једна полакета од свиле беле, са својом карпетом украшеном свиленим белим ресама, једна полакета боје канеле, украшена дугмадима од свиле, са својом карпетом, једна полакета са ресама и дугмадима сребрним, једна

²²¹ АХ ПУМА, ф. 78, 2, 3, 4.

полакета од сукна црвеног, са поставом и са сребрним дугмадима, једна карпета црвена, једна карпета радна од индијане турске, једна карпета од сукна дубровачка. Једна полакета од сарзе маслинасте боје, са дугмадима од беле свиле, полакета од димита белог, један прслук (busto) од свилене тканине маслинасте боје, једна карпета црна, један ћендал црни из Фиренце, pettorina од свилене тканине, украшена сребрним ресама, још једна украшена златним гајтанима, марама од свиле са златним цветовима, још једна везена свилом. Један пар чаршава од теле fine са чипком, један пар истих полуфиних са чипком, 12 кошуља од теле са чипком, 2 од друге теле са чипком (alla francese), 3 (теле казалине) са француском чипком, 4 пешкира са чипком, 1 столњак од дамаста са чипком, један столњак од теле, 12 салвета украшених чипком, од истог броја је 6, без чипке, 2 кецеље беле, 4 кецеље отвореносветле, 1 кецеља од теле, 1 марама везена са свиленим цветовима, 1 марама од теле холандске, 4 јастучнице од (tella schietta), 2 јастучнице са чипком коришћене, 1 марама са чипком, 1 од теле нове, 2 од теле светле, 2 кошуљице као француске, са воланима од сесе украшене чипком, два пара рукавица свилених женских, 1 пар нарукавља, 1 лепеза, 1 пар пауча за кућу од fine свиле са сребрним ресама, 1 пар истих од *cordovana* (врста коже), 1 ципеле од коже, 1 ципеле постављене, посуђе, 8 пари чарапа вунених, 4 пара чарапа памучних, 1 пар чарапа свилених, 1 душек са два јастука од вуне, дрвена кутија, 1 пар (canaleci) са 4 чаршава за кревет, 1 каса мала и 1 каса црна са кључаоницом и кључевима.

5. П. Петраци је дао прђију кћери Јовани, која се 1723. удала за Јована Циетовића.²²²

1 златна огрлица, 1 пар минђуша златних, 1 накит са 12 перли, 1 ланац од перли са 8 низова, 1 игла сребрна за главу, 8 сребрних дугмади, 1 sigavescio (штапић за уши) од сребра, 1 игла сребрна за прслук, 1 крстић сребрни, 1 медаљон сребрни, 1 крст кристални са сребром и бакром, један ћендал црни из

²²² АХ ПУМА, ф. 57, 61.

Фиренце, једна корпета од сарзе црне, 1 корпета црвена са белим свиленим ресама, 1 корпета зелена, 1 корпета црвена коришћена, 1 корпета жута од мокајара, 1 од саје боје канеле, са чипком и сребрним ресама, 1 корпета на пруге (?), 1 корпета од полувуне наранџаста, једна жута, а једна употребљена, 1 полакета од сарзе црвене са дугмадима, 1 полакета наранџаста, са дугмадима од беле свиле са поставом, 1 од пана црвеног, постављена, са свиленим дугмадима, 1 полакета црна од орбаза, 1 црна полакета од набране свиле, са умецима од сребра и дугмадима, украшена свиленим ресама а постављена телом, 1 прслук кратки од црвеног дамаста, 1 полакета свилена коришћена, турско плава са златним цветовима, 2 прслук од свиле са баленом (кости од кита) коришћена, 1 петорина од сукна турско плава везена свилом, украшена златним појасом и баленом, 1 петорина од набране свиле, турско плава, 1 чаршав од теле казалине, 1 пар истих, 4 кошуље од теле казалине, 3 кошуље од јаче теле, са чипком око врата, 1 кошуља без чипке, 1 кошуља од теле јаче, грубље, 1 кошуља коришћена, 1 столњак од теле спинаде, 10 салвета, 6 кецеља од чисте теле, 2 кецеља од камбрада, 1 кецеља од индијане, 1 пешкир са чипком коришћен, 1 кошуљица женска са фином чипком, 1 лепеза од крзна, огрлица од ћилибара, рукавице од беле свиле, 1 рукавице коришћене, 1 кућне папуче нове, 1 пар кућних папуча коришћених, 5 клупчади беле вуне, 1 марама од свиле за око врата, 1 марама од вела црвеног, извезена свилом, 1 марама (faculetto) од свиле спинадо, 2 мараме од теле, 1 велика каса од боровине са кључем (шкриња).

6. Попис прђије Елене Раковић, жене Антона Барбете (1723).²²³

4 ниске перли, 1 огрлица златна, 1 пар наруквица златних, 1 минђуше златне, украшене емајлом, 1 брош златни, 1 прстен бурма и једна мала, 1 есцајг, 1 игла од сребра, 2 сребрне игле, 1 сребрна игла за прслук, 2 медаље, 1 сребрна огрлица са кристалима, 1 полакета од дамаста цветног са сребрним

²²³ АХ ПУМА, ф. 75, 110,

дугмадима, 1 полакета од дамаста боје кестена, цветна, заједно са карпетом постављеном, 1 прслук од манте жуте са рукавима, заједно са петорином украшеном сребрним гајтанима и баленом (фишбајн), 1 полакета од пелука, 1 полакета од сађе, украшена златним гајтанима и дугмадима и са поставом од теле, 1 полакета са ресама и дугмадима од свиле, постављена белом поставом, 1 одело од мокајара са дугмадима од свиле и карпетом кестен боје, 1 полакета од сађе, украшена поставом од теле и сребрним нарукављем, 1 полакета са рукавима, постављена пуштањом, 1 полакета од теле из Месине и са дугмадима од свиле, постављена, 1 полакета из Севиле цветног дезена, са поставом од теле, украшена свилом, 1 карпета за град од свиле, 1 карпета од сађе и 1 карпета од бордада са концем на пруге, 1 корпета од мокајара зелене боје, (за 3 карпете немамо опис), 1 црна хаљина, 1 ћендал црни из Фиренце за главу, 1 петорина од свиле, везена златним и свиленим концем, 2 петорине од свиле коришћене, 1 кошуља од теле холандске са чипком око врата, 16 кошуља ланених на француски начин, са чипком око врата, 10 салвета од лана, 2 столњака коришћена од лана са чипком, салвете од чистог лана, 2 столњака од лана, 2 пешкира са чипком, 2 пешкира од теле казалине, 1 *bocasin* од теле казалине, 1 пар чаршава ланених са чипком, један пар истих од финог лана и чипке, 1 пар од лана без чипке, 1 пар од теле коришћен, 7 кецеља, и то 2 од индијане турске, 2 од теле из Месине, 2 пара јастучница са чипком, 3 пара чарапа од памука, за 3 пара се не зна какве су биле, а за два пара се каже да су од крзна, 1 пар *manega* са 6 дугмади сребрних и са златним гајтаном, 1 фацулет од камбрада са фином чипком, затим два од сесе са фином чипком и један од индијане, 1 лакат теле холандске, 3 пара *cascada* од сесе са чипком и једне мале са мало чипке, 1 пар *soto manega*, 3 *monopole* (манжетна), 1 муф, 2 вела за леђа и 1 од теле кремезе, а 1 везен свилом, док је 1 везен златом, 4 пара свилених рукавица, 2 пара су била црне, 2 беле боје, 2 лепезе, 1 јастук за жену, 1 пар кућних папуча из Севиле од броката са сребрним гајтанима и 2 пара од крзна, 1 велика шкриња, 1 прекривач од индијане, 1 душек од лана са навлакама.

7. Списак предмета које је приликом своје друге удаје за Милутина Сабљичића понела Маре, удовица Јакова Вукова, 1724. године.²²⁴

1 шкриња, 1 котлић, 1 косијер, 1 срп, 1 лопата, 1 гребен, 1 пешкир велики од трпезе (сто), 1 прстен, 1 игла сребрна, 2 кошуље, 1 пар чарапа, 1 превезача, 1 ћурдија од свите, 1 минђуше, 1 зубун од раше, 1 мрчина.

8. Попис прћије који се налази у склопу грађанске парнице, Ађелике Падровић, удовице Јована Јанковића са Топле, ради признања њене прћије донете приликом удаје 1730. године, а након оставинског поступка вођеногпосле смрти њеног мужа.²²⁵

1 сто од ораховине са прекривачем од лана, 1 седиште тапацирано, 1 мали сто, 3 уоквирене слике, осликане ликовима светаца (вероватно иконе), 1 стари гвоздени кревет, 1 нови кревет, 2 велика тањира из Анконе, 3 велика тањира и 5 малих, чинија за супу, сталак за боце са 5 боца, једна шкриња добра са кључем, 1 касица од ораховине са кључем, 1 столњак са 5 салвета, 1 вага, сарза бела, 1 каћа за супу, 1 граделе (роштиљ?), ланци – вериге за огњиште, 2 бакарне шерпе, 1 ведро за пиће, 2 флаше за пиће, 4 бачвице за пиће, 2 барила за воду, 2 мараме женске, светиљка за уље са држачима од гвожђа, 2 сукње од мокајара, једна црна а друга наранџаста, 1 сукња од раше зелене, 2 кецеље од теле, 1 сталак за пиће, 1 склавина из Албаније, још једна од вуне, 2 чаршава, један од бомбажине, други од теле, 2 коришћена пешкира, 1 сламарица.

9. Попис прћије коју Ђорђе и браћа Никичевић дају својој сестри Луцији, која се 1730. године удала за Ђорђа Сарабаћу из Топле.²²⁶

²²⁴ АХ ПУМА, ф. 140, 1 (ћирилични документ).

²²⁵ АХ ПУМА, ф. 103, 456-462.

²²⁶ АХ ПУМА, ф. 103, 254, 256.

3 фацулета, 2 од свиле, 1 од тестемелука, сви опшивени белом свилом, 2 женске кошуље од свиле обрубљене, 10 кошуља свилених, 1 од теле холандске, 2 од тестемелука, а остале од теле, све обрубљене, 4 мушке кошуље обрубљене, 4 фацулета, 4 мараме свилене, везене у различитим бојама, 1 кецеља од вела црвеног са златним цветовима, са појасом од свиле црвене, израђен златним нитима, 1 кецеља од лустрина белог обрубљена, 2 кецеље, једна од вела, а друга од свиле обрубљене, 1 кецеља од тестемелука обрубљена златним гајтаном, 2 кецеље, једна од вела, а једна од тестемелука са једном траком, обрубљена златним гајтаном, 1 шкриња од ораховине нова, са својом кључаницом и кључем, 1 прекривач за коња црвени, са медаљом сребрном, 1 помоло од сребра, 2 пара амбрета позлаћених, 1 пар златних минђуша, огрлица од перусина – 14 златних viseћих украса, гологран (врста платна) црвени обрубљен, мокајар, и то жути, зелени, отворенонаранцасте, обрубљен, 3 мокајара од саје зелене, наранцасте и жуте, 1 пар нарукавља за жене од броката златножута обрубљених, али без дугмади, 1 пар истих црвених са златним филигранским дугмадима, један пар нарукавља од дамаста турског, са дугмадима истим као горе, 1 параван од сомота обрубљен златом, 1 појас за жену у златовезу, украшен златном чипком, 1 марама од беле свиле, 10 женских кошуља, једна од тестемелука, а 9 од теле обрубљене, 2 кецеље, једна од теле израђене са белом свилом и једна турска.

10. Попис предмета које је Лука Петров, чизмар, дао у мираз својој сестри Деспи, која се удала за Николу Петрова 1744. године.²²⁷

1 пар шнала сребрних – копчи сребрних за ципеле, 1 пар минђуша позлаћених филигранских, 1 ножић сребрни од филиграна, са ланчићем сребрним, 1 пар амбрета сребрних, 1 мокајар зелени и жути, 6 сукњи у разним бојама, 1 кецеља везена, 1 од тестемелука, 1 кецеља и ђендал светли, 1 кецеља и

²²⁷ АХ ПУМА, ф. 99, 35, 38

ћендал зелени, 2 од индијане, 1 кецеља од теле, 4 женске кошуље, 4 мараме везене златом и свилом разних боја, 2 фацулета од беле свиле, сукња од индијане, 1 пешкир, 2 бошчалука са својим фацулетима и остало, 2 кошуље, 25 лаката тестемелука, а 23 лакта грубе свиле, 2 чаршава од теле, од 12 лаката један, 1 златни прстен и још два прстена, (даље је докуменат оштећен и нечитак).

11. Списак предмета које је Доменико Гвера из Херцег Новог дао у прђију својој кћери Катарини, а приликом њене удаје за капетана Зуана Ређа 1744. године,²²⁸ укупне вредности 6 837 лира.

1 крст са златним ланцем, са 22 перле мале и једном великом, 1 крст са малим пелама, 1 накит са фигуром свеца, 1 прстен златни, 2 есцајга сребрна, разни сребрни предмети (нису појединачно описани), 1 корална огрлица, 6 ниски бисера, 1 пар чаршава коришћених од теле холандске и један од теле казалине са чипком, 8 кошуља од теле фјумане са чипком и једна од цамбрада са нарукављем, 5 кошуља од теле казалине, 2 исте радне, 14 лаката лана за салвете и столњаке, 9 салвета од дамаста, 7 истих, 1 столњак од лана, 1 столњак од 4 лакта коришћен, 1 столњак од 5 лаката, 1 пешкир од теле холандске са чипком, 2 пешкира од теле, један са чипком а други без ње, 1 пешкир од теле казалине, 8 јастучница за кревет од теле, 1 кецеља од теле од 13 лаката, 1 кецеља од сесе на пруге, 1 кецеља од белог веза, 3 кецеље од теле ланене, 1 кецеља од индијане, 3 кухињске крпе, 1 сукња од теле фјумане, 1 кошуљица од димита, 17 лаката капичола на пруге, 17 лаката мокајара турског, индијане персијске, 1 карпета од сарзе црвене, 1 карпета од мокајара црвеног, 1 карпета од камбелота турског, 1 карпета од раше жуте, 1 карпета од манте на пруге, 1 полака од сађе са појасом од сребра, 1 полака од камбелота коришћена, 1 полака од пана у боји кафе, 1 полака од штофа свилена и једна од капичола, 1 карпета од саје украшена, 1 карпета од камбрада

²²⁸ АХ ПУМА, ф. 146, 290, 292.

црног, 5 лаката за ћендал црни и шнала, 5 пари чарапа од стама, 2 пара од беле свиле, 5 пари чарапа, од чега 2 пара од памука, 1 лепеза, 1 фацулет од свиле са чипком, 2 фацулета, 4 рупчића чиста без ичега, марама од вела, везена са траком златном, 1 вео од теле везен од чега 2 мале мараме за леђа, 1 марама од теле персијске, 1 марама од индијане, 1 пар рукавица од свиле украшених, 2 пара од памука, разне робе: ланене, свилене, чипке, 2 свећњака, тањира, шерпе, сервир тањир, кача, граделе, вериге, 2 есцајга, 1 душек од теле на пруге, 2 јастука од индијане, 1 прекривач од памука и конца од 16 лаката, 1 прекривач постављен бомбажином и обрубљен индијаном, 1 сламарица, 2 ногара за кревет, 5 дасака за кревет, 1 шкриња од ораховине, 1 шкриња од боровине са гвожђем, 1 икона са богородицом, 1 сукња од теле мешане, 1 полакета од свиле и траверса од индијане, све коришћено, 1 одело од табина за жену, 1 муф од крзна од вука, 1 корпета од раше кавелине, 1 петорина од раше са сребрним гајтанима, 1 марамица од fine свиле, једна марамица од дупле свиле на пруге, 1 *curavecio* (штапић за уши) сребрни.

12. Списак прђије коју је Катарина, сестра Франа Петковића, донела приликом удаје за капетан Марковића, сачињен је 1749. године.²²⁹

2 пара минђуша златних, 1 пар великих минђуша, 1 ниска перусина (златних украса), 8 фацулета везених, 1 оковратник женски везен златним концем, 1 женска кошуља, 3 коришћене женске кошуље, 1 мушка кошуља, конац за ткање, 3 вела за женску главу од бомбажине, 1 корална оглица, 7, 5 лаката *pano visentin*, 10 лаката сукна турског, 1 пар нарукавља црвених, 1 хаљина са црвеним цветовима, 1 комад сесе турске, 1 хаљина од сарзе турске, 2 пара памучних чарапа, 1 прстен златни, 32 динара.

²²⁹ АХ ПУМА, ф. 16, 27, 29.

Накит

Кроз испуњавање одређених функција, накит говори о извесним особинама друштва, а који може бити средство за задовољавање друштвених потреба.

Апстрахујући магијско-култну улогу накита у примитивним срединама, основна намена му је да украси власника. Кроз украшавање се показује друштвени положај, имовно стање, а преко уметничких својстава накита оцртава се власников степен образованости и његов културни ниво.

Економски успони и падови у општем процесу развитка друштва одражавају се кроз квантитет и скупocenост накита, и то независно од степена културе и истанчаности естетских мерила одређене средине. Пошто је накит омиљен украс, како за богате тако и за сиромашне, он одражава различите аспекте живота.

Накит је производ уметничког занатства, он је дело вештих људских руку, надарених појединаца који су током историје постепено унапређивали своје вештине откривајући нове технике легирања и обраде метала, као и све сложенијих техника уметања и брушења дијаманата.²³⁰ Дубровачки

²³⁰ Венецијанац Перуци изумео је око 1700. године нови, а до данас најпопуларнији начин резања дијаманата – брилијант. Брилијантски рез састоји се од 56 ситних, под углом постављених површина.

златари су током 17. века имали обавезу да шегрте издржавају и школују најмање осам, а понекад чак и петнаест година. Обликовање накита увек се сматрало веома озбиљним послом. Власти су овај занат издвајале као веома значајан за своје интересе и добро су схватале важност добре обуке у занатском умећу.²³¹

Накиту је увек приписивана моћ заштите од злих вибрација и привлачење позитивних. Једна од суштинских компоненти накита је магијска. Злато, сребро и драго камење се одувек ценило – не само због своје материјалне вредности и лепоте, него и због натприродних моћи које су им приписиване.

Поред материјала и израде, метафоричност је свакако трећа и најважнија особина која одликује накит, и то више од материјала и квалитета занатске израде. „Накит није прост знак, он је знатно шири симбол, смисао и значење. Његов језик представља чудну мешавину историјског и ванвременског, социјалног и психолошког, заједничког и интимног, због чега је потенцијал метафоричког изражавања и тумачења готово неисцрпан.“²³² Скоро сваки комад накита има биографију, своју особену и непоновљиву причу. Вредност накита, међутим, мери се колико новчаним износом, толико и личним односом и емоцијама које се за њега везују. Комуникативност накита је веома специфична и сасвим различита од комуникативности одеће; одећа је анонимнија од накита. Ипак, накит и одећа се налазе у тесној вези.

Проучавање накита свих друштвених слојева северозападног дела Боке Которске у 18. веку занимљиво је и

²³¹ С. Fisković, *Dubrovački zlatari od XII do XVII stoleća*, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 1, Zagreb 1949, 186-187.

²³² Гордана Лјубоја, *Мистерија накита* (каталог), Етнографски музеј у Београду, Београд 1996, 17-18.

значајно – као спознаја културних процеса и као анализа акултурацијских утицаја. Преко накита је могуће сазнати нешто више о стилу живота и духу времена у којем је настајао и трајао.

Проучавајући накит могуће је било уочити утицаје оријенталног, западног и старобалканског – средњовековног стила.

Рад Ђ. Петровић, *Херцеговски златари у XVIII веку*, једина је исцрпна студија и опширан осврт на златарство као занат значајан за овај крај. Развој златарског заната у херцеговском крају – од краја 17. па током 18. века и даље – пратио је развој занатства у целини, у духу оног времена и развоја друштва града и његове околине. Од првог златара из 1690. године, па до пада Млетачке републике 1797. године, у граду је радило 25 златара. То је значајан број, који указује на потребу становништва за куповином и поседовањем накита.

Осим накита из домаћих радионица, знатне количине су се увозиле из Венеције или других градова Италије. Венеција је била велики центар трговине бисерима и драгим камењем, у коме су се окупљали стручњаци за обраду и фисање драгог камења.

Херцеговски златари били су на добром гласу, јер су њихови наручиоци били пореклом из угледних породица Боке Которске. Ова чињеница је још значајнија ако знамо да је у 18. веку у Котору радило 38 златара и да је ту златарство имало дугу традицију.

Делатност златара 18. века у Херцег Новом била је усмерена на израду предмета за црквене потребе, као и предмета који су подмиривали потребе и жеље житеља града и околине. Овде можемо говорити о бројним и различитим предметима: оковима на оружју, украсима на одећи, накиту, појасевима и предметима који спадају у инвентар покућства.

Становници овог дела Боке набављали су накит и из других средина, што је био израз њихових потреба, укуса, начина живота и развијених трговачких и културних веза са другим људима и крајевима.

Архивалије којима сам се користила пишући о накиту, указују на то, да су златари радили по наруџбини и прилагођавали се укусу наручилаца или средине за коју је накит наручиван. Златарске производе каткад налазимо само набројане, а понекад и детаљније описане. За израду накита златари су користили злато, сребро, позлату, емајл, бисере, драго камење, корале и ћилибар. Поједини облици накита које је носио богатији слој становништва преносили су се генерацијама у готово непромењеном облику, и као такви се задржали у народној ношњи. О овој врсти златарског умећа сазнајемо искључиво на основу архивске грађе, јер нема сигурно датираних предмета профаног карактера из овог периода који би се могли везати за златаре Херцег Новог.

За одређени слој становништва, тачније – за онај који је живео у градској ОКОЛИНИ и одржавао своју традиционалну одећу, златари су израђивали украсне предмете који су чинили спој сачуваног наслеђа из средњег века и касније прихваћених елемената оријенталног накита, или оних са само турцизираним називима за већ постојеће врсте украса, као и оног накита који је импортован из Италије. Овај накит је саставни део свечане ношње коју је домицилно становништво поседовало још у својим матичним областима. Биле су то: амбрете, чапазе, дугмад, петљице од сребра – пулкази (азоле), појасеви – ћемери, пафте, фјубе, укошњаци, игле, бритоле, минђуше, огрлице, перусини, прстење, наруквице, ђојело, медаљони и куравекио.²³³

²³³ Д. Радојичић, *Накит у херцеговском крају у XVIII вијеку*, Гласник Одјељења друштвених наука бр. 9, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1995, 166, 167.

Амбрета – Амбрете, односно *обрете* у ћирилским документима, јесу сребрне, најчешће позлаћене округле плоче које су се стављале на предњи део кошуље или хаљине. Носиле су се у пару, а састављане су биле *синџирима* (ланчић). Стане Риђанин је 1695. године имала везене кошуље са сребрним амбретама. По један пар амбрета имале су у прђији три удаваче из прве половине 18. века. По три пара амбрета такође су поседовале три удаваче, од 1690. до 1731. године. Изузетак је Савка Рајевић, која се удала 1741. године за Илију Јовановића Телембака са Топле, а поседовала је тринаест пари амбрета од позлаћеног сребра.

Амбрете су поседовале жене из богатијих породица, а припадале су свечаном костиму. У суседном рисанском крају одржале су се и током 19. века.

Чапрази – У другој деценији 18. века помиње се „сребра ковата чапраза“. Према објашњењу А. Шкаљића, чапрази су били украсни гајтани са крупним дугмадима на горњој мушкој одећи, који су се налазили с обе стране предњица. На једној поли су била дугмад, а на другој су се налазиле петљице помоћу којих се одећа закопчавала.

Дугмад – *Пуцад* или *ботони* представљали су употребни и украсни накит. Ношена су у пару или појединачно, на предњим деловима и рукавима женских кошуља, камижола, долама, јечерми, корета. Била су од сребра или позлаћена, рађена техником ливења. У пописима прђија дугмад се наводи и као посебан накит и као саставни део одевних предмета.

Током прве половине 18. века удаваче су поседовале по 8, 9, 10, 46, па чак и до 70 сребрних дугмади. Дугмад су поседовале претежно новодосељенице из залеђа, као и понека Италијанка.

Петљице/пулчазу/asole – Златари су радили и посебну врсту петљица од сребра или позлаћеног сребра. Одговарајући назив у италијанском био је *asola*, док је термин *пулчазу* турског порекла.

Појас – ћемер – Ношен је уз традиционални костим. Израђивали су га и херцеговски златари, који су у основи следили средњовековну златарску традицију, без обзира на порекло назива. Појас је био веома скупоцен накит, те није био често у употреби. Имале су га само Јована Пишчевнћ 1702. године, и то од срме позлаћен, и Деспа Чурђић 1744. године, која је имала два сребрна појаса.

Вероватно су ови појасеви припадали истом типу као и *ћемер* – „уски женски украсни појас“, добро познат из црногорске женске одеће. Ћемер се у херцеговским документима помиње у једном попису прђије из 1736. године, а био је веома скуп, јер је процењен на 18 цекина.

Пафта – То су познате копче оријенталног порекла, састављене од два једнака комада утврђених облика и украса, зависно од радионица и периода. Налазимо их и у две прђије из овог краја, и то код Стане Владисавић која је имала сребрне пафте, док је Госпава Павловић је поседовала „пафте стављене на тканицу“.

Копча – *fiuba* – Појасеви који су се носили око женског струка закопчавани су *копчама* – према ћирилским документима, а у венецијанском дијалекту назив им је био *fiuba*. За израду ових копчи користило се сребро. И ципеле су украшаване копчама, а имале су их богатије грађанке.

Игла – У употреби су биле разне врсте игала. Ношене су као украс на оглављима, на оковратницима и на прслуцима. Величина им је зависила од намене.

Најчешће се у прђијама наводе оне игле које су биле саставни део оглавља удатих жена. Те игле су биле мање или веће, а израђиване су од сребра, злата или са позлатом. Бројност игала у пописима прђија је различита и зависила је од куповне моћи имаоца. Грађански слој становништва најчешће је поседовао сребрне игле. Скупоцене су биле оне које су на врху имале украс у облику јабуке тзв. *potolo*.

Сребрне игле су се носиле и на одећи, као украсно–употребни предмет, а углавном су их поседовале жене које су се доселиле из Италије. Игле од сребра су се носиле и на оковратницима. Једну такву је поседовала Анета Гамберини.

По једну сребрну иглу за прслук имале су Елена Раковић и Јована Петраци, а две такве сребрне игле донела је у прђији Магдалена Варазан. Све су потицале из вишег друштвеног слоја.

Укошњак – Украсне мрежице, познате из средњег века, којима су жене красиле косу називане су *укошњак* или *укосник*. Носиле су их само богатије удаваче, јер су биле скупоцене, а израђиване су од позлаћеног сребра. Имале су их Јане Матишоровић и Савка Раевић.

Минђуше – Минђуше су накит који је имао распрострањену примену, без обзира на имовно стање и порекло власнице.

У ћирилским документима минђуше су означаване двама терминима – *бирнице* и *брњице*, називом карактеристичним у Боки Которској до данашњих дана. У документима на италијанском језику оне се називају *orechini*. Лингвисти су утврдили да термин *брњица* за овај накит налазимо у ћирилским документима, без обзира на то да ли је реч о прасловенској посуђеници из готског или о реликту из илирско-трачког пастирског језика, у значењу „колотић,

пâс“, то јест предмет који нешто заокружује или који је заокружен.²³⁴

Минђуше од сребра и са сребрном позлатом сигурно су сачињавале посебну врсту овог накита, јер су припадале искључиво женама домаће популације и вероватно су биле рад херцеговских златара. Поред ових, биле су бројне и оне од злата, као и оне са комбинацијом злата и емајла. Понеке су искључиво рађене у филигранској техници. Веома су биле бројне и минђуше израђиване од злата, а украшаване бисерима, које су биле у моди, и то у комбинацији са бисерном огрлицом. Број бисера на њима био је различит: два, три, десет, дванаест, до двадесет и шест. Марија Баколо је у својој прђији донела минђуше са бисерима купљеним у Кјођи. Ову врсту минђуша поседовале су Италијанке, и богатије удаваћжче из редова домаћег становништва.

Осим бисера, минђуше су украшаване и другим украсима, на пример – сребрним висуљцима. Такве су биле минђуше Јеролиме Рашевић, а Занета Ређио је имала минђуше са шест кристалних каменчића на свакој. Минђуше Марије Криловић имале су десет висећих ланчића (*peroli*), док је минђуше са пет висећих крушчица 1741. године поседовала кћерка трговца Марка Ђурђевића из Топле.

Комбинација злата и емајла у изради минђуша није имала већу примену, јер се овај начин украшавања у овом периоду све мање примењивао. Исти случај био је и у суседном Дубровнику. Минђуше овакве врсте имале су једино Елена Раковић и Јевросима Цвијетковић, које су се удале почетком 18. века.

Огрлица – То је омиљен и веома стари накит којим су се украшавали врат и груди жена. Биле су веома

²³⁴ Ђ. Петровић, *Накит у херцеговском крају...* 21.

разноврсне, како по материјалу, тако и по изradi. Израђиване су од злата, сребра, корала и ћилибара.

Златне огрлице се помињу већ у првој половини 18. века, што свакако не значи да оне нису биле у употреби и касније, иако о томе нема података, а сребрне огрлице наводе се и крајем 18. века. Масивни и тешки ланци од злата, који су се обично носили омотани у неколико редова, или тањи ланчићи били су веома омиљени део накита на Медитерану.

У расположивим пописима прђија не наводи се њихов изглед, осим да су понекад имали и привеске. То су обично били крстићи или неки други пандатив. Удаваче су најчешће поседовале по једну златну или сребрну огрлицу, са привеском или без њега.

Током 18. века нестају из моде чипке које су биле ношене око врата, па тако долази до промена и у врсти накита којим се украшавао врат. Овај се период може назвати временом бисера, јер су тада доминирале бисерне огрлице. Ни северозападни део Боке Которске није заостајао за развијенијим срединама на Јадрану када је у питању овај лепи и луксузни накит.

На основу наших сазнања, бисерне огрлице су биле сачињене од једног или од четири низа, од шест, осам или шеснаест низова.

Накит се преносио с мајке на кћерку. Један од таквих примера представља породица Уголини. Антонија Уголини је у својој прђији, од оца Зуана Гамберинија, 1734. године, приликом удаје за Клементу Уголинија добила скупочену бисерну огрлицу са шеснаест низова. Приликом удаје њене кћерке Марије, 1758. године, за Вићенца Ређа, Антонија и Клементу Уголини дали су јој бисерну огрлицу од осам низова, са два златна привеска. Породица Уголини имала је и кћерку Катарину, која се 1744. године удала за Зуана Ређа, и њој су родитељи поклонили огрлицу од шест ниски бисера.

Исто се поновило и у породици Доменика Гвера, који је својој кћерки Маргарити, жени Петра Белотија, приликом удаје 1734. године дао бисерну огрлицу од осам низова. Та огрлица је припала 1786. године њиховој млађој кћерки Маријети, приликом њене удаје за Ђузепеа Иларића.

Бисерне огрлице носиле су, може се рећи, искључиво жене италијанског порекла, осим Стане кћерке Живана Владисавића, брата „илирског грофа“ Саве Владисавића. Она се 1717. године удала за златара Илију Јова Николића, сина угледног херцеговског и которског златара, племенитог Стратимировића. Њој је приликом удаје и њена бака Теофана дала у мираз „и бисера у ђердану бисерном“.

Поред златних, сребрних и бисерних огрлица, жене су се украшавале и огрлицама од корала. По грчкој митологији, корал је настао од капљице крви, када је Персеј одсекао главу Медузи и она се претворила у корал. Медузина глава имала је својство да окамени онога који би је погледао, па се корал и носио да би заштитио од злих погледа. Корал се као творевина органског порекла налази у топлим водама Средоземног мора. Од давнина се употребљава као украсни предмет, или као додатак појединим деловима накита, на подручју Медитерана и Балкана.²³⁵ Огрлице су израђиване од црвених корала и обично су имале привезак у облику крста или медаљона. Углавном су их поседовале жене виђенијих становника обе вероисповести.

Огрлице од амбре (ћилибар) биле су у употреби већ од првих деценија 18. века. Израђиване су искључиво од једне ниске ћилибара, а понеке су имале и сребрни медаљон као украс. Ове огрлице су поседовале жене обе вероисповести, по свему судећи – оне имућније.

²³⁵ Б. Радојковић, *Филактерија, енамлуци, припојаснице*, Београд 1974, 24.

Перусин/перужин/перосин. – Међу огрлицама, најти-пичнији су били *перусини*. Биле су то огрлице састављене од већег или мањег броја зрна спајаног на различите начине. Познати су још из античког доба и континуирано су употребљавани као накит жена у земљама Медитерана. На источној обали Јадрана највиши квалитет израде имали су дубровачки перусини.

Зрна перусина су рађена филигранском техником, чиме је постизан ефекат смене пуног и празног, и то најчешће од златне жице. Између златних зрна уметани су низови ситнијег и крупнијег бисера или корала. Од једанаест помена перусина у документима, само један је био израђен од сребра. Перусини су могли бити са једним, два, десет, четрнаест, шеснаест или двадесет и четири зрна. Један перусин је био састављен од дванаест малих и осам великих зрна.

По свему судећи, ова врста накита је ношена у херцеговском крају само у првој половини 18. века, а ове лепе огрлице вероватно су наставиле своје трајање и током наредног периода, мада их данас нема. Претежно су их поседовале жене из редова домицилног становништва, мада су их имале и Италијанке.

Медаљон – Међу ситан украсни накит спадају медаљони ношени као привесци, на златним ланчићима. Израђивани су од сребра, понеки и са позлатом, често у филигранском раду. На полеђини ових медаљона наилазимо на осликан лик неког свеца.

Удаваче су поседовале од једног до четири медаљона.

Прстен – Прстење је било и остало део накита који је имао најчешћу примену, како код оба пола, тако и код разних слојева становништва. Неке од основних

функција прстена јесу моћ, служба и задовољство. Он је пружао помоћ при молитви, означавао је ауторитет, успостављао идентитет, потврђивао разумевање, служио као залог љубави и знак брачног статуса, а веровало се и да прстење обезбеђује извесну заштиту.

Прстење се наводи у двадесет и једном попису прђија, а сви су били од злата, украшени кристалима, дијамантима, рубинима, топазом, камењем у разним бојама.

Најзаступљеније је било златно прстење без украса. Удаваче су имале од једног до девет прстенова. Стане Николина је имала један златни прстен, за који је наглашено „un anelo d'oro Turchina“, па је вероватно овај прстен био оријенталног порекла.

Прстење украшено кристалима или каменом у боји поседовале су, може се рећи, искључиво Италијанке, осим жене Вуја Мијајловића, која је у прђији донела два прстена са црвеним каменом.

Око 1700. године златар Вићенцо Перуђи из Венеције пронашао је брилијантни рез дијаманта са 58 пасета, па је драго камење постало најзначајнији накит. Да би боју метала прилагодили боји камена, уместо злата се за фасунг употребљавало сребро. Због високе цене обраде, и у наредним вековима се више користио дијамант у облику розете. Веровало се да дијамант штити од непријатеља и дивљих животиња. Дијамант, камен чија је израда достигла своје нове и префињене облике управо у 18. веку, био је модни и луксузни украс на златном прстењу искључиво богатијег сталежа. У херцеговском крају поседовале су га само Италијанке. Златан прстен са дијамантом имала је у својој прђији Катарина Ређо. Два дијамантска прстена била су власништво Марије Баколо. Савка Рајевић је приликом поновне удаје 1741. године донела златан прстен, украшен са

више рубина. У бројном накиту Маргарите Иларић налазио се и златан прстен са жутим топазом.

У прђијама се наводи и накит који је био намењен за даривање будуће невестине породице. Тако је Марија Матковић своме мужу, Петру Јовановом Ћурчији донела на поклон један прстен приликом удаје 1717. године, а Лука и његова браћа дали су сестри Марији Царевих један прстен, пар сребрних копчи, два крстића и четири сребрне медаље, а све је било намењено за даривање чланова породице њеног будућег мужа, мајстора Луке Андравића.

Венчани прстен/вера/бурма. Веома се ретко налази пописан у прђијама. Бурме су биле од злата или сребра, а имале су их Елена Раковић, Маријета Белоти и Марија Амадио.

Наруквица – Златне наруквице или *manine* – у венецијанском дијалекту, а *manin* – како их бележе херцеговачки писари, ношене су током 18. века као део урбаног накита. Израђиване су од злата, а њихова вредност је зависила од количине употребљеног злата и начина израде. У документима наилазимо само на два типа наруквица, и то на оне у облику ланчића и на оне у облику *corduna* – гајтана.

Наруквице су поседовале само богатије удаваче: Јеролима Рашовић, која се удала за Михаила Маролија, Елена Раковић, која се удала за Антона Барбету, Јевросима Цвијетковић, Стане Николић и Марија, жена мајстора Луке Андравића, као и Марија Капело, Марија Баколо, Маргарита Белоти и Катарина Ређо.

Маријета, удата Иларић, добила је 1786. године од своје мајке, Маргарите Белоти, златне наруквице за које се наводи да су „полу-шпанске“. Шпански накит је вероватно стигао у ове крајеве посредством италијанских досељеника, или директним путем, посредством помораца.

Gioiello – Поред побројаних врста накита, у архивској грађи наилазимо и на *gioello*. *Gioelo*, односно *gioiello*, у италијанском језику означава скуп више драгог камења, спојеног уједно, тако да чини посебан украс. Тим термином обележава се и накит израђен од сребра или злата, без драгог камења. Ту врсту накита су поседовале богатије удаваче. Његова раскош и лепота била је у зависности од богатства украса који су били од драгог камења и бисера, као и од лепоте његове израде.

Јелена Рашовић је имала у својој прђији овај накит украшен са дванаест бисера, као и служавка Ивана Буровића и Јована Петраци. По свему судећи, веома скупоцен је био *gioello* који је добила Занета де Мишел, а имао је драги камен и шеснаест бисера.

Розета/брош – Брошеве су углавном поседовале имућније становнице, а израђивани су од злата, сребра и најчешће су били у облику розете. Сребрна розета припадала је Марији Балби. Златна розета са драгим каменом била је власништво Магдалене Варазан, а Анђе Миајловић је поседовала златну розету у облику цвета са бисерима.

Крстићи и крунице/бројанице – Овај део религиозног накита нашао је своје место у богатом накиту жена херцеговског краја. Крстићи су израђивани од злата и сребра, а украшавани су кристалним каменчићима, сребрним гранулама или сличицом неког свеца. Крунице и крстиће је поседовало становништво обе вероисповести.

Бројанице су израђиване и од ћилибара. Бројанице од црног ћилибара, са сребрним украсима и једним висећим украсом који је био у облику јабуке и са малим крстићем, имала је жена Јована Ђуручије. Марија Криловић је такође имала бројанице од ћилибара, са висећим украсом у облику

јабуке и са „двадесет и четири мала украса.“ Бројанице са сребрним висећим јабучастим украсом и крстићем припадале су Елени Лазаревић.

Бритола/ножић – Већ од 16. века жене на Јадрану носиле су око појаса, ножиће у корицама – *бритоле*, а касније и у његовом ближем копненом залеђу. Вековима су задржали своју украсно– употребну функцију. Ножићи су украшавани сребром или су израђивани од сребра. Понекад су само дршка и ланац били од сребра, а у неким случајевима је ланац био од злата. Техника којом су израђивани ножићи била је најчешће филигранска.

Поседовале су их жене домаће популације обе вероисповести. У поседу код Италијанки били су до средине 18. века.

Curavecio – То је био сребрни штапић који је служио за чишћење ушију. Иако је овај предмет имао искључиво употребну функцију, у пописима прђија је увек пописиван заједно са накитом. *Curavecio* је имао своју примену током целог 18. века, мада је ретко поседован.

Наведени и описани накит веома јасно оцртава акултурацијске процесе који су се одиграли током 18. века. Они су били део свакодневних дешавања која су се, на посредан или непосредан начин, одвијала на релацији између становништва домаће популације – православних и католика, као и досељеног италијанског живља. Подаци у вези са накитом не налазе се у архивским изворима само у пописима прђија већ и у другим судским списима. Навешћемо неколико таквих примера.

Златари Вентура Менегети и Франческо Галимбеоти из Венеције извршили су 6. јула 1793. године процену драгуља и златних предмета, накита у својини породице Станислава Буровића, укупне вредности 892,15 лира.²³⁶

- Заплењен је 1713. године један пар минђуша од капетана Магазиновића, а у корист капетана Паула Балота.²³⁷
- Петар Фонтана полаже 1732. године пар наруквица, примљених из Венеције преко капетана Вицка Смекије из Пераста, у корист конта Буровића и тражи повраћај 14 цекина положених у име кауције за исте наруквице.²³⁸
- Иван Франо Палини 1729. године тражи да Петар Фонтана документовано докаже право на један сребрни накит који од њега потражује.²³⁹
- Андрија Ломбардић, трговац из Херцег Новог, тражио је 1730. године од Ђорђа Каића да му исплати дуг од 1 цекина и преузме прстен који је дао у залог.²⁴⁰
- Због једног пара сребрних дугмади настао је 1727. године спор између Николе Магазиновића и Дуке Петровића, становника Топле.²⁴¹
- Тодору Матовом из Рисна наређено је 1719. године да врати Стани, кћерки Јездимир Аге, а жени Анта Ђурова, токе од злата.²⁴²

²³⁶ АХ ПУМА, ф. 306, 151, 152.

²³⁷ АХ ПУМА, ф. 64, 66.

²³⁸ АХ ПУМА, ф. 110, 59.

²³⁹ АХ ПУМА, ф. 100, 136.

²⁴⁰ АХ ПУМА, ф. 103, 175.

²⁴¹ АХ ПУМА, ф. 78, 14.

²⁴² АХ ПУМА, ф. 70, 8.

Како је расла економска моћ домаћег становништва, накит се није набављао само код локалних златара, већ је купован и у другим прекоморским срединама. Претежно је то био накит европског порекла и носио је печат модних кретања и трендова Европе 18. века. Ипак, избор накита је ван традиционалног фиксираног костима, где је он углавном био обичајем прописан и припадао важном систему невербалне комуникације, гдекад подлегао индивидуалном схватању лепог или вредног, али увек у оквиру владајуће културе.

Накит из 18. века није се сачувао, претпостављамо првенствено, због тешких времена обележених ратовима и економским нестабилностима, када се најчешће користио за одржавање голог живота. Озбиљан разлог представља и његова крхкост и ломност. Метални делови су често били аплицирани на текстилне подлоге, или повезивани нитима које су се временом кидале и пропадале. Поред тога, промене у моди и схватању лепог доводиле су до преправки накита. Један од важних разлога за то што су поједини делови накита остали заувек само у описима јесте и његова приватност.

Накит је одувек израђиван, наручиван, купован и поклањан, и то са неком личном и интимном намером, што се као његова карактеристика задржало и данас, мада су се начин живота, социјални односи, као и културни обрасци изменили. И дан-данас се он скрива на тајним местима, мада скуповеније делове накита власници похрањују у сефове банака и ретко га, ако је изузетно вредан, приказују у јавности, а и тада под специјалним условима.

Накит који је био саставни део традиционалног костима носио се најчешће приликом неких свечаних догађаја: свадби, рођења, крштења, слава, понеке значајније свечаности и посете. И кроз наше примере се види да је накит оличење материјалног и друштвеног статуса, својеврсни покретни капитал који се лако преноси с места на

место. Увек је деловао као трајно материјално добро, па зато не чуди његова бројност и код сиромашнијег слоја становништва, јер је он синоним за вредност. Накит као што су копче, игле, дугмад могао је да буде објекат брижљиве пажње, као чувар дирљивих успомена и пијетета. Емоције које је се везују за накит, посебно онај за који смо установили да се преносио са генерације на генерацију, чине га неупоредиво важнијим и значајнијим од његове материјалне вредности.

Код накита је тешко наћи нешто што је уско локално, специфично, везано само за једно време и један локалитет. До распрострањања утицаја и међусобних преузимања често је долазило савим случајно, паралелним усвајањем истих праваца и идеја, као одговора на исте људске потребе. То значи да накит не познаје поделе, што се види и из овога описа накита. Јасно се види да је накит био културно добро које се брзо и лако прихватао. У својој основи, традиционални накит јадранске обале личи на етрурски и хеленистички. На средњовековном накиту Србије запажају се романски, а још више готски утицаји са запада Европе, а широм Балканског полуострва јављају се идентични облици, украси и технике. Француска царица Евгенија носила је дијамантску „грану“, чувени брош који је по облику био типичан представник европског стила 18. века, ношен и на овим просторима, да би постао неизоставни део српске грађанске ношње крајем 19. и почетком 20. века. Без обзира на различитост култура и на временске дистанце, накит је имао своје запажено место у материјалној култури северозападне Боке током 18. века.²⁴³

²⁴³ D. Radojčić, *Nakit u hercegnovskom kraju ...*, 167-183.

Закључак

У култури и уметности током 17. и 18. века доминира *барок* – бисер неправилног облика.

Барокни период долази после ренесансе, уносећи своје неправилне елементе. Док је ренесанса тежила једноставности, миру, реду и савршеној лепоти, барок привлаче крива линија, страсни покрет, необичност и бизарност. У њему се јасно наглашава пролазност живота и владавина смрти, чему је доприносила и свакодневна крвава стварност Европе. Дух овог последњег великог европског стила допирао је наших крајева и оставио је свој траг у њима. Онемоћала Венеција, неминовно, у овом периоду све више постаје европска провинција. Открића нових трговачких путева бацила су је у други план у односу на државе апсолутистичких монархија и атлантске економске експанзије (Шпанија, Енглеска, Француска), у којима се барок нарочито развијао.

Барокни период је карактерисала спољашња, јавна манифестација свих друштвених појава – од рођења па до смрти.

Бока Которска, односно њен северозападни део, с краја 17. и током 18. века представља пример сусретања културних утицаја Истока и Запада на географски скученом, а етнички и конфесионално разуђеном простору. Овај део

Залива и његово најшире копнено залеђе били су вековима под Отоманском империјом и доминантним утицајем њене културе. Становништво досељено с краја 17. и с почетка 18. века доноси свој начин живота и схватања, уз јаку организацију православне цркве, чији су се представници доселили заједно са народом, уносећи нове елементе у социјалну, друштвену и културну стварност овог дела Боке Которске. Њихов суживот са староседеоцима истог етничког порекла и вере текао је убрзано.

Структура становништва овога краја у наведеном периоду и његово територијално и етничко порекло, као и бројни подаци о историјском, економском, друштвеном и социјалном развоју, пружили су могућност да га прецизно реконструишемо и да се на примерима уверимо у све културне специфичности којима је ова мала средина обилавала.

Историјска је чињеница да су обалу Боке Которске вековима заплъускивали велики и опречни политички и културни интереси два света – Истока и Запада, те да се тако и створила синтеза разних смерова и струјања, усклађена и прилагођена свим специфичностима овога поднебља. Без обзира на дужину туђинских освајања, Бока је и даље стварала и носила свој културни печат.

Боку Которску су одувек красиле природне, културне, духовне лепоте. Поморство је вековима било једна од главних делатности становништва. Пловeћи, поморци су дуго избивали из родног краја, а на својим путовањима сусретали су се са различитим културама, увек остајући чврсто везани за Боку. Они су били претече глобализма – космополите које су прихватале разноврсност култура са којима су долазиле у додир, и доносиле их са собом у родни крај. Били су широких видика, прихватили су утицаје и Истока и Запада, али су у дубини своје душе остајали традиционалисти. Књижевник Марко Цар, родом из ових

крајева бележи: „Поморац попут пужа носи увек своју отаџбину са собом. Она са њим заједно путује на оној ораховој кори на којој је отпловио из домаће луке (....) Ту на том малом плови-граду, он говори својим језиком, врши своје верске обреде и живи под заштитом домаћих закона као да је остао да седи.“ По М. Цару – „у бокељског Србина (...) образује се и нека друга нарав којом се он од остале своје браће потпуно издваја, и које мора да у тој браћи изазива чуђење (...) Та то није Србин, то је неки италијански јужњак, који је дуго тумарао са Енглезима и Американцима, па се најзад настанио међу Србима...“. Из сваког се „ишчаури кичељиви староседелац, који своје порекло доводи од Косова и у своје пређе убраја Срахин-бана и Краљевић Марка“.²⁴⁴

Бројни трговци и путници намерници, као и сва разноврсна војна и административна апаратура која се вековима смештала унутар зидина градских језгара бокељских градова, дали су им својеврстан културни печат.

У овом урбано-руралном делу Боке Которске, заједнички интерес за суживот нашли су: бродовласници, трговци, занатлије, поморци, земљопоседници, пољопривредници, рибари, млетачко ниже и више административно особље, војници, свештена лица и понеки лекар и адвокат, а сви они и њихове породице били су ствараоци и носиоци материјалне културе.

Занатство није спадало у ону привредну грану која је доносила знатну добит становништву. Оно је подмиривало само основне потребе житеља, а у привредном смислу је долазило након трговине. Могуће је да, због бројности дућана и меркантилистичког односа, у граду није било потребе за значајнијим развојем занатства. Може се

²⁴⁴ Марко Цар, *Наше Приморје: слике и утисци с Приморја*, Српска књижевна задруга књ. 173, Београд 1923, 76-78.

претпоставити да су неке занатлије продавале, поред сопствених, и готове, увезене производе.

У северозападном делу бококторског залива, од краја 17. века веома се интензивира како привредни, тако и друштвени живот. Друштвени, социјални и културни процеси одвијали су се убрзано, иако се углавном отпочињало из основа.

Заслужни појединци и њихове породице из редова новодосељених Срба добијали су од млетачких власти повластице, па је то, уз раније стечени капитал, утицало на стварање једног новог друштвеног слоја домаћег становништва, носилаца звања и привилегија. Том имућном и угледном слоју припадали су поморци, трговци, капетани комунитади, суђе, канцелери, свештена лица, виђеније занатлије, мањи број великопоседника и главари села. Политички и друштвени живот одвијао се у склопу организације самоуправних јединица, као што је била топаљска комуни-тад, али под надзором млетачких власти. Традиционалне особености су се одржавале и настављале своје трајање захваљујући несметаној употреби српског језика и ћириличног писма у комуникацији ових самоуправа, насупрот званичном италијанском језику.

Православна црква, којој је припадало 90% становништва Боке Которске имала је значајну улогу за домаћи живаљ. Бројни сакрални објекти одликују овај крај, а на њима се огледа дух православног Истока, уз примесе које су на њима остављали мајстори – клесари западне провенијенције.

На простору северозападног дела Боке Которске, у релативно кратком временском периоду успостављена је управно-судска власт и организовани су здравство, судство и друге области живота. Правни поредак је функционисао уз рад *судова добрих људи*, на основу обичајног права и уз примену верско – обичајних институција, које су биле прих-

ватљивије за домаће становништво од примене строгих млетачких закона. На овај начин су се сузбијали безакоње и сукоби, уз примену млетачких закона, у свим областима живота. Симбиоза словенског – обичајног и европског, римско–византијског права одражавала се кроз породичне и наследне односе у Боки Которској у 18. веку. Насељена становништвом које је у миграционим таласима струјало из Херцеговине и Црне Горе, Бока је чувала уредбе и правне обичаје из старог краја као своје домовинско право – *il costume della patria* и управљала се по њима.

Здравствени закони и прописи строго су се примењивали, уз учешће целокупног становништва. Можемо констатовати да је здравствена култура била на завидном организационом и превентивном нивоу. Овоме је увелико допринео и рад херцеговског лазарета – здравствене установе основане почетком 18. века.

Обрадили смо занате одевне струке, текстил, женски традиционални и грађански костим и накит – као елементе материјалне културе. На основу добијених података очито је да су се културна прожимања, асимилација и акултурација веома живо одвијали, уз све специфичности које културни судари носе са собом. Мирно је текао суживот становништва северозападне Боке без обзира на њихово порекло и верску припадност. Чврсто их је везивала потреба да опстану и да се економски развијају у новој средини, ма одакле дошли. Иако су због природе архивалија, као основног извора наших дугогодишњих истраживања, подаци о свакодневном животу оскудни, на основу сачуваних докумената могло се утврдити који су све културни утицаји и из којих праваца, уз оне староседелачке, чинили културну слику овог простора, специфичног у односу на други део Залива због различитих историјских, етничких и друштвених околности.

Сл. 9: *Costumi marchigiani del primo ottocento*,
Museo della mezzadria, Senigallia

До изражаја су дошли акултурацијски процеси, контакти између сеоске и градске културе, копненог залеђа и јадранске обале. Бројним, модерним и луксузним одевним предметима репрезентовани су друштвени статус и економска моћ породице. Носиоци традиционалног женског костима били су из редова новодосељеника. Овај костим су донели из матичних области, а неки његови делови су ношени од стране староседелачког становништва православне вероисповести и у ранијим периодима. Носиоци овог типа одевања, посебно они из новоствореног грађанског слоја, са економским развојем су све брже прихватили одевне предмете који су били импорт са Запада. Традиционални женски

костим овога краја садржао је елементе, или само трагове елемената, многих културних утицаја који су се стекли на овом подручју. Понеки од одевних делова, или само неки елементи, посебно вез, одражавали су богатство традиционалне културе. На одећи овога краја огледају се бројни културни утицаји: балкански, словенски, оријентални и медитерански.

Женски грађански костим подразумевао је начин одевања какав је био познат и у развијенијим градским срединама Медитерана у 18. веку, а који је представљао модну одећу Италије и одражавао утицаје са Запада, из већих европских центара. Главни носиоци европског начина одевања били су новодосељени Италијани. Они су донели и наставили да следе моду из места из којих су дошли. Првенствено, то је била мода одговарајућих друштвених слојева у Венецији, која је све више била под утицајем француске моде, као и модних струјања из Енглеске, Пољске, Русије, те и костима са Оријента.

Велики број луксузних одевних предмета грађанског женског костима могао се видети у овој средини, а исто такви су се носили и у другим градовима на Јадрану. По богатству и лепоти материјала, као и по бројности златовеза, сребрних и златних дугмади, бројних свилених трачица, гајтана и чипканих уметака, модни грађански костим није заостајао за оним који је ношен у европским градовима. У себи је обједињавао основна обележја доминантне моде барока.

Бројност накита указује на то да су становнице овог подручја, свих слојева и вероисповести, веома цениле племените метале и накит квалитетне израде. Велики број златара – њих 25 из редова православног новодосељеног становништва, израђивао је веома леп накит и предмете за црквену употребу. На основу разноврсности накита је јасно да се он увозио из прекоморских земаља, са јасним обележјима моде

барока. Богатије становнице овога простора без обзира на етничку и верску припадност, поседовале су накит на коме су се очитовали културни утицаји средњовековне златарске школе и модна струјања из Европе.

Велике амбиције које је млетачка власт имала заузимајући овај крај нису се у потпуности оствариле. Северозападни део Боке Которске доживео је свој политички, економски и друштвени успон, а економски оснажено грађанство представљало је током 18. века владајући друштвени слој у овом делу Боке. Богатство су врло брзо стицали, а капитал су улагали у бродове, поморску и копнену трговину, некретнине, скупоцене делове модерне одеће својих жена и кћери, као и у накит за који нису штедели новца. Географска скученост овог простора чинила је супротност његовој културној ширини. Готово нигде се не наилази на овакав пример: обиље елемената култура Истока и Запада уклапају се складно у једну јединствену целину.

Извори и литература

Извори

Државни архив Црне Горе
Архивско одељење Херцег Новог, Херцег Нови

Архивски фондови:

- Političko upravni mletački arhiv 1687-1797. godina
- Prva austrijska vladavina 1797-1806. godina
- Francuska vladavina 1807-1814. godina

Историјски архив Котор, Котор

Архивски фонд:

- Upravno politički spisi vanrednih providura mletačke republike, I, VI, X, LX.

Archivio di stato di Venezia, Venezia

Архивски фонд:

- Inquisitori di stato

Литература

- Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље*, приредио Димитрије Руварац, СКА, Посебно издање, Београд 1898.
- F. M. Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa 1811.
- Nevenka Bezić Božanić, *Majstori od IX do XIX stoljeća u Dalmaciji*, Prilozi povjesti umjetnosti u Dalmaciji 25. Split 1965.
- N. Bezić Božanić, *Ostaci turskog uticaja na život i običaje u makarskom primorju i njegovom zaleđu*, Makedonski folklor XIII, Skoplje 1983.
- N. Bezić Božanić, *Tradicija čipkarske tehnike na otocima Hvaru i Visu od XVII stoljeća do danas*, Makedonski folklor XVIII, Skoplje 1985.
- N. Bezić Božanić, *Nekoliko podataka o tekstilnom i kožarskom obrtu u XIII i XIV stoljeću u Splitu*, Kulturna baština 11-12, Split 1981.
- Giulio Bistrot, *Il lusso nella vita e nelle leggi*, Bologna 1969.
- Katica Benc Bošković, *Konavle, tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja*, Zagreb 1983.
- Danica Božić Buzančić, *Zanatlije u Splitu početkom XVIII stoljeća*, Split, 1975.
- D. Božić Buzančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb 1982.
- D. Božić Buzančić, *Privredni i društveni život Splita u XVIII stoljeću*, Zagreb 1986.
- Francois Boucher, *Histoire du costume (en occident de l'antiquite a nos jours)*, Paris 1965.
- Pavao Butorac, *Kulturna povjest grada Perasta*, Perast 1999.
- Pavle Vasić, *Odelo i oružje*, Beograd, 1974.

- P. Vasić, *Narodne nošnje Jugoslavije kroz istoriju*, Beograd, 1967.
- В. Вичевић, *Активности херцеговског лазарета и здравственог колеџа 1766. године*, Зборник Бока 13-14, Херцег Нови 1982.
- Милан Влајинац, *Ријечник наших старих мјера*, САНУ, Посебно издање CCCXLIX, књ. 40, Београд 1961, 1964, 1968, 1974.
- Jovan Vukmanović, *Ženska nošnja u Dobroti*, Spomenik SANU CIII, Beograd 1953.
- J. Vukmanović, *Nošnja i oružje Bokeljske mornarice*, Spomenik SANU CIII, Beograd 1953.
- Marjana Gušić, *Svila u vezu i tkanju na dalmatinskom narodnom ruhu*, (katalog izložbe), Split 1970.
- M. Gušić, *Bijeli tekstil u crkvi Sv. Stasija u Dobroti, Boka Kotorska*, Glasnik Cetinjskih muzeja XIII, Cetinje 1980.
- Risto Dragičević, *Nekoliko arhivskih podataka o cmogorskoj narodnoj nošnji i cmogorskom oružju*, Glasnik Etnografskog muzeja Cetinje II, Cetinje 1962.
- Јован Дучић, *Гроф Сава Владисавић*, Сарајево 1969.
- Lj. Đurišić, *Pojas u ženskoj narodnoj nošnji stare Cme Gore*, Glasnik Cetinjskih muzeja X, Cetinje 1977.
- И. Злоковић, *Српска морепловска закладна школа у Србини*, Историјски записи 1-3, Цетиње 1952.
- Maksim Zloković, *Slovenska župa Dračevica*, Zbornik Boka 1, Herceg Novi 1969.
- M. Zloković, *Turci u Herceg Novom*, Zbornik Boka 2, Herceg Novi 1970.
- М. Злоковић, *Млетачка управа у Херцег Новом*, Зборник Бока 3, Херцег Нови 1971.

- М. Злоковић, *Здравствене установе у херцеговском крају за вријеме млетачке републике*, Зборник Бока 13-14, Херцег Нови 1982.
- Vinko Ivaničević, *Brodarska garderoba bokeljskog kapetana pri kraju XVIII stoljeća*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XVIII, Kotor 1970.
- Istorija Crne Gore*, knj. 1, tom III, Titograd 1960.
- М. Јачов, *Венеција и Срби у Далмацији у XVIII веку*, Београд 1984.
- Jovan Kovačević, *Srednjovjekovna nošnja Balkanskih Slovena*, Beograd 1953.
- V. Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, Beograd 1975.
- В. Костић, *Капетан Саво Петковић и његов допринос развоју црногорског бродарства*, Зборник которске секције друштва историчара Црне Горе бр. 4, Котор 1988.
- Špiro Kulišić, *Etnološka ispitivanja u Boki Kotorskoj*, Spomenik SANU CIII, Beograd 1953.
- Mirko Kus Nikolajev, *Etnografski muzej u Zagrebu*, (vodič), Zagreb, 1927.
- F. C. Lane, *Storia di Venezia*, Einaudi, Torino 1978.
- R. Levi Pisetzky, *Storia di costume in Italia* vol.4.
- Гордана Љубоја, *Мистерија накита*, Етнографски музеј у Београду (каталог изложбе), Београд 1996.
- G. Marazzoni, *La moda a Venezia nel secolo XVIII*, Milano 1931.
- Дејан Медаковић, *Манастир Савина, велика црква, ризница, рукописи*, Београд 1978.
- Д. Медаковић и Ђ. Милошевић, *Летопис Срба у Трсту*, Београд, 1987.
- С. Мијушковић, *Здравствено превентивне мјере преузете у Боки 1740. године*, Зборник которске секције Друштва историчара 1, Котор 1973.

- Ђорђе Миловић, *Подаци о популацији неким занимањима, сточарству, наоружању и друго за подручје Комунади топаљске (изузев Бијеле и Јошица) из године 1780*, Историјски записи 1-2, Титоград 1956.
- Ђ. Миловић, *Политика цијена млетачких власти у херцеговском крају*, Историјски записи 3, Титоград 1960.
- Ђ. Milović, *Stanovništvo Tople u drugoj polovini XVIII vijeka*, Zbornik Boка 4, Herceg Novi 1972.
- Ђ. Миловић, *Венецијанска установа ђустицијера у Херцег Новом и носиоци ове функције у XVIII вијеку*, Годишњак Поморског музеја Котор XX, Котор 1972.
- Ђ. Миловић, *О неким процесуалним интересантностима кривичних судова добрих људи у херцеговском крају у XVIII вијеку*, Зборник Бока 13-14, Херцег Нови 1982.
- Милош Милошевић, *Прилози за историју занатства у Котору*, Историјски записи 1, Цетиње 1956.
- М. Milošević, *Neke pomorske teme iz stare lirike Dobrote*, Godišnjak Pomorskog muzeја Kotor VI, Kotor 1957.
- М. Milošević, *Jedan dvoboj Njegušana sa Dobročanima krajem XVII vijeka*, Istorijски zapisi 1-2, Titograd 1959.
- М. Милошевић, *Трговачка дјелатност и капитал новодосељених хајдука као главни фактор развоја поморске привреде херцеговског краја у првој половини XVIII вијека*, Годишњак Поморског музеја Котор XVI, Котор 1968.
- М. Милошевић, *Прилози проблематици копнене трговине послје освајања Херцег Новог и околине од Турака 1687. године*, Зборник Бока 2, Херцег Нови 1970.
- М. Милошевић, *Дилеме економске политике Млетачке републике према Котору и приморским насељимаљ*

- которског залива, Историјски записи 3-4, Титоград 1973.
- М. Милошевић, *Границе Боке которске за вријеме млетачке владавине (1420-1797)*, Годишњак поморског музеја Котор XXII, Котор 1974.
- М. Милошевић, *Војна организација у Боки Которској за вријеме млетачке владавине*, Зборник Бока 10, Херцег Нови 1978.
- М. Милошевић, *Насеља, култура становања, друштвени живот и обичаји Боке Которске за вријеме млетачке владавине (1420-1797)*, Историјски записи књ.3-4, св.1, Титоград 1977.
- М. Milošević, *Studije iz književne i kulturne prošlosti*, Titograd, 1987.
- М. Милошевић (прир.), *Хајдуци у Боки Которској 1684-1718*, ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, Историјски извори, књ. 4, Титоград 1988.
- Милош Милошевић и Грација Брајковић, *Барокна поезија*, Титоград 1976.
- Slavko Mijušković, *Manufakture u Boki Kotorskoj 1834. godine*, Istorijski zapisi 1-2, Titograd 1956.
- С. Мијушковић, *Оснивање и дјеловање поморскоздравствених установа у Боки Которској*, Историјски записи 2, Титоград 1963.
- С. Mijušković, *Još nešto o tuđinskim vlastima nad narodnim običajima u Boki Kotorskoj*, Glasnik Etnografskog muzeja Cetinje IV, Cetinje 1964.
- Срђан Мусић, *Извештаји из 1703. године о стању херцеговских тврђава*, Зборник Бока 17, Херцег Нови 1985
- С. Musić, *Bogatstvo i ljepota hercegnovskog kraja u mletačkim izvjestajima*, Zbornik Boka 18, Hereg Novi 1986.

- С. Мусић, *Извјештаји генералног провидура Далмације и Албаније Корнера о заузимању Херцег Новог 1687. године*, Херцег Нови 1988.
- Р. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*, р.ІІІ, Venezia 1912.
- Саво Накићеновић, *Опћина топаљска, Календар „Бока“ за 1912. годину*, Котор 1911.
- С. Накићеновић, *Бока*, Српски етнографски зборник 20, Насеља српских земаља 9, Београд, 1913.
- М. Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд 1990.
- Ј. Perić, *Šibenska kuća od najstarijih vremena do konca 18. stoljeća*, Zagreb 1955.
- Ђурђица Петровић, *Херцеговски златари у XVIII веку*, Зборник Бока 15-16, Херцег Нови 1984.
- Ђ. Петровић, *Склапина*, Гласник Етнографског музеја у Београду 50, Београд 1986.
- Kruno Prijatelj, *Slikarstvo zapadnoevropskih stilova u Boki Kotorskoj od početka XV do kraja XIX vijeka*, Zbornik Boka 18, Herceg Novi 1986.
- Томо К. Поповић, *Херцег Нови, историјске биљешке 1382-1797*, Херцег Нови 1924.
- Jelka Radauš-Ribarić, *Narodne nošnje Hrvatske*, Zagreb 1975.
- Драгана Радојичић, *Занатлије одјевне струке XVIII вијека у Херцег Новом*, Историјски записи 3-4, Титоград 1990.
- Д. Радојичић, *Западна села Боке Которске након велике миграције*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIII, Пријепоље 1990.
- Д. Радојичић, *Прилог проучавању барокне моде у Херцег Новом у XVIII вијеку*, Годишњак Поморског музеја Котор XXXIX–XL, Котор 1991-1992.

- Д. Радојичић, *Тканине у Херцег Новом у XVIII вијеку*, Гласник Етнографског института САНУ XLII, Београд 1993.
- Д. Радојичић, *Крајина новска у судару свјетова*, Београд 1994.
- Д. Радојичић, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Nikšić 1995.
- Д. Радојичић, *Накит у херцеговском крају у XVIII вијеку*, Гласник Одјељења друштвених наука бр. 9, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1995.
- Д. Радојичић, *Преглед занатства херцеговског краја током XVIII вијека*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001.
- Д. Радојичић, *Санитарни кордон*, Гласник етнографског института САНУ LII, Београд 2004.
- Д. Радојичић, *К истории сербско-русских отношений: Которская бухта и Россия*, Меняющаяся Европа: проблемы этнокультурного взаимодействия, РАН, Москва 2006.
- Бојана Радојковић, *Филактерија, енамлуци, припојаснице*, Београд 1974.
- Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 2, JAZU, Zagreb 1951.
- Глигор Станојевић, *Далмација у доба Морејског рата 1684-1699*, Београд 1962.
- Г. Станојевић, *Протокол о разграничењу између Венеције и Османског царства у Боки Которској и Далмацији из 1721. године*, Гласник Цетињских музеја V, Цетиње 1972.
- Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII века*, Београд 1970.

- Г. Станојевић, *Први катастар херцеговског краја из 1702. године*, Гласник Цетињских музеја VII, Цетиње 1975.
- Г. Станојевић, *Далматинске крајине у XVIII веку*, Београд – Загреб 1977.
- Г. Станојевић, *Грађа за привредну историју Боке Которске у XVIII веку*, САНУ Мешовита грађа, књ. 5, Београд 1977.
- Г. Станојевић, *Катастар Херцег Новогa и Рисна из 1704. године*, Споменик САНУ, СХХV, Београд 1983.
- Г. Станојевић, *Новска скела у XVIII веку*, Споменик САНУ, СХХVII, Београд 1986.
- Г. Станојевић, *Грађа за привредну историју Боке Которске у XVIII вијеку*, Историјски институт Београд, књ. V, посебни отисак, Београд 1987.
- D. Stojanović, *Tkanine*, istorija primjenjene umjetnosti kod Srba I, Beograd, 1977.
- Петар Стојановић, *Насљедно право у Боки*, Зборник Бока 11, Херцег Нови 1979.
- Vialla de Sommiere, *Voyage historique et politique au Montenegro*, I, Paris 1820.
- Cvito Fisković, *Dubrovački zlatari od XII do XVII stoleća*, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 1, Zagreb 1949.
- W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen age II*, Leipzig 1923.
- Bogumili Hrabak, *Podgorički trgovci XV, XVI i XVII vijeka prema kotorskoj i dubrovačkoj građi*, Istorijски zapisi 3-4, Titograd 1973.
- Verena Han, *Orijentalni predmeti u renesansnom Dubrovniku*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću VI-VII, Sarajevo 1956-1957.
- V. Han, *Upotreba dekoraavne kože u renesansnom Dubrovniku*, Anali istorijskog insituta Jugoslovenske akademije

- znanosii i umjetnosti u Dubrovniku IV-V, Dubrovnik 1955-1956.
- B. Caizzi, *Industria e commercio della Repubblica Veneta nel XVIII secolo*, Milano 1965.
- Марко Цар, *Наше Приморје, слике и утисци с Приморја*, Српска књижевна задруга књ. 173, Београд 1923.
- Марија Црнић, *Прђија по документима из херцеговског архива у XVIII вијеку*, Гласник Етнографског музеја у Београду 26, Београд 1963.
- М. Црнић Пејовић, *Попис капетана, суђа и канцелера топаљске општине за период 1719-1759. године*, Зборник Бока 9, Херцег Нови 1977.
- М. Црнић Пејовић, *Неки подаци о сакралним споменицима културе у херцеговској општини од краја XVII вијека до данас*, Зборник Бока 18, Херцег Нови 1986.
- М. Црнић Пејовић, *О Бају Пивљанину и његовој породици и родбини*, Етноантрополошки проблеми св. 8, Београд 1990.
- М. Црнић Пејовић, *Подаци о организацији и рад топаљске (херцеговске) комунитаци од пада Млетачке републике до 1813. године*, Зборник радова Уједињење Боке Которске и Црне Горе 1813-1814. године, Титоград 1991.
- М. Црнић Пејовић, *Прилог проучавању друштвених прилика у барокном добу у херцеговском крају*, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXIX – XL, Котор 1991-1992.
- М. Црнић Пејовић, *Свиларство у Боки Которској (XVIII-XX)*, Гласник Етнографског института САНУ L-LI, Београд 2002-2003.
- Zorislava Čulić, *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1963.
- Evlija Čelebija, *Putopis*, Sarajevo 1973.

Петар Шеровић, *Отварање школе на Топлој крај Херцег Новог 1812. године*, Гласник Народног универзитета Боке Которске 1, Котор 1940.

П. Д. Шеровић, *Прилози за проучавање народног живота у Боки Которској у XVIII вијеку*, Гласник Етнографског музеја у Београду, Београд 1961.

П. Шеровић, *Записник о једној санитарној процедури у лазарету у Херцег Новом из године 1705*, Гласник Поморског музеја Котор XIII, Котор 1965.

Речници

Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto Veneziano*, Venezia 1856.

Vuk S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, Beograd 1935.

Maurice Leloir, *Dictionnaire du costume*, Paris 1951.

Srdan Musić, *Romanizmi u sjeverozapadnoj Boki Kotorskoj*, Beograd 1972.

Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, tom I-XI, SANU, Beograd 1959-1981.

Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, tom 6, Novi Sad 1976.

Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom I-III, Zagreb 1971-1973.

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.

Niccolo Tommaseo, *Dizionario della lingua italiana*, I, II, Torino 1920.

Mariella Azzoli, *Dizionario della moda*, Bologna, 1990.

Илустрације

Сл. 10: Н. Арсеновић, *Жена*, Рисан, Бока Которска,
Етнографски музеј у Београду, ил. инв. бр. 868

Сл. 11: P. Longhi, *Il "mondo novo"*,
Венеција XVIII век

Сл. 12: P. Longhi, *Il Ridotto*,
Венеција XVIII век

Сл. 13: P. Longhi, *La venditrice di 'fritole'*,
Венеција XVIII век

Сл. 14: Pietro Longhi, *La toeletta*,
Венеција XVIII век

Сл. 15: P. Longhi, *La lavandale*,
Венеција XVIII век

Сл. 16: P. Longhi, *La polenta*,
Венеција XVIII век

Сл. 17: Г. Брауновић, *Дама са писмом*,
(грађански женски костим)

Сл. 18: Г. Брауновић, *Три ђакулоне, четврта на прозору*,
(грађански женски костим)

Сл. 19: Г. Брауновић, *Служавка са господом*,
(грађански женски костим)

Сл. 20: Г. Брауновић, *Двије продавачице*,
(традиционални женски костим)

Сл. 21: Г. Брауновић, *Грађански и традиционални костим*

Сл. 22: Г. Брауновић, *Барокна дама и просјак*,
(грађански женски костим)

Summary

IN BETWEEN THE CULTURES OF EAST AND WEST Northwest Boka Kotorska

The ideal world should be made of a mixture of East and West cultures. The geographical limitation of the Boka Kotorska Bay was always in sharp contrast with its variety of cultures. It is almost impossible to find a place such as this one, where abundant elements of the different cultures intertwine with each other into a harmonized setting.

Archive sources from the Boka Kotorska Bay have been keeping important documents and in spite of decades of research, they still appear as an attractive source for studying.

The Boka Kotorska Bay was always rich in natural, cultural and spiritual beauties and attractions. Maritime related economy was one of the main activities of the population. The Boka Kotorska seamen, due to their long term absence and nautical activities, had a chance to encounter other cultures, but had always stayed closely attached to Boka. They were, in a way, precursors to globalism – cosmopolitans who have brought the

variety of the encountered cultures back home. They had open minds, and had accepted the different influences from East and West, staying at the same time, deeply traditional. Numerous traders and passengers, as well as all military and administrative apparatus that had placed themselves inside the city walls of the Boka Kotorska urban settlements, enhanced further a particular cultural flavor.

Specific descriptions of some cultural processes, not characteristic of this area solely, came about from the acknowledgment that most often, the lack of understanding and scientific analysis, as well as underestimation or glorification of a cultural phenomenology charged with this or that national exhilaration in a given time, produces undeniably an underestimation of the past yet real cultural oscillations, with all of its regional characteristics.

In this monograph, we have shown the originality of the development of cultural and historical processes of the Boka Kotorska Bay, a part of Mediterranean and all the seas of the world. A number of cultural layers from the East and West intertwine with each other arriving at the shores of the Boka bay. There are many examples that can illustrate this but I have chosen only a few representing social life and environment that have a strong support in historical and social oscillation during the 18th century.

After almost two decades of archive sources research, a time has come to elaborate and publish some results on the subject, which nevertheless, make only an excerpt of the various cultural influences that still live continuously, accepting each other without conflicts and problems. This environment has experienced a fast economic change, while the most significant influences regarding material culture have persisted until today.

The Northwest part of the Bay and its widest continent were under the dominant influence of Ottoman Empire and its culture for centuries. The population that immigrated to the area

at the end of 17th and beginning of 19th century, had brought in their own specific way of life accompanied by a strong Orthodox Church organization; the Church representatives came to the area along with the population, bringing in new elements in social and cultural reality of this part of the Boka Kotorska bay. Their cohabitation with the natives of the same ethnic background and religion followed swiftly.

In this urban-rural part of the Boka Kotorska Bay, the common interest for cohabitation was found among: ship owners, traders, craftsmen, seamen, landowners, agriculturalists, fishermen, Venetian higher and lower officers, soldiers, clergy, and a few lawyers and physicians; all of them, including their respective families, were the creators and carriers of the material culture.

The merited individuals and their families from the lineage of new-immigrated Serbs have received from the Venetian government certain privileges, which have made a foundation for, along with the Serbs previous capital, a creation of a new social class, new titles and privileges. The wealthy and respected class included: seamen, traders, captains of *comunitadi*, judges, chancellors, clergy, well-known craftsmen, few agriculturalists and villages' leaders. Political and social life carried on within organizations of self-manage units such as Topalj *comunitad*, under the supervision of the Venetians. Traditional particulars have been maintained and continued their own existence due to the usage of Serbian language and Cyrillic among the local units, as opposed to the official, Italian language.

Around 90% of the Boka Bay's population belonged to the Orthodox Church, which accordingly had a lot of influence. Numerous sacred artifacts characterize this area in particular, and they reflect a spirit of the orthodox East, spiced by decorations of sculptors, maestros of the Western civilization.

In the northwest area of the Boka Kotorska bay, in a relatively short period of time, juridical management, health and

court services were organized efficiently. Juridical system functioned with the help of “the good people courts”, based on customary law and application of religious-customary institutions, more acceptable for the local population than the application of rigid Venetian regulations. In this way, a lawful behavior was promoted along with restraint on conflicts and the Venetian laws, in all aspects of life. A symbiosis of Slavic-customary and European Roman-Byzantine laws was maintained through family and inheritance relationships and regulations during the 18th century in the Boka Kotorska Bay. Settled with the population who migrated in several waves from Herzegovina and Monte Negro, Boka has kept regulations and customary laws from the population native lands as its own homeland right *il costume della patria*, and managed according to them.

Health regulations and norms had the strict application, with a participation of the whole population. Health culture itself was on high organizational and preventive levels. This was enhanced by work of a health unit, Herzegovina’s lazaret? [sta je ovo], founded in the beginning of the 18th century. Crafts, on the other hand, did not bring very much profit to the population. It afforded only basic needs and came second, after trade in economic sense.

We have analyzed dress crafts, materials, women’s traditional and urban costume, and jewelry as elements of material culture. Based on the analyzed data, it is obvious that the culture’ intertwining, assimilation and acculturation were very vivid, along with all their specific features that such cultural clashes carry within.

Based on the preserved archive sources, we were able to establish the various cultural influences and their incoming directions onto the native culture of the area, so specific compared to the other part of the Bay due to the different historical, ethnic and social circumstances.

Especially accentuated were the acculturation processes, contacts between rural and urban cultures, continental land and Adriatic coast. With numerous, modern and luxury dress parts, a family emphasized and represented its own social status and economic power. The bearers of the traditional women's costume were newcomers. The costume was brought from their own native areas, though some parts of the costume were worn also by the native population of Orthodox confession even in earlier periods. The people who dressed in this fashion especially those from the newly created urban class, along with an incoming economic development, easily accepted novel dress parts, imports from the West. The traditional women's costume of the area incorporated elements, or just traces of elements, of many cultural influences that affected this area. Some of the dress parts, especially embroidery, maintained all the richness of the traditional culture. Many cultural influences are seen in the dress: the Balkans, Slavic, Oriental and Mediterranean.

The women's urban costume assumed a way of dressing that was known and widespread in urban settings in Mediterranean in 18th century, which actually represented fashion clothes in Italy, reflecting influences from the West and larger European centers. The main carriers of the European way of dressing were newcomers Italians. They have brought and followed the fashion of their own native places, primarily the fashion of the corresponding social classes in Venetia, which was under the influence of French fashion and many cultural influences from England, Poland, Russia, as well as the costume from Orient.

A large number of luxury dress parts of the women's urban costume were worn in this area, and the same was in fashion in many other Adriatic cities. The richness and beauty of the materials, as well as its diversity, gold embroidery, silver and gold buttons, numerous silk ribbons, cords and lace inserted pieces, have made that the urban fashion costume did not fall

behind with those worn in European cities. In fact, the costume had all the characteristics of the dominant baroque fashion.

The variety of the jewelry worn implies that the women, from all classes and confessions, have known to appreciate fine metals and artisans' work on the jewelry. A large number of jewelers, 25 of them from the newcomer Orthodox population, have produced very fine jewelry and artifacts for the Church usage. Based on the jewelry's variety, it is clear that it was imported from overseas countries with clear characteristics of the baroque. The wealthy population in the area, regardless of their ethnic background or religious confession, owned the jewelry that represented all the cultural influences of the Middle Age jewelry school and fashion inspirations of Europe.

The population of the Boka Kotorska Bay has had a peaceful life and successful cohabitation, regardless of their respective background and confession, closely tied with a need to survive and experience economic development in the new environment. In spite of the alien presence, Boka has created and carried its own cultural mark.

Списак илустрација

Сл. 4: P. Coronelli, <i>Бококоторски залив XVII век</i>	10
Сл. 5: F. Guardi, <i>La Piazzetta</i>	36
Сл. 6: Г. Брауновић, <i>Грађански мушки костим</i>	55
Сл. 4: Н. Арсеновић, <i>Стана Бијелићева у поштарском службеном оделу</i>	93
Сл. 5: P. Longhi, <i>Il Ridotto</i>	96
Сл. 6: Н. Арсеновић, <i>Стана Бијелићева поштоноситељка из Будве у Боку Которску у женском народном оделу</i>	138
Сл. 7: <i>Costumi marchigiani del primo ottocento</i>	152
Сл. 8: <i>Ленеза XVIII век</i>	200
Сл. 9: <i>Costumi marchigiani del primo ottocento</i>	236
Сл. 10: Н. Арсеновић, <i>Жена, Рисан</i>	251
Сл. 11: P. Longhi, <i>Il "mondo novo"</i>	252
Сл. 12: P. Longhi, <i>Il Ridotto</i>	253
Сл. 13: P. Longhi, <i>La venditrice di 'fritole'</i>	254
Сл. 14: Pietro Longhi, <i>La toeletta</i>	255
Сл. 15: P. Longhi, <i>La lavandale</i>	256
Сл. 16: P. Longhi, <i>La polenta</i>	257
Сл. 17: Г. Брауновић, <i>Дама са писмом</i>	258
Сл. 18: Г. Брауновић, <i>Три ћакулоне, четврта на прозору</i>	259
Сл. 19: Г. Брауновић, <i>Служавка са господом</i>	260
Сл. 20: Г. Брауновић, <i>Двије продавачице</i>	261
Сл. 21: Г. Брауновић, <i>Грађански и традиционални костим</i>	262
Сл. 22: Г. Брауновић, <i>Барокна дама и просјак</i>	263

Садржај

ПРЕДГОВОР	5
УВОД	7
ИСТОРИЈСКИ И ДРУШТВЕНО-КУЛТУРНИ ОКВИРИ	19
Трговина	43
Поморство	54
Социјални односи	59
Здравство	71
Судство	80
Образовање	89
Градитељство и становање	95
Покућство	99
ЗАНАТСТВО ОДЕВНЕ СТРУКЕ СЕВЕРОЗАПАДНЕ БОКЕ КОТОРСKE	105
Штављачи коже	112
Ткачи	114
Ваљавичари	115
Мастионичари	115
Крзнари	116
Кројачи	117
Обућари	119
Златари	120
ТКАНИНЕ	123
ЖЕНСКИ КОСТИМ	137
Традиционални костим	139
Грађански костим	140
Делови женског костима	143
Кошуља:	143
традиционална	143
КОШУЉА (camisa)	143

грађанска	144
КОШУЉА (camisa)	144
Сукња:	145
традиционална	145
РАША (rassa)	145
СУКЊА (cotula)	146
грађанска	146
СУКЊА (cottola)	146
КАРПЕТА (carpeta)	148
Појас:	150
традиционални	150
ПОЈАС (fassa)	150
грађански	150
ПОЈАС (fassa)	150
Прегача:	151
традиционална	151
ПРЕГАЧА (траверса)	151
грађанска	153
ПРЕГАЧА (traverssa)	153
Прслук:	154
традиционални	154
ЈЕЧЕРМА	154
КАМИЖОЛА (camisiola)	155
грађански	155
КАМИЖОЛА (camisiola)	155
ПРСЛУК (busto)	156
ПЕТОРИНА (pettorina)	157
КОРПЕТА (corpeta)	158
Горњи кратки одевни предмети са рукавима:	159
традиционални	159
КАПАМА (capama)	159
МИНТАН	159
грађански	160
КОТУС (cottus)	160
ТОДЕСКИНА (todesschina)	160
ПОЛАКА (polacha)	161
ПОЛАКЕТА (polachetta)	162

Дуги горњи одевни предмети:	163
традиционални	163
КОРЕТ	163
ЗУБУН	164
ДОЛАМА	165
ЋУРДИЈА	165
АЛАЦА	166
АНТЕРИЈА	166
БЕНЛУК	166
КАФТАН	167
грађански	167
МИЛОРДИН (milordin)	167
КРАТКИ КАПУТИЋ (capotin/capoto)	168
КРАТКИ ОГРТАЧ- mezzo manto	169
БОКАСИН (bocassin)	170
МОКАЈАР (mocaiair)	171
Одећа/одело/комплет (abito)	172
Хаљине:	173
традиционалне	173
БРАН (bran)	173
МРЧИНА	173
грађанске	174
ХАЉИНА (vesta)	174
ХАЉИНА (andrienne/andrien)	175
Мушки костим у служби женског одевања - травестирање	176
ПАНТАЛЈОНЕ (braghesse)	177
ОГРТАЧ (velada)	177
ОБУЋА	178
традиционална	178
ЧАРАПЕ (бјечве)	178
ОПАНЦИ	179
ПАШМАГЕ	179
ПАПУЧЕ	179
ЦИПЕЛЕ (цревље)	180
грађанска	180
ЧАРАПЕ (calze)	180

ЦИПЕЛЕ (scarpe)	182
ПАПУЧЕ (mule-pianella/pantofola)	183
ОГЛАВЉА	183
традиционална	184
ПОЧЕЛИЦА (pachielica)	184
КАПИЦА (cascara)	184
МАРАМА (mahrame/macrame)	185
ПОКРИВАЧА (превезача)	186
ОБРУСАЦ (врста мараме)	186
АСПУРЛИЈА (врста мараме)	187
ФАЦУЛИЕТ (fazoletti)	187
грађанска	188
МАРАМА (fazoletto)	188
МАРАМА	190
БЕО (vello)	191
ЋЕНДАЛ (cendal)	192
ШЕШИР (capello)	193
КАПИЦА (scuffia)	194
РУБЉЕ	194
СТЕЗНИК (comeso)	195
УКРАСНИ МОДНИ ДЕТАЉИ	195
традиционални	195
РУКАВИ (maniche)	196
грађански	196
ОКОВРАТНИК (colarin)	196
НАРУКАВЉЕ (cascada)	197
РУКАВИ (manice/manighe)	197
МУФ (manizza)	199
РУКАВИЦЕ (quante)	199
ЛЕПЕЗА (ventola)	200
МАРАМИЦЕ ЗА НОС (fazoletti da naso)	201
НАКИТ	213
ЗАКЉУЧАК	231
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	239
Извори	239
Литература	240

Речници	249
ИЛУСТРАЦИЈЕ	251
SUMMARY	265
СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА	271
САДРЖАЈ	272

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.73:391-055.2(497.16)"17"
930.85(497.16 Бока Которска)"17"

РАДОЈИЧИЋ, Драгана

Између култура Истока и Запада : северозападна
Бока Которска / Драгана Радојичић ; уредник Драгана
Радојичић. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2006
(Београд : Академска издања). - 277 стр. : илустр. ; 20 см.
- (Посебна издања / Српска академија наука и уметности,
Етнографски институт ; књ. 56)

На спор. насл. стр.: In Between the Cultures of East and
West : Northwest Boka Kotorska. - Тираж 500. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр.
239-249. - Summary.

ISBN 86-7587-037-X

а) Одећа, женска - Бока Которска - 18в б) Одевање -
Културни аспект - Бока Которска - 18в

COBISS.SR-ID 131708940